

aktuelnosti
15 DANA

**HRPICA MEDITACIJA
NAD ARABELOVIM
»GROBLJEM
AUTOMOBILA«**

Prolog i prvi deo scenske montaže iz Arabalovih drama (savremena varijacija na starozavetnu fabulu Genezisa i tradicionalno-katolička, kaldejonovska teatarska slika, koja je pandan drame Maksima Gorkog »Na dnu«), pozorišna ilustracija ljudskog otpada posred materijalnog otpada isluženih i pokrlianih automobila — čista su satira. Nju sam potpuno pojmió tek u pauzi predstave, u stisci i njihov gunguli, u delikatnoj gurnjavi snobovske, učene, umetnički radoznale elite ovog grada, koju ima i svaki drugi grad naše dugotrajne, mučiteljske i mučeničke civilizacije. Ovo jednostavno saznanje, stečeno o predstavi izvan predstave, pomoglo mi je da se, u vremenskom razmaku od prvog do drugog Bitefa, oslobodim društveno-konvencionalnog licemerstva i da se osetim ispunjenim zdravom, čistom i humanitarnom mržnjom prema vremenu u kojem živim. Mržnja je, naravno, jedan dijalektički pol jedinstva suprotnosti koje čine mržnja i ljubav, a svakome je ostavljena puna unutarnja, intimno doživljena sloboda, da iznađe šta zapravo voli a šta mrzi.

Provesti dva ranonoćna sata pred teatarski stilizovanom i u stvari ublaženom slikom dvadesetogodišnjeg postojanja u paklu hladnoratne stvarnosti — to je, zaista, kupanje u istini, sanacija i relaksacija, moralna satisfakcija.

Glavno lice ove Arabalove drame čini mi se da je stari, polomljeni automobil, nasred scene, mehanizam koji je izumela ljudska svest, jer ga je omogućila nauka, fizika, tehnika, bujna industrijalizacija, dika i ponos ove visoko racionalne i kreativne civilizacije. Ova olupina, videli smo, uveliko je prevazišla status i funkciju jednog (uostalom, danas prevaziđenog) saobraćajnog sredstva. Ta federalna, federativna, amortizatorska i amortizirana šklopocija je i stambeni prostor, poput onih šatula od starog pleha u slavnom De Sikinom neorealističkom filmu »Čudo u Milanu« i bogodani ambijent (medijum) ljudskih strasti, težnji, ideja. Taj mehanički otpad, videli smo, uvek se iznova da donekle rekonstruirati i reparirati. On na sceni škripi, džangrlja, plovi, uzleće, raspada se i biva ponova unekoliko sastavljen. On je i odskočna daska (u bukvalnom smislu te reči) za virtuozne Emanuelove akrobatske, lakoatletičarske, gimnastički perfektno uzlete i padove slične nezaboravnom Češljaku iz Kalderona. Ispunjen i stalno zapljuskivan banalno-moralističkim tekstom, svojevrsnom joneskovskom svakidašnjom malograđanskom filozofijom »opštih mesta«, taj ruševni objekat je, dakako, simbol, centralni simbol ljute i gorke poezije likova koje guta i koje, kada dramski pisac to potrebuje, zna da efikasno izbljuje iz svoje utrobe. On je uostalom i izvrsni instrument savremene »konkretne muzike«.

U finalnom odeljku Arabalove pozorišne igre (Sveta Pričest) ritual o sude, raspeća i vaskrsenja Hrista — po biblijskoj legendi četiri novozavetna Jevandelja — ostaje etički angažovana simbolika zločina i kazne, zla i ispaštanja, senzualnosti i martirerstva, ali se i otima od svoje potencijalne idejne podloge, preobražavajući se u totalnu teatralistiku, u egzibiciju čistog i specifičnog pozorišnog jezika, tj. načina izražavanja, u dobro organizovanu izložbu (ili smotru) pozorišnih sredstava, koja su sama sebi dovoljna u svojoj himničnoj kompleksnosti, iako nikako nisu sama sebi cilj, u samoj suštini svog služenja bespomoćnoj i trajnoj humanosti.

U ovom odeljku igre, osavremenjenom vidu srednjovekovnih misterija, igranih po trgovima, ismevanje se stapa sa ocajem, gnjevom i beznačajnom a besmrtnom čežnjom za Dobrim. Ovo je, čini mi se, romantična interpretacija Arabalove drame o čoveku i čovečanstvu; ali ne pravda li tu interpretaciju magareća upornost i postojanost ljudskog duha da trajno ostane privržen svojim popljuvanim i zablacenim idealima. Nema nikakve nade da će se svet ikada popravit i da će se Emanuel ikada vratiti na raskrvavljenu zemlju, ali čovečanstvo se ne odriče svog upornog i uzaludnog čekanja tog povratka. Čekajući na svoj način Beketovog imagi-

Nastavak na 2. strani

MIRKO BANJEVIĆ /1905 - 1968/

Radojica TAUTOVIĆ

Tužbalica kao zavet životu

KNJIZEVNI ISTORICARI nastoje da jednu poeziju objasne pesnikovom biografijom koju poentira smrt. U slučaju pokojnog Mirka Banjevića, takav postupak mogao bi se preokrenuti. Pogodeni Banjevićevom neočekivanom smrću, mi tek sada opažamo da se tragičan epilog pokojnikovog života mogao, bar donekle, unapred nazreti u diskretnoj i nepomućenoj svetlosti njegove poezije; uostalom, tako se mogao nazreti i epilog Čedomira Minderovića, Branka Miljkovića i mnogih

drugih pesnika, vidovitih u svojoj autentičnosti. Ova strašna, u izvesnom smislu proročka svetlost zrači iz samog »podzemlja« Banjevićeve poezije, uglavnom — iz njegove opsesivne i tamne vizije smrti. Ta vizija bila je unekoliko reprodukovana u sledećim odlomcima koje je septembra prošle godine emitovao radio-Titograd, i koje pesnikova smrt sada aktualizuje na potresan, neželjen način.

Banjevićev lirski pogled ne obuhvata ni makrokosmički bezdan vasi-

one ni mikrokosmički ponor materije, već ovozemaljsku, »euklidsku« prirodu u vidokrugu seljaka. Razume se, on obuhvata i živu prirodu u kojoj ga nadahnjuje i kinji neprolazna zagonetka prolaznosti, to će reći — dramatična dijalektika života i smrti. U »kroju« čitave Banjevićeve poetske koncepcije, shvatanje ove dijalektike i ove zagonetke ocrtava se kao »šav« između lirske apoteoze prirode i poetske kritike društva. Jer, prema toj koncepciji, živa priroda agonizira u

okovima jednog raslojenog i raščovečenog društva kao u koštunjavim rukama same smrti. Dok priroda rađa život, ovakvo društvo seje smrt, ubijajući ljude bedom ili metkom. I, dok Banjevićeva patriotska poema »Sutjeska« evocira smrt u oslobodilačkom ratu, njegova predratna socijalna pesma »Kakanj« fiksira smrt rudara na robovskom radu.

Impresija čovekove prolaznosti i smrti dinamizuje čak i pesnikovu viziju »večne« prirode, preobličavajući je — na neusiljen način — u originalnu, čudesnu sliku letećeg brda: »Tu sam i nijesam tu — a bregovi preljeću« (pesma »Ponor«, u spomen mrtvog brata). Dakle, ako je smrt ulovila čoveka, čovek u svojstvu pesnika ulovio je tu istu smrt, — uhvatio je mrežom duha i reči, mrežom pesme. Hvatajući i potirući smrt na taj način, pesnik je u izvesnom smislu reafirmisao život dragog bića. Odsutno u prostoru i vremenu, ovo biće je od sad prisutno u pesnikovom duhu: »Istinu ti kažem, sahraniću — ove užasne crne kosti — u srcu mojem, — ah, neka bodu!« (»Nađeni skelet«). U datom kontekstu, glagolu »sahraniću« vraćen je njegov izvorni, arhaični smisao: sačuvati. Ali, sačuvan u duhu, ovaj život je ipak — za navek — izgubljen u prostoru i materiji. Tako, u Banjevićevoj originalnoj i nadahnutoj pesničkoj transpoziciji, dijalektika života i smrti potencira svoj dramatism do tragizma, do očaja, jer sjedinjuje duhovnu prisutnost i prostornu nedostiznost mrtvog života.

Ubijajući čoveka gladu, radom ili ratom, ovakva smrt ne duguje se zakonima prirode već apsurdnosti jednog društva koje razjedinjuje i sukobljava svoje pripadnike. Zato, baš prilikom suočavanja sa takvom smrću, pesnik se sudara sa društvom, kome protivstavlja ideju međuljudske solidarnosti. U ideji i atmosferi ove solidarnosti, što znači — suštinske i neotuđive socijalnosti, nekrolog drugome izjednačuje se sa tužbalicom nad sobom samim: »Vapaj — kraj — izgubljenog brata — i svojih najzlijih — nad grobom — nad nevječnim — nad sobom« (»Nad sobom nevječnim«). U navedenim stihovima ovoga »socijalnog pesnika« razgovetno odzvanja čovečanski odgovor na pitanje: Kome zvono zvoni?

Nastavak na 7. strani

ESEJ

**DIS
ILI NEKADAŠNJI I NAŠI DANI**

RAZMISLJAJUĆI DANAS o odnosu pisaca prema društvu, o tom samom društvu i o duhovnoj situaciji u kojoj se nalaze naši savremenici, mi se sve više okrećemo velikom periodu srpske literature koji je omeđen godinama 1903. i 1914. Usmeravajući poglede na taj period, ne želimo da se spasavamo bekstvom u prošlost, već obnavljamo slične, duhovne sadržaje koji čine dva dosta udaljena istorijska perioda po mnogo čemu bliskim.

Početak veka srpski pisac izrašta u modernu intelektualnu figuru koja nezavisno i kritički misli o sredini u kojoj živi. On prestaje da bude isključivo socijalni hroničar doba da bi preuzeo mnogo složeniji i odgovorniji posao moralnog kritičara društva, svih njegovih slojeva i svih njegovih vrednosti. Prvi put srpski pisci se nalaze usamljeni nasuprot svim zvaničnim i nezvaničnim snagama društva. Ranija intelektualna istorija našeg naroda obilovala je primerima velikih reformatora koji su se suprotstavljali vladajućim dogmama i strasno se borili za pobjedu svojih načela. U prvim godinama XX veka ovu reformatorsku tradiciju Dosićeva, Vuka i Svetožara Markovića nastavlja Škerlić. Ali i on je, što je veoma karakteristično, na mahove veoma gorak i klonuo. Citajući neke njegove kritičke tekstove mislimo da je očajanje, koje je tako žestoko osuđivao kod drugih, bilo i njega duboko obuzelo i da se on, ogorčeno poričući pesimizam, obračunavao, u stvari, sa vlastitim sumnjama u smisao svega. Većina ostalih, pogotovu mladih pisaca, bila je daleko od Škerličeve ideo-

logije i nije prošla kroz njegove dramatične nemire. Vladislav Petković-Dis, Sima Pandurović i Milutin Uskoković (da, spomenemo samo ova tri predstavnika velike generacije pisaca čija je vizija sveta bila tragična) uobličili su, na samim počecima naše novije istorije, svest modernog srpskog intelektualca, svest koju su karakterisali saznanje o večnoj usamljenosti ljudi koji stvaraju duhovne vrednosti usred ravnodušnog ili čak neprijateljski raspoloženog društva. Posmatrajući zbivanja i ličnosti oko sebe, osećali su gađenje. Zvanične društvene i moralne norme nisu mogli da usvoje jer su bili zgranuti nad moralnom izopačenošću vremena. Njihovo gađenje, njihova duboka usamljenost i svest o raskoraku između onoga što su oni osećali i mislili i onoga što je

dolazilo spolja kao jedini glas zvanične istine, sve ih je to odvelo literaturi tragične inspiracije, literaturi potpunog, očajnog, nemoćnog, ponekad histeričnog protesta.

Njih više nije pokretala nikakva socijalna ili politička ideja. Vesnici krize i rasula, oni nisu nudili nikakav spas već samo obelodanjivali svoje stanovište. Srpsko društvo toga vremena suočilo se sa velikim izazovom: kako da se najbrže uklopi u jednu moderno organizovanu evropsku društvenu zajednicu? I pored velikih uspeha postignutih na svim poljima u trenutima izuzetne nacionalne napregnutosti, potpuna duhovna obnova nije mogla biti izvedena jer se vekovno mrtvilo opiralo svakom nastojanju da se zatvoreni i zaparloženi duhovni prostori prožmu novim shvatanjima. Nasledena, neuništiva učmalost, zlovolja, ravnodušnost prema svemu što prevazilazi niske horizonte svakodnevnice i zloba koja se ispoljavala u javnom životu kad god je bio u pitanju neki krupniji intelektualni čin, umrtvljivali su ritam evropeizacije i modernizacije srpskog društva.

Nastavak na 4. strani

Pavle Zorić

Vladimir
V. PREDIĆ

PISMO MARTI

Stalno mi se čini da idem prema domu
A onda me zanese udar vetra
Kiša zbrlje sve tragove
List zadržti na ogoleloj grani
I u drugom sam svetu
Marta

Seće hleb
I zagrljaj zanemi
Poljubac prebleda na usnama
I u drugom sam svetu
Marta

I više mi se ne pale stare zvezde nad glavom
Kao u pesmi Vitjeslava Nezvala
Petrižn utone u hladnu paččinu magle
Hradčani se udalje za ljudski vek
Vltava se povuče duboko u sebe
Ulice ostare
Glasovi potamne

I ništa mi više ne govore »Dečje igre«
Umro je preko noć
Na starim praškim zidovima
Jozef Lada

I pomeri se nešto u očima žene
Koja mi prinosi stolicu

A stalno mi se čini da idem prema domu
Marta

15 DANA

Nastavak sa 1. strane

narnog Godoa, Arabal nas podržava u ljubavi prema Kamijevom dr Rieuxu (iz »Kuge«).

U završnom odeljku Arabalovog prikazanja »Groblje automobila« — ja sam ga shvatio kao teatarski-ritualnu scenu mučenja i mučeništva — dva vida trpljenja teku i odigravaju se paralelno. Nazvao bih taj proces scenskog oblikovanja pozorišnom kontrapunktikom (terminološka oznaka potiče iz oblasti muzičke umetnosti). Mlada devojka, recimo devojčica, poslušno sleduje ironično intoniranoj propovedi svoje bake, naoružane moralizatorskom retorikom kuhinjskih, građanskih, sitničarskih »mudrosti«. Mala je gola do pojasa, njen ten je žučkasto-beličast, zapravo boje bele sveće od voska, bradavice na smernom-omanjnim dojčkama veoma su isturene, kao postoperativni rudiment hirurški izmanipulisanog slepog creva u trbušnoj duplji ili, možda, kao povezani batrljak vazduhom naduvanog dečjeg, gumenog balona. To je na jednom, centralnom mestu pozorišne scene ta poslušnost, to papagajsko odobravanje pridikama stare i iskusne mamicе. Na drugom sektoru scene, u levom uglu prednjeg dela gledališta, odigrava se scena bičevanja Emanuoa, ljudskog simbola žudnje za nedostižnom Dobrotom. Ovo drugo, muško telo, trza se i neprestano preobličava, deformisano, razdueno, razobiljeno i veličanstveno potresano udarima biča. Tamo, jedan kontinuum dobrovoljnog podvrgavanja, ovdje — jedna serija magistratno izvedenih grčeva tela i duše. Šta pre da vidite, da sagledate? Meni je lako, poneo sam na predstavu dvogled, šaram njime sa jednog na drugi punkt scenske radnje. Male dojke sa snažno isturenim bradavicama neprekidno se mešaju sa razvijenim telom ahilovski idealnog muškarca. Oni, oboje, trpe i podnose sudbinu koju su izabrali ili koja im je nametnuta, to je svedjedno. Ali mi, koji gledamo ovo čudno i čudovišno pozorište, saznajemo i doživljujemo strahotnu istinu egzistencije: čovek je predmet mučenja i ugnjetavanja, predmet, samo predmet, i ništa više. A nasilnik i ugnjetač je — opet čovek. Mi smo, dakle, biološka vrsta koja samu sebe satire i uništava, vrsta koja se samoisprpljuje, u ime sopstvenih, velikih i svetih ideala. Mi smo, dakle, poprište sopstvenih unutarnjih protivrečnosti: rasap konzervatorskih i uništivačkih sila u nama samima. Mi smo, dakle, jedan jad i beda mučenja i samomučenja, a ontološki razlog toj trajnoj aktivnosti svoje ljudske prirode, eto, nismo dokučili. Mi smo, dakle, osuđeni na spasenje ili propast, a smisao tih polarnih suprotnosti i protivrečnosti naše prirode, eto, nije dokučen. Mi smo, jednostavno rečeno, ispačeno i izmučeno čovečanstvo. Mladi španski pisac brojnih drama, Arabal, ni o čemu drugom, ni višem ni nižem, ne obaveštava nas. Ostajemo pogruženi i zbunjeni, u svojoj trajnoj panici.

Pavle Stefanović

Čitanka — prilog literaturi i kulturi

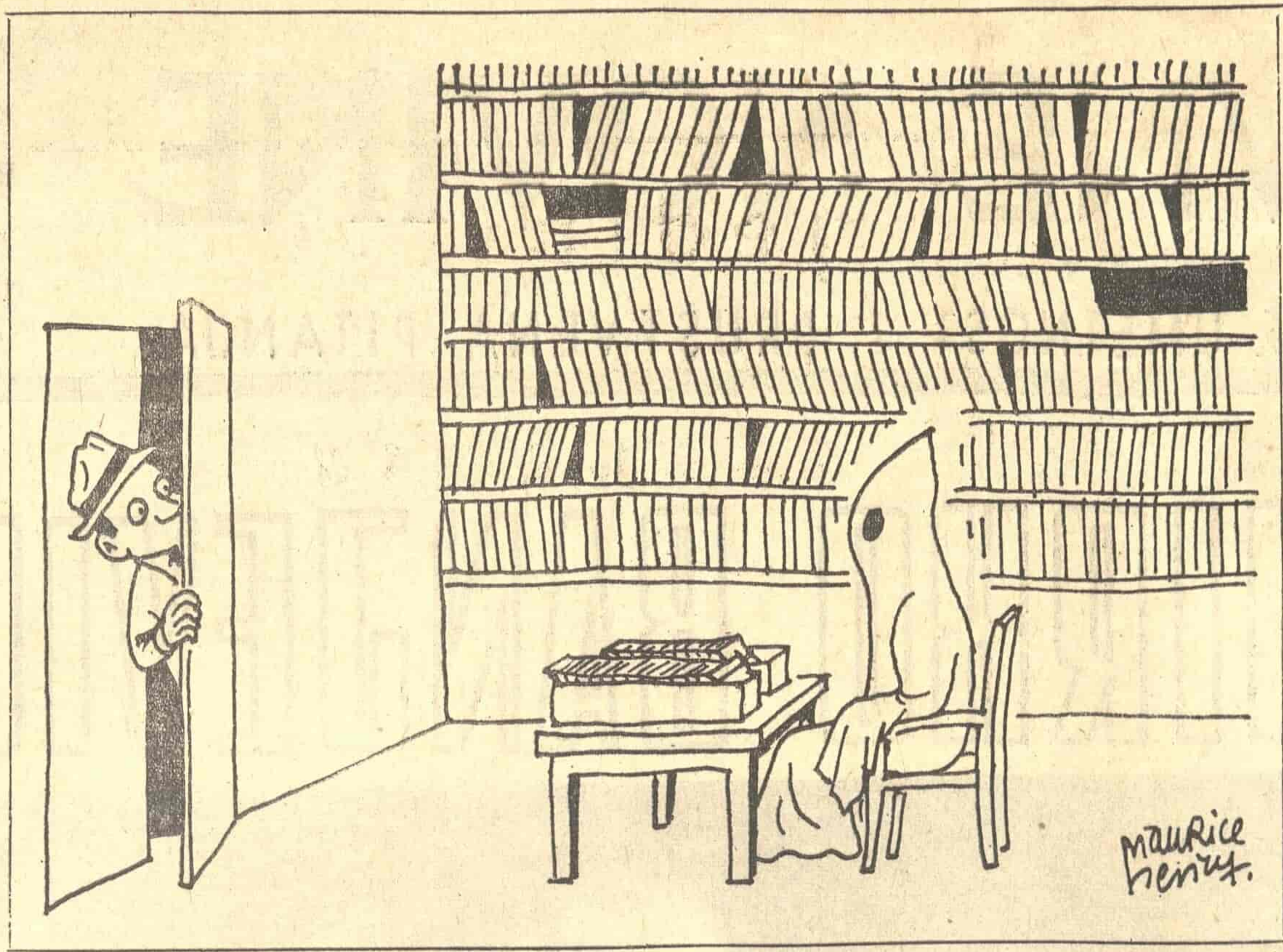
NEDAVNO SE, među novim udžbenicima za osmogodišnje škole, pojavila i nova čitanka za osmi razred koju su priredili Dragan Lukić i Sreten Pižurica, a u izdanju Zavoda za izdavanje udžbenika SR Srbije. Pred javnošću je, izgleda, ostalo sporno pitanje da li je pored odlično primljenih skoršnjih čitanki Petra Gudeljca trebalo izdavati nove. Činjenica je da su nove izašle iz štampe i stoga je od značaja kakve su one.

Čitanka Lukića i Pižurice je nesumnjivo ono što joj ime kaže i sud o njenoj vrednosti kao udžbenika mogu dati samo stručnjaci. Kao knjiga, međutim, ona je izvanredno zanimljiva i ima, u svim, karakter pomoćnog udžbenika čija je koncepcija pomerna u pravcu antologije. Izvanredan izbor proznih i poetskih tekstova autora čija imena počinju od Homera a završavaju se na našoj mladoj generaciji pravljen je sa jasnom koncepcijom. Očigledna je, i dobro sprovedena, namera autora da dečacima i devojčicama koji tek što nisu prešli iz detinjstva u mladost kroz izbor i grupisanje lektire daju ne samo znanje nastavnim planom predviđeno iz književnosti, i ne samo primere stila i jezika, nego i jedno šire viđenje literature i umetnosti uopšte, pa i jedno shvatanje sveta. O tome svedoči i podela knjige na poglavlja, na posebne celine u tematskom smislu široke ali logične, sa karakterističnim naslovima kao što su, na primer, »Doba reči«, »Cvetati i dati«, »Mrava ne zgazih u vojničke odoh«, »More ima dušu onoga ko mu se divi«, »Svedok vekovnog megdana«, itd.

Knjigu je likovno veoma uspešno a pri tom smišljeno opremio akademski slikar Mihailo Pisanjuk.

B.

Nastavak na 12. strani

Ljubiša MANOJLOVIĆ

HUMORESKA

Iz zbirke »Filipike nuove«

DVA CARA, ne dva mačja kašlja nego dva gospodina cara, razumete li, to je doista mnogo da se utroši na jednu priču dibiđus kratku. Najidiotiskije rasipanje! Međutim, pisac je priču pisao u kavani, u trenutcima svoje i tuđe patnje, kada je bio prepun svega, kada mu je bilo došlo do guše. A onda neka se, o jednom trošku, do sto đavola nose i car Filip Protestant Krivonosi i car Filip Protestant Krivousti. Ubacio bi ih onda pisac ne u jednu priču nego u jedan bunar, dve svetle krune u jednu mračnu rupu.

— Šta vaše veličanstvo želi za doručak? Hoćete li da vam koljemo kokoške? — lomili su se dvorani od bele zore oko cara Filipa Protestanta Krivonosog.

— Dvorani, nisam li vam rekao da ja krv košiju ne mogu da gledam?

— Rekli ste, veličanstvo... Ali prosto ne znamo šta biste danas natakli na srebrnu viljušku, nabili na zlatan nož...

— A šta sam ono juče naticao na srebrnu viljušku i nabijao na zlatan nož, šta?

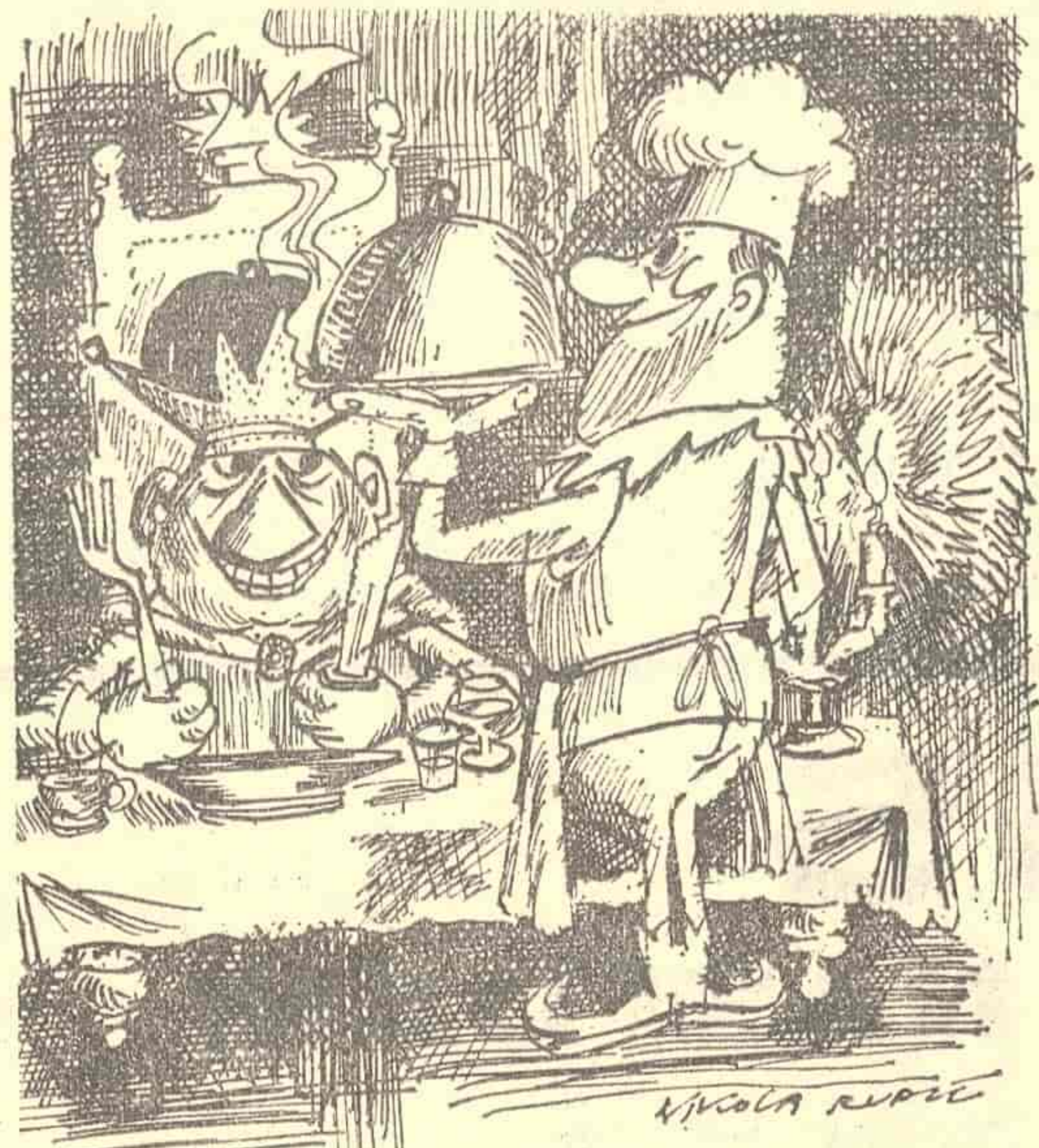
— Valjda, koga.

— Da. Kako se zvahu oni što sam ih juče žvakao?

— Boranijanci, veličanstvo.

— Bogami, oni su bili ukusni, baš su mi žestoko prijali... Mogu i danas, ali da ne budu suviše stari.

— Serviraćemo vam omladinu, vaše veličanstvo. Mlade Boranijance. Pržene.

ILUSTROVAO NIKOLA RUDIĆ

Za ručak car Filip Protestant Krivonosi se naklopa pečenih Kepecijanaca, opet samo omladine.

Uveče car Filip Protestant Krivonosi neće da čuje o prženim Boranijancima i pečenim Kepecijancima, ne podoasi mu ih više stomač. Hoće nekog lakšeg, kuvanog. Na primer, Lukivodijance, mladi naraštaj. Začiniti lečka i Biberijancima.

I tako, dakle, taj car smaže po tri, po četiri

narodića na dan. Posle se odmara, na carski, na odgovoran način, što znači bez pravog odmora. Mora da čuje kako je proveo dan i car Filip Protestant Krivousti, onaj što ima carstvo sa druge strane Zemljine kugle. Naređeno je da se provrte zemljina kugla i da se car Filip Protestant Krivousti drži stalno pod okom.

Skokom doskoče dvorani i potanko obaveštavaju cara Filipa Protestanta Krivonosog o radu drugog cara:

— Car Filip Protestant Krivousti je doručkovo Rezanijance, mlade, pržene na masti... Za ručak pojeo je porciju mladih Tricijanaca, opet prženih na masti koju je isterao mladim Kučinjancima...

— Ala ta životinja voli masno! — užasava se car Filip Protestant Krivonosi. — Zamastiću ja njemu. A za večeru, nisu mu valjda i za večeru pržili?

— Nisu, veličanstvo. Kuvali su mu. Prebijene papke od Rezanijanaca, Tricijanaca i Kučinjanaca koji su za mu za doručak i ručak otišli u peršun.

— Je li to sve?

— To su, vaše veličanstvo, glavna današnja dela cara Filipa Protestanta Krivonosog.

— To su nedela! Krvava nedela! — dreknula car Filip Protestant Krivonosi. — Da se toj krivoustoj satani smesta uputi hiljadu i jedan protestni telegram. Za svaki njegov zločin protivu čovečanstva. Ja se gnušam. Taj krivousti krivak grubo vreda osnovna prava ljudi da žive u slobodi. Pišite: »Najoštrije protestujem... protestujem... protestujem...«

Protestujući najoštrije, car Filip Protestant Krivonosi najlakše zaspi. Stigne još samo da naredi:

— Ako ima nešto izvanredno, vi me probudite.

Uskoro ga doista bude.

— Vaše krivonosno veličanstvo, od cara Filipa Protestanta Krivoustog baš su stigla dve hiljade i dva protestna telegrama. On protestuje što ste danas na viljušku...

— Srebrnu!

— ... Što ste danas na nož...

— Zlatni!

— ... Što ste na srebrnu viljušku i zlatni nož namakli Boranijance, Kepecijance, Lukivodijance i Biberijance...

— Pazi, i taj gad provrteo rupu kroz zemljinu kuglu, pa viri i prisluškuje. Nisko, bedno, trivijalno!

— Vaše veličanstvo, car Filip Protestant Krivousti protestuje protiv vaših dela kao zločina protiv čovečanstva. Kaže, to je grubo vredanje osnovnih prava ljudi da žive u slobodi.

— Laže, ostavio sam ih sve u slobodi... Da sam ih ostavio i u životu, Boranijanci, Kepecijanci, Lukivodijanci i Biberijanci bi to potvrdili pred celim slobodoljubivim svetom... Jeste li me zato budili?

— Zato, veličanstvo.

— Napolje, niste smeli zato da me budite! — podviknu dvoranima car Filip Protestant Krivonosi. — Sad napolje, i budite me samo ako ima nešto izvanredno, što se ne događa svakoga dana.

PISMO UREDNIŠTVU

Pitanje redakciji

Druže uredniče, SA VELIKOM pažnjom pratio sam sve vesti i informacije o događajima u Čehoslovačkoj i o reaganju naše javnosti na te događaje. U poslednjem broju »Književnih novina« pročitao sam telegram učesnika Korčulanske letnje škole drugu Titu, izjavu solidarnosti Društva književnika Hrvatske i poruku učesnika Korčulanske letnje škole svetoskoj javnosti povodom okupacije Čehoslovačke. Ni u jednom beogradskom listu nisam pročitao integralan tekst Izjave solidarnosti Društva književnika Hrvatske, niti ostala dva dokumenta. Interesuje me da li su oni negde objavljeni, pa ste ih iz tih listova preneli, ili ste do njih došli nekim drugim putem?

9. IX 1968.

S drugarskim pozdravom
Branimir Dožić
Narodnog heroja Stanka Paunovića 1/1
Rakovica kod Beograda

ODGOVOR REDAKCIJE. Nije nam poznato da li su tekstovi o kojima je reč objavljeni još u nekom jugoslovenskom listu, osim što je integralni tekst Društva književnika Hrvatske objavljen u »Telegrafu« od 31. avgusta ove godine. Izjavu Društva književnika Hrvatske našoj redakciji je dostavila Uprava DKH uz propratno pismo sekretara Društva Dalibora Cvitana. Telegram učesnika Korčulanske letnje škole drugu Titu i poruku učesnika Korčulanske letnje škole svetoskoj javnosti dobili smo poštom od organizatora ovogodišnje Korčulanske letnje škole, kao kako smo obavestili, i drugi jugoslovenski listovi. A stvar je svake redakcije da li će nešto kad primi objaviti ili ne.

Onako, izgred

Božidar BOŽOVIĆ

Za zabrane ili protiv njih

POSLE DUZEG VREMENA, povodom studentskih akcija sa početka juna meseca, kod nas je ponovo počeo da se pomalja recidiv zabranjivanja listova i časopisa, naravno ne od strane cenzure jer je i nema, nego redovnim sudskim putem. To je pojava zanimljiva i vredna mnogo više pažnje, i studioznijeg razmatranja, nego što može da stane ovde u nekoliko izgrednih rečenica. Jasno je da je za nama vrlo daleko vreme lažne unisonosti mišljenja i agitprop-komisija, slanja tekstova na odobrenje onima kojima je bilo povereno da odlučuju šta je ispravno mišljenje a šta ne, i to bez opoziva. Za nama je i vreme preterane autocenzure, one koja dovodi do idejne i intelektualne impotencije, gde je čovek sam zazirao od sopstvenih nekonformističkih, »jeretičkih«, pomisli. A valjda i vreme ezopovštine?

Ne može se poreći činjenica da je u ovakvoj klimi — upravo onakvoj kakvoj je, da ne boravimo, težilo čehoslovačko društvo — poslednjih godina kod nas ugledalo sveta bezbroj tekstova, članaka, eseja, komentara, izveštaja po novinama, studija po časopisima, vrlo problematičnih po sadržaju — idejno, ili na drugi način, pa i takvih koje, kako se narodski kaže, ni pas s maslom ne bi pojeo. U svakoj proizvodnji ima škarta. Bilo je replika, ali ne i mnogo ozbiljnih reagovanja. Shvatili smo da borba mišljenja ne može da se odvija između jednakih mišljenja a da među raznorodnim mišljenjima mora biti različitih. Sa njima se, uostalom, može boriti samo ako se znaju.

Ova atmosfera u kojoj je vladala jedna lagodna pasivnost jer je dominiralo ignorisanje suprotnih mišljenja, umesto borbe sa njima, poslednjih meseci je u nekoliko slučajeva prekinuta (zabrane »Studenta«, »Vidika«, najzad »Dela«). Da bi stvar bila zanimljivija, osim jednog broja, »Studente« je naknadno odlukom suda pušten u prodaju, »Vidici« takođe sa izuzetkom jednog teksta (i to iz pera jedne pesnikinje!); jedino je »Dela« ponovo zabranjeno.

Oborene zabrane su očigledan politički promašaj, koliko god bio motivisan dobrom namerom autora prvobitne zabrane. Kod javnosti već sam taj fikat stvari neprijatnu reakciju u pogledu trenutne političke klime; još veća zabuna nastaje kad se prvobitno zabranjeni broj nađe na ulicama pa ljudi u njemu zaista ne nađu stvarni povod za zabranu.

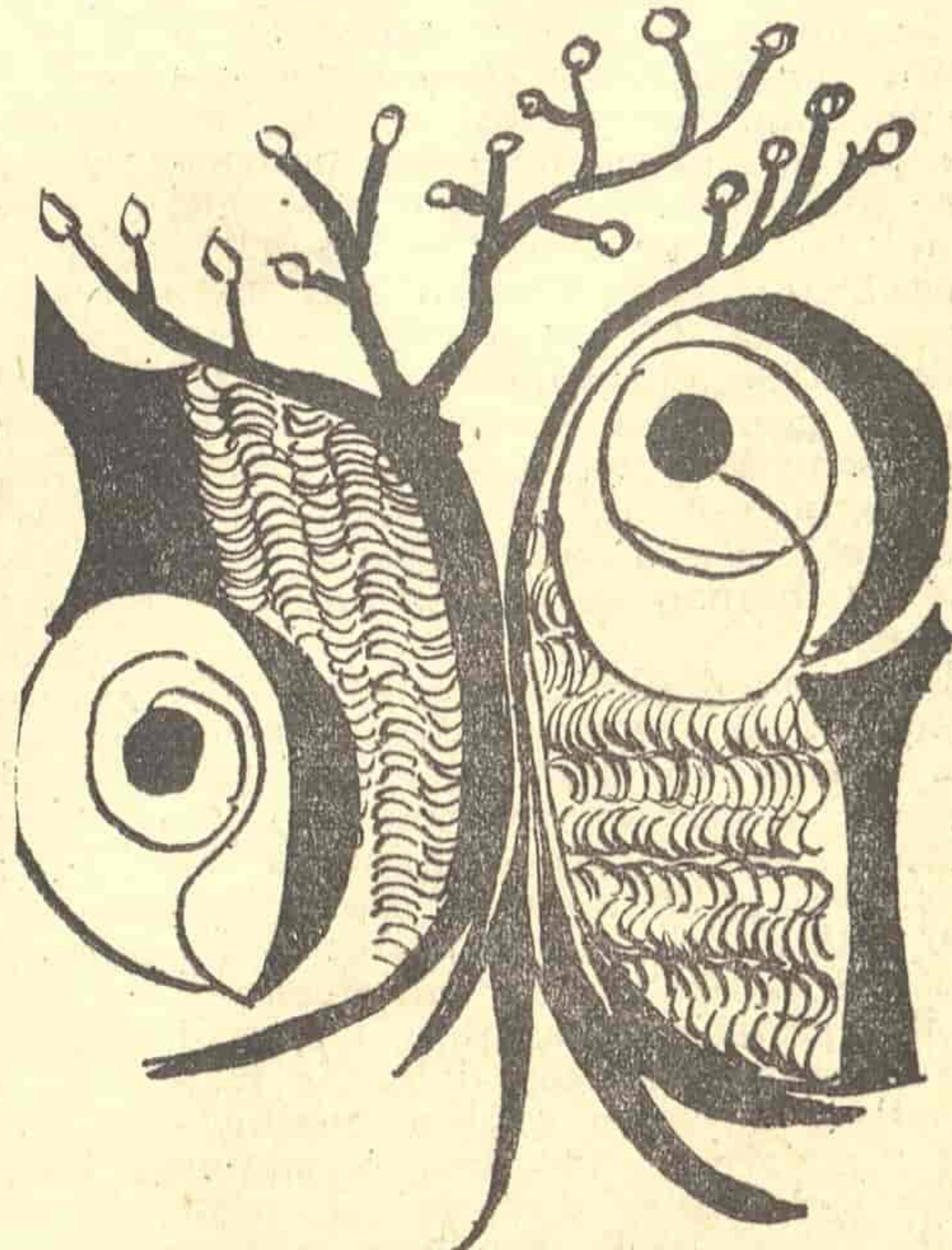
Šta se postiže zabranom koja ostaje na snazi? Verovatno manje nego što se želi: teško je pretpostaviti da pisanje poznatih profesora, čija javna delatnost nije nimalo anonimna već tolike godine, i čiji su stavovi, prema tome, poznati, može imati takav karakter koji je neprijateljski ovoj zemlji i od štete za mir i red u njoj, a još teže da je to pisanje takve prirode da ga je bolje administrativno ugušiti nego s njim javno polemisliti pa im argumente, ako su slabi, jačim oboriti.

Možda nisam u pravu, ali mi se čini da je bolje izbegavati ove metode stvaranja uznemiravanja i zameniti ih mirnom, hladnokrvnom, argumentisanom diskusijom, bez etiketiranja i apodiktikih osuda, već u duhu zaista slobodne borbe mišljenja. Čak i ako se neko vremenom prometnuo u crnog đavola, bolje je da mu se otkriju rogovi, nego da postane velikomučenik u očima onih koji mu rogove nisu imali prilike da vide. A valjda ni svi đavoli više nisu tako crni.

Dobro je to, ali...

Kad je organizovan prvi BITEF prošle godine, bilo je, pored aplauza ovoj zaista zanimljivoj teatarskoj manifestaciji, i gundanja. Dok je taj mali festival avangardnog pozorišta naišao na odličan odziv ne samo kod stručnjaka i pasionirane pozorišne publike, nego i kod šire javnosti, a kod kulturnih i društvenih faktora u gradu na punu podršku, ne samo moralnu, bilo je tu i tamo ipak i gundanja i čiftinskog prebrajanja para i svega onoga što se za svotu, utrošenu na organizaciju BITEF-a, moglo dobiti.

Sada je u toku već drugi BITEF, još više u žiti interesovanja takozvane kulturne javnosti. I već su se digli, izokola, glasovi primitivizma. Čak je i u štampi, pola u šali, stavljen prigovor zašto su olupine automobila i motocikla za predstavu trupe Viktora Garsije »Groblje automobila« »uvezene iz Pariza« umesto da se olupine sakupe po našim grobljima automobila. Onaj ko je tako rezonovao nije se potrudilo ni da sazna da to nije staro gvožđe, već dekor, posebno konstruisan, koji se u toku predstave kreće, rasklapa i sklapa, funkcioniše, dakle, pa čak ima i ulogu simbola. Važno je bilo, očigledno, u principu da se već pre početka festivala počne sa primedbama.

VINJETE IZRADILA SMILJANA STOJANOVIĆ

VELIKI srpski matematičar Mihailo Petrović je nastojao, kao niz drugih naučnika i filozofa, da stvori naučnu filozofiju u kojoj bi sve pojave u prirodi bile objašnjene pomoću jedinstvene metode. Tu težnju on je pokazao ne samo sledeći ideje pariske matematičke škole već i svoja sopstvena višestрана interesovanja i znanja. Kao dobar poznavalac mnogih nauka i njihove primene, putopisac od dara i istinski ljubitelj umetnosti, on je, prirodno, osećao potrebu da različite napore duha harmonizuje u jedinstvenoj slici sveta. Radeći na tome gotovo pola veka, on je postepeno razvijao i usavršavao svoju teoriju, koju je, izlažući je u više mahova na srpskohrvatskom i francuskom jeziku, najpotpunije prikazao u »Elementima matematičke fenomenologije« (1911) i »Fenomenološkom preslikavanju« (1933).

U nizu spisa koje je Petrović od 1896. godine posvetio matematičkoj fenomenologiji, spis »Metafore i alegorije«, koji je napisao između 1939. i 1942. godine, predstavlja najpopularnije izlaganje njegove pozitivističke filozofije. U njemu su na najjednostavniji mogući način izloženi neki osnovni stavovi i pojmovi matematičke fenomenologije i dati najbrojniji primeri koji treba da potvrde njenu celishodnost. Iako delimično istovetna s ranijim njegovim delima, ova knjiga ima i neke specifične vrednosti. Skupljajući materijal još od 1918. godine, Petrović je stvorio knjigu gotovo isto toliko interesantnu za teoretičara nauke koliko i za teoretičara poezije. Nabrajajući veliki broj metafora i alegorija iz svakodnevnog govora, pesničkih, naučnih i filozofskih dela, on ih je na izvestan način klasifikovao i time pružio mogućnost za njihovo dalje tipsko proučavanje, koje bi bilo od velike koristi za upoznavanje njihove uloge u čitavom ljudskom saznanju i stvaralaštvu. Zato ovo posthumno objavljeno delo predstavlja ne samo popularno izlaganje matematičke fenomenologije već i iniciranje dubljeg proučavanja problema metodologije naučnog i drugog saznanja.

Positivizam se, prirodno, zasniva na izvesnom protivstavljanju naučnog i nenaučnog saznanja. U Petrovićevom se pozitivizmu, među-

tim, naučno saznanje ne protivstavlja poetskoj viziji sveta, već se nauka i poezija posmatraju kao istosmerni napori da se svet objasni. Poezija je, u izvesnom smislu, prethodnica nauke i kao saznanje manje savršeno od nje ali u osnovi ipak stvarno i tačno. Donekle je tačan čak i mit, koji se nalazi na najnižoj lestevici u hijerarhiji saznanja. A u osnovi svih ovih vidova objašnjenja sveta nalazi se saznanje pomoću metafora i alegorija, koje proističu iz duboke, instinktivne težnje ljudskog duha da jedne činjenice »preslikava« na druge i na taj način pojave koje su manje poznate objašnjava pomoću poznatijih.

Na osnovu preslikavanja Petrović vezuje sve vidove saznanja u jedinstvenu celinu, u kojoj se mitsko, pesničko i naučno saznanje razlikuju po egzaktnosti, ali ne i po duhu, odnosno težnji da objasne svet pomoću analogija disparatnih pojava. Staviše, iako je Petrović naučnik, on, u izvesnom smislu, težište stavlja na ono što je u saznanju slikovito, stvaralačko i poetsko. Ranije od Herberta Rida, koji je u

Jedinstvo svih vidova saznanja

Mihailo Petrović:

»METAFORE I ALEGORIJE«,

»Srpska književna zadruga«,
Beograd 1967.

knjizi »Slika i misao« nastojao da pokaže kako u kulturi, po pravilu, slika prethodi intelektualnom saznanju, on je ukazao na činjenicu da »pesnička intuicija pre oseti, nazre ili nasluti kakvu sličnost no što će se ova otkriti razmišljanjem«. I mada se, po Petroviću, duboki smisao metafora i alegorija otkriva tek u nauci, njihovo »pravo i prostrano carstvo« je poezija.

U sadašnjem stupnju razvoja nauke Petrović vidi ne samo veliki udeo poetskog nego i mitskog shvatanja prirode. Mitsko je u nauci, po njemu, svodenje pojava na izvesne entitete, a prava nauka se bavi samo utvrđivanjem sličnosti na osnovu kojih se mogu upoznati mehanizmi pojava. Cilj je nauke da pomoću analoško-mehaničkog preslikavanja utvrdi »ponašanje« izvesnih pojava, ne otkrivajući njihovu suštinu, kao što je, uostalom, tvrdio i Viljem Tomson govoreći o elektricitetu. Naučno saznanje je, prema tome, samo jedna reda ili gušća mreža sličnosti koje smo utvrdili između najrazličitijih pojava.

Praktična vrednost analoško-mehaničkog gledanja na pojave je neosporna, iako je, bez sumnje, ograničena. Petrović je, na primer, na osnovu analogije sa hemijskom spektralnom analizom, stvorio novu računsku metodu: spektralni račun. Svodeći objašnjenje svih pojava, od mehaničkih, preko hemijskih i bioloških, do društvenih, psiholoških i moralnih pojava, na uzajamne sličnosti, on je anticipirao i izvesne probleme kibernetike. Ali matematička fenomenologija nailazi na velike teorijske teškoće kad se postavi pitanje mogućnosti jedinstvenog saznanja. Da li se može verovati, da se, na osnovu sve većeg broja analogija disparatnih pojava, svekoliko ljudsko saznanje može svesti na mali broj najopštijih stavova, pa čak i na jedan jedini stav? Logičniji je, čini se, zaključak da će odnosi i veze koje otkrivamo među najrazličitijim pojavama ubuduće postati složeniji i prepleteniji i da će, baš zato, biti sve teži zadatak da se celokupno saznanje svode na jedinstven naučni stav.

Teškoća matematičke fenomenologije nije, međutim, samo teškoća svake pozitivističke filozofije, koja leži u tome da njena težnja ka egzaktnosti smanjuje mogućnost da se dode do jedinstvenih filozofskih principa. Njena teškoća je i u tome što sve pojave pojednostavljuje i svodi na ono što je mehaničko. Ako u odnosima između pojava na raznim nivoima razvoja sveta postoje analogije, one nisu istovetnosti i ne mogu se, svodenjem na nivo mehaničkog kretanja, dovesti do jedinstvenog stava koji bi važio za čitavu stvarnost. Pa ipak, Petrović je uspeo da ingeniozno postavi jednu originalnu, mada jednostranu, metodsku osnovu za egzaktno upoznavanje sveta, koja može naći i svoju korisnu primenu u potpunijem i tačnijem saznanju. Zato Draganu Trifunoviću, koji je ovu knjigu pripremio za štampu, snabdevši je predgovorom, beleškom o piscu i bibliografijom o matematičkoj fenomenologiji, dugujemo zahvalnost što nam je omogućio da bolje upoznamo jedan od najznačajnijih pokušaja stvaranja teorije jedinstvenog saznanja u moderno doba.

Dragan M. Jeremić

U DOBA SVEOPSTE i mahom nesvrhovite »proizvodnje«, kada i pisanje (metamorfomozom od čina u činovničenje) postaje neka vrsta verbalne industrije, pojavi se, s vremena na vreme, usred suštavih bokora praznine, poneka knjiga »za nas«, nošena snagom odbijanja, koja upitno suočava čoveka i njegov svet, logos, negacije i logiku etabliranog, totalitet konkretnog i totalitarizam činjenica. Naide li, takvo delo se stvarno smešta na smeru humanog postulata, kao da je taj smer produženo obeležen tačkicama, i ono stoga nije samo stvaranje novog nego i kritičko prestvaranje prošlog. Otuda se delo i ne može objasniti isključivo iz sebe sama, budući da svojim značenjem ukazuje na nešto što premaša delo — na smisao i besmisao našeg postojanja. Kosikova knjiga nesumnjivo ima rang takvog dela. Ona pre svega nastoji da izbavi dragoceno humanističko nasleđe zaptiveno u »rdavoj unutrašnjosti« staljinističke »tradicije« koja je bila vidljiva i vladajuća isključivo po tome što je nasilno prigušila i zaklonila istinski slobodnu revolucionarnu misao. Trebalo je, dakle, obnoviti Marksovu poruku, tu kritičku kriticu istorije, i to nakon polustoletnog staža socijalističke revolucije s jedne, i kolosalnog razmaha sila postvaranja u građanskom svetu, s druge strane. Sa kakvim htanjem i umenjem je Kosik obavio taj zadatak — u to najbolje može da ubedi sama njegova knjiga. Jer to nije monografska knjiga o jednom problemu; reklo bi se da su u njoj sabrani i tematizovani, ili na neki način podrazumevani, bezmalo svi bitni problemi filozofske savremenosti pred kojima jedna živa i lucidna, temeljno obavještena inteligencija ne može ostati ravnodušna. Razume se da je takvo sadržajno i tematsko bogatstvo »ukrčano« na tako ograničen prostor neizbežno vodilo maksimalnom, gotovo aforističkom sažimanju, ali ne manje i zastavljajući nekih formalnih zahteva. Neke poglavlja su, više skice nego razvijene celine, neki fundamentalni pojmovi ostali su pomalo u clair obscuru, a neke teze nedovoljno artikulisane. Misaoni zamah, strogo disciplinovan, ne prati uvek i adekvatan zamah invencije i aso-

Karel Kosik:
»DIJALEKTIKA
KONKRETNOG«,
preveo dr Krešimir
Georgijević;
»Prosveta«,
Beograd 1968.

Dijalektika konkretnog totaliteta

cijativnosti, time je delo ponešto izgubilo u šarmu, kakav sretamo u Bloha i Markuzea.

O čemu sve raspravlja Kosik? Spisak je neiscrpan, a nemamo prostora za nabiranje. Ali o bilo čemu da počne, on doista počne od onoga što je bitno. On ima redak dar da zahvata u korenu. U tome je neobično inspirativan sagovornik. Kosik uvek pronade nov »raks«; bilo da otkriva aporetičnost u poznatim stavovima, bilo da osvetljava pojavu sa nepoznate strane. To može samo onaj ko je u centru problematike, ko je ovladao materijom. Zato će on podjednako meritorno da raspravlja (iako ne vazda »pravilno« — zakasneo i simtomatičan Kosikov izraz; valjda mu prevodi-lac ne kumuje); o stvarnom i fiktivnom prevladavanju otuđenja; konkretnom i pseudo-konkretnom; o odnosu čoveka i društvenog sistema; suštini rada; vrednosnim sudovima; o konkretnom i apstraktnom totalitetu; o razlici između racionalističkog i dijalektičkog razuma; o dijalektici i antropologiji; o umetnosti, istoriji, nauči itd.

Mada je teško izdvojiti i možda liči na puko preferiranje, reklo bi se da je u celom ovom izobilju najinteresantnije Kosikovo razmišljanje o kategoriji totaliteta. Ne zbog toga što je ona u dogmatizovanoj pseudodijalektici bila svedena na princip sveopšte povezanosti, truzam koliko banalan toliko i neinformativan, nego i zbog toga što ova kategorija, u nekim tokovima savremene antropologije i mark-

sizma postaje opasno neodređena i »monetarnost« univerzalna.

Na putu izgradnje vlastite koncepcije konkretnog totaliteta Kosik razlikuje i podvrgava kritici tri vrste lažnog totaliteta: prazni, apstraktni i loši totalitet.

Prazni totalitet je neposredovan analizom i refleksijom i ne uključuje kontekstualni smisao istorijskih činjenica. Takav prilaz previda da su istorijske činjenice određene celovitom koncepcijom stvarnosti i da su na izgled potpuno objektivni predmeti samo konačan rezultat subjektivne ljudske delatnosti — prakse. Prazni totalitet stavlja bogatstvo stvarnosti u zagrade, ne podrazumeva istorijski kontekst pojava i ne uočava latentciju novih procesa i tendencija. On iskrivljava sliku stvarnosti.

Apstraktni totalitet ima više varijanti: od organicizma i holizma pa do Selinga (za koga postoji prioritet celine nad delovima), Hegela (kod koga logički razvoj apsolutne ideje konstituise jednu zatvorenu celinu) i savremenog humanizma u kome se ispoljava na dva načina: prvo, u secesiji istorije od pulnog fakticiteta; drugo, u beznčajnosti rezultata nauke kao znanja o delovima za filozofiju kao viziju celine.

Loši totalitet je treći vid lažnog totaliteta. To je stanovište u kome se rezultati ljudske delatnosti dele od same delatnosti. Društvena stvarnost se sagledava negenetski i

nedinamički, samo u obliku objekata i gotovih rezultata.

Po Kosiku, najkraće rečeno, totalitet, stvarno ne znači sve činjenice. Istinski, a to će reći, konkretni dijalektički totalitet, za Kosika je i metodološki princip i ontološka kategorija, da bi se mogao dobiti pravi odgovor na pitanje: šta je stvarnost. Prema tome, dijalektički totalitet se stvara društvenom produkcijom čoveka, a ne uzajamnim delovanjem autonomnih struktura.

No, ako i prihvatimo da su ove Kosikove briljantne analize neosporne, necemo time, izgleda, moći da ugušimo sporove u sebi. Posle svega, ili na dnu svega, ostaju opet pitanja. Najme, može li se Marksova misao istorije sagledati samo kroz prizmu dijalektike totaliteta? Nije li možda problem u tome da se dijalektika (kao misao rada) i totalitet (kao njen medij) dovedu konačno u pitanje? Ne otvara li se tek tada mogućnost za istinski dijalog istorije i prirode kao iskona? Neće li sumrak dijalektike i totaliteta označiti rođenje čoveka? Ne krije li se u teorijskoj žudnji za totalitetom nihilizam žudnje za moći, žudnje da se predvidi, usmeri, ukroti, prilagodi i uobruči otvorenost istinskog istorijskog zbivanja? Ako je istorija prava priroda čovekova i njegovo vlastito delo, nije li onda vreme — vreme istorije same? Priroda kao iskon istorije ne može se rastvoriti u istoriju a da se ne rastvori samo vreme; tada bi istorija morala skončati. Konačno, nema li, sem etimološkog, i nekog drugog srodstva između totaliteta i totalitarizma? Nije li izlaz s onu stranu i jednog i drugog?

Ova dilematična pitanja i, bez sumnje, čudna, možda protivrečne mnogo čemu ali verovatno ne osnovnom pitanju ove knjige: kako prevazići svet svakidašnjice, poznati, stari svet? I kako postići da misao bude istinska duhovna produkcija i reprodukcija bića?

Šteta je što u ovoj izvrsnoj knjizi nedostaje i kritika fenomena političkog otuđenja. Razložiti zato su van teorijskog karaktera: politička i društvena klima u kojoj je knjiga nastala.

Dobroslav Smiljanec

»DAN OSMI«, novi roman Milivoja Perovića, jedna je od onih knjiga koje su morale da budu napisane. Pisac koji se u toj meri introspektivno razgolićuje, oseća, nesumnjivo, neodoljivu unutrašnju potrebu da se procesom literarno relevantnog samosagledavanja oslobodi iskustva ne kao mudrosti koju treba slediti, nego kao prokletstva za kojim nipošto ne treba ići.

»Dan Osmi« je pre svega i više od svega roman iskustva koje je literarnim vivisekciranjem valjalo racionalizovati. Ali, kao i život, i iskustvo se odupire racionalizaciji. Ono je neobuzdano i stihijno, živi svojim životom i nerado se podređuje osmišljavajućim pokušajima stvaralačke kontrole. Pisac koji je bolećiv prema svome iskustvu i koji mu pristupa sa primetnim odsustvom selektivne strogosti izlaže se opasnosti da svoje delo liši one bitne smislaone usredsređenosti koju je moguće postići isključivo strogom stvaralačkom samodisciplinom.

U romanu Milivoja Perovića postoji primetan nesklad između potrebe da se iskustvo racionalizuje i intelektualno produbi i nužnosti, da se, onakvo kakvo je, bogato i neobuzdano, da se, obelodani. U tom neskladu valja tražiti osnovni razlog što Perovića knjiga ima labavu strukturu, što je prepuna digresivnih detalja i irrelevantnih potankosti koji mogu nešto da znače sami po sebi, ali ničim ne doprinose da značenju knjige kao celine. Očigledno je da je Perović strogoj i neumoljivoj logici stvaralačkog čina pretpostavio stihijno bogatstvo autentičnih životnih detalja. To je razlog što proces racionalizacije nije u potpunosti mogao da bude sprovođen i što je »Dan Osmi« slabija knjiga nego što je mogla da bude.

»Dan Osmi« je manje roman, a više neka vrsta čudnog, sumornog zaveštavanja. Otac, razdiran bezmernim sumnjama, uči sina, jedinu vrednost u životu do koje mu je stalo, da ne bude kao on. Već na samom početku pisac upozorava čitaoca: »Vi, budući ljudi, ako se budete čudili i čak zgražali nad pojedinim mestima u ovoj romanu, znajte: živeo sam i

pisao ga u jednom sramotnom vremenu.« Već ove reči u dovoljnoj meri nagoveštavaju da se vlastiti život posmatra kao negativni životni primer upravo zbog toga što je najvećim delom proizviljen u pokušajima da se realizuju veliki ideali. »Hteo sam da pokažem da se ova partija ne gubi greškom, ona prosto — mora biti izgubljena. Bilo kako da je igraš poraz je neminovan. I niko je nikad nije dobio. E, to ja hoću da kažem mome sinu — da se mnogo ne nada.«

Ova filozofija rezignacije je onaj intelektualni talog iskustva zbog kojeg je ovo delo moralo da bude napisano. Junak, zgađen i ogorčen posuvračenošću moralnih normi i uzaludnošću plemenitih ljudskih napora, u dubokom nespornazumu sa ljudima koji su mu nekad bili drugovi, pokušava da povremenim povracima zavičajnim brdima, u usamljeničkim snatrenjima sred iskonskog spokoja večnih prirodnih pejzaža, povratiti poremećenu unutrašnju ravnotežu i izgubljeni mir. Ali kad sazna da su i ti

Sumorno zaveštavanje

Milivoje Perović:

»DAN OSMI«,

izdanje autora,

Beograd 1968.

trenuci umirujućeg samovanja bili samoobmana, jer ga svedeće oko bližnjih i tada nije napuštalo, njemu postaje jasno (iako to izričito ne kaže) da je svet iz Kafkine literature dobio svoje živo ovaploćenje i da je i on, kao svi drugi, bespomoćno, izgubljeno biće o čijoj sudbini odlučuje neko van njega. Ako se ljudski život živi prema meri svojih želja, čovek sa sigurnošću može da računa da cilj do kojeg će doći neće biti onaj kojem se uputio; dejstvo onih koji su toliko moćni da mogu da odrede smer svoje sudbine sve ljudske napore čini besmislenim, jer čovek u svojoj nemoći nije u stanju da efikasno ospori tuđe mišljenje o smislu toga napora. U završnim poglavljima romana ta kafkijanska atmosfera ljudske obezoruzanosti naročito je snažno izražena i njome izvesna ranija piščeva upozorenja dobijaju svoje opravdanje. (Kao neka vrsta marginalne primedbe, moglo bi se reći da »Dan Osmi« nastanjanju junaci Dostojevskog koji provode svoje dane u svetu Franca Kafke). U tim poglavljima se do-

lazi do osnovnog značenja Perovićeve knjige i tu sumorna groteska poprima oblik fihe tragedije: najautentičniji, najpresudniji ljudski život živi se u nečijoj tuđoj, proizvoljno vođenoj kartoteci.

Čitajući Perovićevo delo čitalac susreće veliki broj ličnosti. One su gotovo sve vešto i upečatljivo oživljene, ali se neke od njih teško uklapaju u osnovne koordinate knjige kao nosioca određenog značenja. I ličnosti se na stranicama Perovićevo romana kreću istom onom neobrazloženom stihijnošću kao i doživljaji koje evociraju. Iako i među njima ima manje i više uspešnih, Perovića sposobnost da u nekoliko poteza skicira ljudski portret otkriva rasnog pisca sa izvanrednim darom zapažanja. Isto to važi za mnogobrojne deskriptivne pasaze, naročito one u kojima se opisuje priroda. Perović oseća da mu opisi prirode idu od ruke i on im vrlo rado pribegava. Zahvaljujući sugestivnosti tih opisa priroda u ovom romanu nema samo dekorativnu ulogu; ona postaje akter u koga se čovek jedino može pouzdati da ga neće omanuti, jer se ne menja i ne izneverava one koji joj veruju. Meditativni delovi romana su znatno ispod deskriptivnih. U njima čitalac ne može da ne prepozna ovešale truzime ili intelektualne pabirke koji se prihvataju sa ravnodušnošću ili odbijaju uz neizbežan znak pitanja.

Sa nešto malo dopisivanja i nešto više odbacivanja roman Milivoja Perovića »Dan Osmi« mogao je da bude jedna od onih knjiga o našem vremenu na koje se već duže vremena uzalud čeka. Perović je imao osnovni preduslov da takvu knjigu napiše: ogromno bogatstvo autentičnog životnog iskustva i potrebnu hrabrost da to iskustvo izrazi. Iako je ostao na pola puta on ipak treba da bude zadovoljan. U njegovom romanu se prepoznaje naše vreme, jer će u njemu mnogi junak našeg vremena pronaći svoj grč, svoj gnev i svoju suzu.

Dušan Puvačić

Nastavak sa 1. strane

Pisci su bili samo pisci, pa zato nisu mogli ulaziti u sociološke analize ove pojave. Oni su duboko osetili i traumatično doživeli sirovu i svemoćnu snagu ciftinskog mentaliteta u kome su videli glavnog neprijatelja srpske inteligencije i celokupnog društvenog napretka. Taj mentalitet se ispoljavao kroz apatiju, sebičnost, vulgarni materijalizam u svakodnevnom životu, prezir prema kulturi, ogorčenju i sirovu borbu za položaje i novac, provincijsku izolovanost i samozadovoljstvo, besprincipi-pijelnost i netrpeljivost. Skerlić ga je ovako definisao: »Virus istočnjačkog nerada, nekulturne divljine, malovaroškog sitničarstva i ciftinstva čepenka.«

Tako se u prvoj deceniji veka formira jedna originalna lirika protesta koja nije ni tendenciozna ni deklarativna. Nju stvaraju pesnici koji polažu temelje našoj modernoj poeziji — Vladislav Petković-Dis u prvom redu. To nije poezija koja se socijalno angažuje kao što će to biti slučaj između dva rata. Dis, u pesmi »Naši dani«, izražava odvrtnost prema celokupnom poretku stvari sa gledišta ne učesnika u zbivanjima, već superiornog posmatrača ogorčenog nemoralnošću društva. Ovaj tvorca novog pesničkog jezika, metaforičnih slika kakve do njega nisu postojale, slika koje su dočaravale oblast nesvesnog, bio je u isto vreme i žestoki sudija svog oronulog doba. On koji je u najpoznatijim pesmama pevao etičnim glasom o temama izrazito spiritualnim, žučno i zagrenuto je prokleo svoje doba i svoje savremenike u »Našim danima«:

Razvilo se crno vreme opadanja,
Nabujao šljam i razvrat i poroci,
Podig'o se truli zadah propadanja,
Umrlu su svi heroji i proroci.
Razvilo se crno vreme opadanja.

Progledale sve jazbine i kanali,
Na visoko podigli se sutereni,
Svi podmukli, svi prokleti i svi mali
Postali su danas naši suvereni.
Progledale sve jazbine i kanali.

Dis podrobno nabroja izopačenosti vremena. On stvari imenuje otvoreno i gotovo brutalno. Njegove metafore su jasne i upečatljive (»progledale sve jazbine i kanali«, ili »zakovana petkevovna zvana bune«). Cela pesma je jedna strasna optužba u kojoj se nižu stihovi koji zvuče kao aforizmi. Celokupno svoje životno i pesničko iskustvo Dis sažima u deset gnevniha strofa koje svojim uzvišenim kritičkim stavom, dostojanstvenim tonom, dubinom i plemenitošću osude čine čast srpskoj književnosti. U toj pesmi umetnost i istina su stopljeni; ogorčenje kojim odiše nije ni lične ni političke prirode, pa zato ima najšire humano značenje. »Naši dani« su veliki primer poezije koja koriguje zvaničnu sliku jedne epohe, redovno optimističku i lažnu. Ta poezija iznosi naličje jedne stvarnosti koja se inače slika kao trijumfalna. Videna očima pesnika u dubinama, u suštini, a ne u svojim prividima, stvarnost se pokazuje, budući oslobođena površnog ideološkog tumačenja, drukčija, to jest mračnija.

Ova poezija najšireg protesta koja brani ugrožene ljudske vrednosti jezikom istinske umetnosti, razbukkala se početkom ovog veka. Najbolji dokaz njene izuzetne vrednosti jeste to što je mi i danas čitamo sa uzbuđenjem. Dis, pesnik očajnog protesta protiv moralnog haosa, osetio je struje u dubinama, sve ono što se ne menja ili bar što se veoma sporo menja: desktruktivnu snagu naše tradicije, pritisk primitivizma, upornost gluposti, sebičnosti, parališuće zlobe, kult pandurske osionosti. Sve su to takode različiti izrazi ciftinskog mentaliteta koji je pre pola veka, u sudaru sa modernijim evropskim životnim i kulturnim standardima, pokazao svoju zaostalost u punoj meri. On tada nije bio poražen i zato su srpski pisci ustali protiv njega. Tada su čifte imale masovnu podršku u svojoj mržnji prema kulturi, jer su se zalagale za očuvanje naših patrijarhalnih svetinja. Svoju divlju međusobnu borbu prikrivali su parolama o starinskoj čestitosti, čuvajući veru u zdrav razum (praktični čaršijski duh trgovine svim i svacim, u stvari) od nasrtaža intelektualaca »dekadentata«. Kasnije, ciftinski duh se preobražavao i udruživao sa drugim snagama. Danas se prepliće i poistovećuje s birokratskim mentalitetom, mentalitetom činovničke poslušnosti, bezbojnosti, isključive zainteresovanosti za mala materijalna dobra. Moderni čifta ne trpi nikakav rizik, svaka originalna misao koja nije dobila zvaničnu potvrdu čini mi se sumnjivom; i on inteligenciju ne voli zato što ona odbija da prihvati gotova rešenja, parcijalne istine pojedinaца kao univerzalne istine istorije. Misao je za njega po svojoj prirodi subverzivna; zato se i odriče naporoj mišljenja smatrajući da će bolje proći ako bude samo poslušan. Uveravaju ga da je subjekat, tvorac i svoje i društvene sudbine, ali on ne shvata ozbiljno ovakva laskanja. Čuti kad govore moćnici, oseća svoju snagu jer je masovan i zna da se bez njega ne može, budući da onaj koji naređuje voli da ima mnoštvo onih koji će mu se bez pogovora pokoravati. Savremeni čifta nameće intelektualcima svoju sirovu snagu: i on oseća neodoljivu potrebu da vlada. Hijerarhija moći je tako načinjena da njeni gornji slojevi prenose izvestan deo vlasti na one niže, masovnije, na čifte, Vukadine naših dana. Ovi, počastvovani poklonom, okomljuju se odmah na ljude sa pameću i kulturom koji nemaju čvrst hijerarhijski status. Vukadini ne priznaju red koji zahteva razum i moral, već nameću svoje kriterijume pomoću kojih žele da načine od životne scene džunglu ili cirkus. Svojim postupcima, svojom bukom stvaraju nepodnošljivu atmosferu u kojoj se čovek oseća kao ugrožena životinja. Neprekidno organizuju hajke da bi uživali u jaucima slabijih i nemoćnih. Za njih život ima smisla samo onda ako čovek kidaše na čoveka. Nema te ideje koju oni nisu i koju neće uprljati. Za njih je bližnji neko koga treba poniziti ili proglasiti za sveca. Nakostrešeni su ili ponizni; stalno su napudani, ili puđaju druge. To je, dakle, onaj disovski šljam oko koga se širi truli zadah propadanja, one disovske jazbine, kanali i

Miloš Tasić

Propusnica za ludnicu i druge humoreske

Izdanje autora, Beograd 1968.

HUMORESKE Miloša Tasića nastale su iz potrebe da se fiksiraju savremene naravi i situacije, da se kroz dijalog razjasne neka pitanja koja prate čoveka naše sredine i našeg vremena. Na izgled neobavezne, uz potrebnu distancu kakva se, kada je reč o humoru, sama po sebi nameće, ove kratke priče i humoristički feljtoni odzvanjaju aktuelnim zvukom i govore lako dostupnim jezikom svakidašnjih zbivanja Tasić sa prividnom lakoćom odabira trenutaka u kome će »reporterski« snimati svoje junake, uočavajući bitne detalje i značajne promene, što rečito potvrđuje njegov sluh za kretanja i zbivanja u našem društvu. Čitav ovaj mozaik sastavljen je od delova karakterističnih za pojedine pojave, te na taj način, možda, duguje u izvesnoj meri i žurnalističkom mediju; svaka humoreska može stajati i samostalno, ali knjiga u celini govori nam više. To je, uostalom, osobina dobrog žurnalističkog humora: vezan s jedne strane za novinske stupce, on se u svojim boljim trenucima ne odriče književnih ambicija, a odnos ovih komponenta zavisi najčešće od samog autora. Knjige humora, pa i ova Tasićeva, nastaju istovremeno i smišljeno i slučajno, to im je i vrlina i mana; zajednička im je osobina da savremenicima govore više no budućim čitaocima, ali njihov duel sa vremenom ipak nije pre vremena završen. Prihvatajući šansu trenutka humoristi se ne odriču šanse trajanja.

Tasić je zanat humorista učio kod odabranih majstora, na brižljivo izabranim uzorima. Tu je pre svega Averčenko, zatim humoreske Ilifa i Petrova. Ovaj popularni tandem (Ilif i Petrov) dostigao je humorističkim feljtonima (u našoj terminologiji odgovarala bi reč kozerija) izuzetno majstorstvo i svojim stilom uticao na čitav niz novijih pisaca. Tako i u Tasićevim humoreskama srećemo pojedine elemente koji ukazuju na plodonosan uticaj autora »Zlatnog teleta«, u prvom redu humor u rečima i obrtima, karikirane situacije, britak dijalog, originalne spregove reči i dar za iznalaženje sukoba i kontrasta u svakodnevnom. Autor ove knjige je koristeći se takvim sredstvima ostvario zanimljivu panoramu našeg vremena, locirano većim delom na beogradski asfalt. Tasić, međutim, pokazuje na pojedinim mestima poznavanje našeg starijeg humora, gradeći na toj baštini (bogatiji nego što se obično misli) svoj humoristički izraz i jezik. Sve ovo, razumljivo, ne umanjuje njegovu samostalnost, već samo potvrđuje da je poslu prilazio znalčki i temeljno, čuvajući se brzopletih improvizacija.

Ivan ŠOP

Zvonko Maković

U žilama će ljepota teći

»Naprijed« i Narodno sveučilište, Zagreb 1968.

CENTAR za humanističko obrazovanje Narodnog sveučilišta grada Zagreba, na nedavno održanom međurepubličkom takmičenju mladih pesnika, dodelio je prvu nagradu Zvonku Makoviću za knjigu stihova »U žilama će ljepota teći«. Zahvaljujući, dakle, ovakvoj jednoj korisnoj i plemenitoj inicijativi, dobili smo knjigu jednog mladog, talentovanog pesnika koja zaslužuje punu pažnju.

Zvonko Maković je, na prvom mestu, preokupiran haosom prolaznosti, one potpune, duboke, tragične prolaznosti koju ljudski um ne može da prebrodi nikakvom filozofijom, niti da utisne u njene pustošne tokove dovoljno ubedljivo i postojano znamenje, koje bi, jednom za svagda, odolelo njenim razornim moćima, njenim zglušnim tišinama. Kao rezultat ovakvog jednog osećanja, sa svim su razumljivi stihovi kao što je ovaj: »Gadno je more. Odavno su kosti zaboravljenog mornara / izglačane sitnim strujama.« Sasvim su razumljivi, znači, svi oni tami prizivici kojima je ova poezija bremenita. Konačno, razumljivo je i ono prerano osećanje zamorenosti, koje se javlja kod pesnika kao posledica njegovog neprekidnog suočavanja sa mnogostrukim vidovima neizlečive prolaznosti: »Gdje otpočunuti nakon umora moždanih vijuga?«

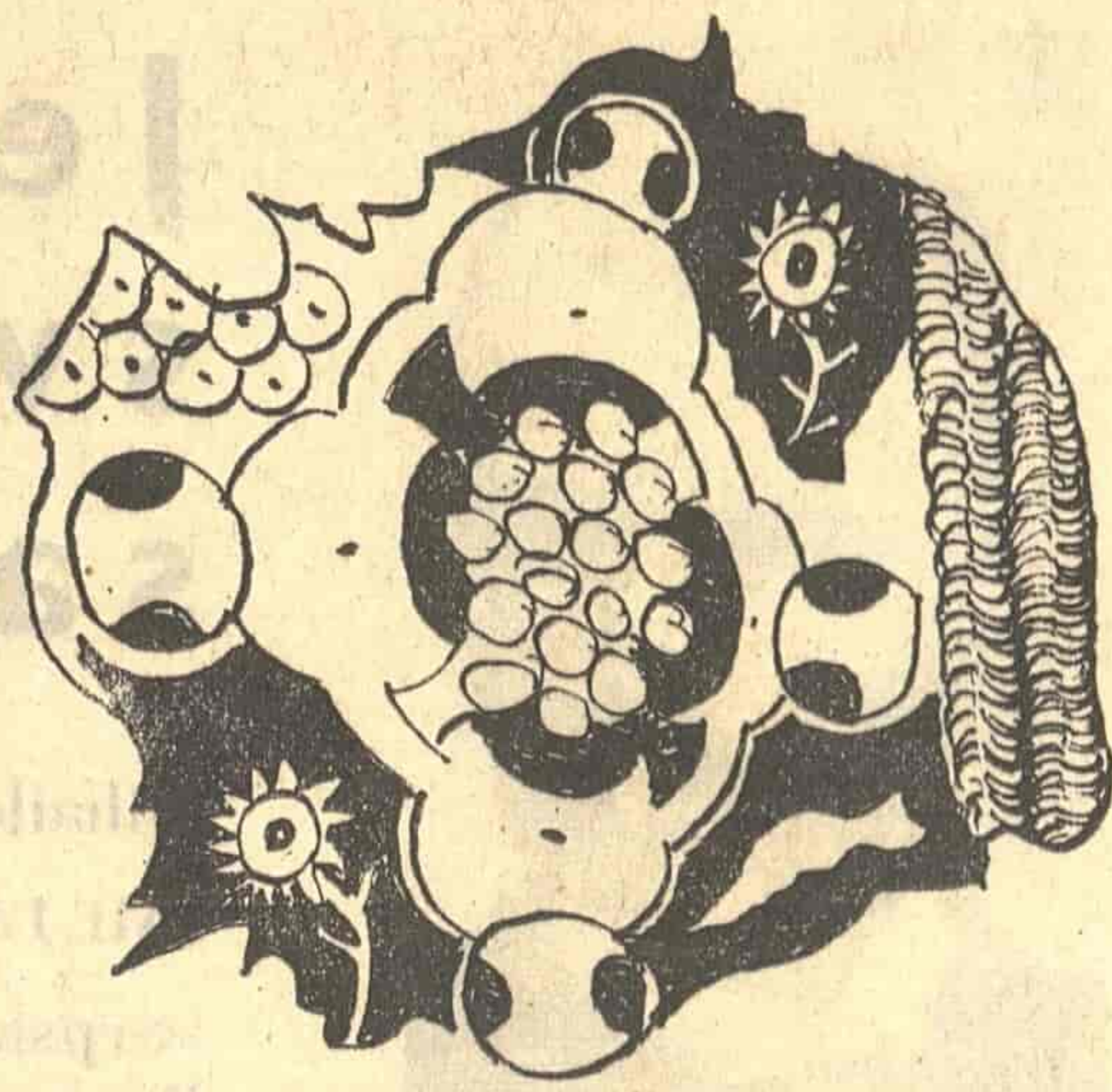
Ali tamo gde je Zvonku Makoviću pošlo za rukom da se otrgne ovakvim raspoloženjima, ili bar donekle da obesnaži njihovu moć, njegovi stihovi su dobili širu i

sutereni koji su se na visoko podigli. Težeći da se uspnu sa dna (ne socijalnog, već moralnog i intelektualnog), željni su moći i uticaja. Pošto su nekulturni kultura im se pričinjava kao glavna opasnost za društveni napredak. Čim se dokopaju nekog položaja, traže ideološke naprijateljce. Ako neko drukčije misli od njih (koji zapravo i ne misle već samo pasivno primaju tuđe stavove), počimju da škruguću zubima. Svaki načelni razgovor brzo pretvaraju u lični obračun.

Ovaj neobično snažni ciftinski mentalitet, formiran na najgorim iskustvima naše prošlosti, na neobaveštenosti ili poluobaveštenosti o svemu što pripada oblasti duha, na moralu snage koja je u pravu zato što je snaga, izazivao je ogorčenje i kod Skerlića, i kod Uskovića, i kod Disa, i kod mnogih drugih koji su došli posle njih. Danas, on je ništa manje neprijatan nego onda kada se počeo vidljivije ocrtavati u našem javnom i kulturnom životu. Štaviše, decenijama se učvršćujući i izgrađujući, postao je sada još teži i glupiji. Birokratski način mišljenja i delanja omogućio mu je novi procvat.

Disovi »Naši dani« prevazilaze svojim smislom i značajem okvire određene istorijske situacije. Zahvaljujući tome što je u ovoj pesmi fiksirana sama suština ciftinskog mentaliteta u njegovim različitim vidovima, mentaliteta koji je uspeo da nadživi mnoge društvene sisteme, ova pesma ima trajnu vrednost. Jer, ne treba to nikako zaboraviti, i danas se ciftinsko-birokratski mentalitet, iako pod drugim okolnostima i sa drukčijim lozincima, tvrdoglavo opire svakom pokušaju da se prošire duhovni i društveni vidici. Suočeni sa njim, sećamo se Skerlićevih reči: »Ceo naš život zbio se u međusobnu mržnju, u lična progonjenja, u mračnu zlobu, u vođenje tuđe brige... Sve se ozlobilo jedno na drugoga kao nikada do sada, i u guranju, gaženju, krhanju, izgubio se svaki obzir, svako osećanje ljudskog bratstva.«

Savremena birokratija mnogo šta nasleđuje od disovskih jazbina i pandurovićevskog »kužnog blata«. Nju tako dobro karakterišu

svetliju dimenziju, prihvatljiviju i humaniju poruku. A takvih stihova, u zbirci pesama »U žilama će ljepota teći«, na sreću, nije malo. Zvonko Maković je pesnik sklon meditaciji u kojoj prevladavaju lirski tonovi, utkani u jedan pomalo usporeni, narativni ritam. Svojom prvom knjigom on se predstavio kao pesnik koji je u velikoj meri ovladao pesničkom veštinom. A njegova velika vrlina je stilski i kvalitativna ujednačenost.

Vladimir V. PREDIC

Dorđe Đurđević

Ckalja - veselnik naših strana

»Sloboda«, Beograd 1968.

ĐORĐE ĐURĐEVIĆ prihvatio se zadatka da oživi ličnost jednog od naših najpopularnijih pozorišnih, filmskih i televizijskih glumaca. Kažemo jednog od najpopularnijih i time dolazimo u situaciju da nam se odmah uputi zamerka mnogih Kkaljinih obožavalaca koji će nam, verovatno, sa dosta razloga, reći da Ckalja nije jedan od najpopularnijih jugoslovenskih pozorišnih, filmskih i televizijskih glumaca, nego, bez sumnje i bez ikakve diskusije, sasvim izvesno i sigurno, najpopularniji.

Đurđević je hteo da prikaže Ckalju kao glumca i da osveti njegovu privatnu ličnost. Naravno, samo do one mere gde osvetljavanje privatne ličnosti jednog pozorišnog umetnika ne dolazi u sukob sa dobrim ukusom i ne zalazi u suviše lične i intimne sfere. Polazeći od toga da će Ckalju, umetnika nesumnjivog dara, bogatog izražajnog registra, glumca čiji su darovi veći no što se to uočava kada se posmatra jedna njegova uloga izolovano od drugih, još više učiniti popularnim i još više približiti gledaocu ako ga otkrije i kao čoveka, Đurđević je gradio Ckaljin portret na osnovu Kkaljinih kazivanja, razgovora s njim i njegovom okolinom, onoga što je sam zapazio i video i onoga na šta su mu dobri poznavaoici i Ckaljine privatne biografije i Kkaljinog javnog rada mogli da skrenu pažnju.

Postoji stara i istinita, i zbog te svoje istinitosti surova, priča o tome da glumac svojom poslednjom oproštajnom predstavom prestaje da živi sa svojim delom, da njegovo delo posle njegovog silaska sa pozornice ostaje samo u sećanjima izvesnog broja gledalaca i to ne svih. I da je za glumca silazak sa pozornice praktično isto što i odlazak od umetnosti. Ovakve knjige kao što je Đurđevićeva tu sirovu istinu mogu da učine manje istinitom i samim tim manje surovom. Jednoga dana nećemo doći u situaciju da se pitamo kako je izgledao Ckalja kao što se danas pitamo, ne tako retko, kako je doista izgledala Zanka Stokić. I u toj činjenici da je sve ono što je moglo da se zabeleži o Ckalji do današnjeg dana ostalo zabeleženo treba videti i najveću vrednost ove Đurđevićeve knjige. Bez obzira na to što je glumačko delo Miodraga Petrovića Ckalje daleko od toga da bude završeno i što je ono što se naziva punom komičarskom, a to će reći umetničkom, zrelošću Miodraga Petrovića Ckalje nešto što je tek pred njim i što pripada budućnosti. Bilo bi dobro kada bismo i o ostalim našim pozorišnim glumcima, manje popularnim i za publiku atraktivnijim od Miodraga Petrovića Ckalje, dobili ovakve monografije koje bi najznačajnije podatke iz njihovog ličnog života i glumačkog rada sačuvala za budućnost.

Predrag PROTIC

stare Skerlićeve reči: »Zloba, zloradost, bestijalna naslada pakosti, žed za uživanjem, gotovost da se za to sve učini i sve prodaj, životinjska potreba da se sve sroza i sve u blatu izjednači.«

Od prvog dana kada su Vukadini prestali da budu smešni i usamljeni, srpski pisci su izrazili svoje gnušanje prema njima. Stojeći po strani, kao što je Dis stajao, posmatrali su nabujalu vukadinovsku reku koja je nosila mulj konformizma. Imali su svoja merila vrednosti i svoje ideale, svoje ljubavi i mržnje. Neprekidnom vukadinovskom nadiranju suprotstavljali su kroz decenije istinu i svetlost kulture i uma.

Pavle Zorić

Brana CRNČEVIĆ

PIŠI KAO ŠTO ČUTIŠ

Otkrivena je tajna neba: postoje dva pakla i nijedan raj.

Čovek je uveren da vodi novi život, kasnije hoće bolji život, na kraju je srećan ako zadrži kakav takav život.

I kad bi mogao dva puta da živi, čovek ne bi želeo nijednom da umre.

Slobodni su samo oni ljudi koji biraju svoje ropstvo.

Tenkovi su bez ideja, ideje su bez tenkova.

Mihail Vasiljević Guc

Serbohorvatskaja narodna pisnja na Ukraini

Institut za umetnost, folklor i etnografiju imena M. Riljskog Akademije nauka USSR, Kijev, 1966.

VEC DOSTA DUGO našoj nauci je poznato kako je naša narodna poezija osvajala prostor u svetu, kako je prodirala u evropsku i svetsku književnost. Istraženi su putevi kojima je ušla u nemačku, francusku, englesku, poljsku i češku književnost. Nedavno je prof. Miodrag Ibrovac, u magistralnoj studiji »Klod Fortijel i evropska sudbina grčke i srpske narodne poezije« (na francuskom, Pariz 1966), u širokom osvrtu rekapitulirao interesovanje za srpskohrvatsku narodnu poeziju kod Francuza i Nemaca, a onda i kod Slovena. Ipak, nije još dovoljno istražen njen put u rusku književnost, a potpuno nam je bilo nepoznato da je ona imala svoju sudbinu i kod Ukrajinaca, da je ona prevedena i na ukrajinski jezik. Najistaknutiji pesnici i pisci tog naroda — Taras Ševčenko, Mihail Starički, Ivan Franko, Lesja Ukrainka, Maksim Riljski — interesovali su se za našu narodnu poeziju, prevodili je ili se njom inspirisali. Sad skoro, Mihail Vasiljević Guc, u knjizi »Serbohorvatskaja narodna pisnja na Ukraini« upoznao nas je sa svim ukrajinskim štampanim prevodima i prepričava naše narodne poezije, kao i s rukopisnom građom koja se čuva u literarnim arhivima Kijeva. Svakako da je ovo prvi značajniji doprinos slovenskoj nauci o uzajamnim vezama ukrajinskog i naših naroda u prošlosti. Veze su bile tanke; sada su jače, znamo o njima nešto više.

Prvo interesovanje za našu narodnu poeziju pada u tridesete godine prošlog stoleća, posle lajpciškog izdanja Vukovih pesama. Ukrajinaca reč se tada, u carističkoj Rusiji, teško probijala u javni život. Mladi Ukrajinci iz Galicije i potkarpatskih krajeva odlazili su na studije u Beč, gde su se upoznavali s Vukom i narodnim pesmama, ili u Peštu, gde su bili Jan Kolar i Teodor Pavlović, koji će jednom od njih, Ivanu Golovackom, pisati da je njemu drag i mio svaki Sloven koji »stara se i trudi narodnost slavjanskiju uzdići«. Među mladim Ukrajinacima prvo mesto zauzimaju Mihail Saškjević i Jakov Golovacki (brat spomenutog Ivana); oni izdaju zbornik rusinskih (ukrajinskih) narodnih pesama »Rusalka Dnještrovaja« (Budim 1837). U »Rusalki« su objavljeni i prvi prevodi naših narodnih pesama, od kojih šest pripadaju M. Saškjeviću, a dva Jakovu Golovackom. Drugi zbornik »Vjenok« (Beč 1846) izdao je Ivan Golovacki; u njemu se nalaze 23 srpskohrvatske, uglavnom lirске pesme, a među njima i »Hasanaginica«, u prevodu njegova brata Jakova. U predgovoru kaže da je želeo da tim pesmama pokaže čisto vrelu narodne poezije naših pobratima, koje može da posluži kao primer za ugledanje. Zanimljivo je da prevodioci i sada i kasnije iskorišćuju dikciju ukrajinske narodne poezije da bi se što više približili svojim čitaocima (npr. umesto junaci kažu kozaci i sl.).

Ime velikog ukrajinskog pesnika Tarasa Ševčenka vezano je za našu narodnu poeziju pesmicom bez naslova, »podražanje serbskomu« (1860). Po mišljenju prof. V. Nedića, u njenoj osnovi leži pesma »Djevojka i konj moćakke«, iz I knjige Vukove; međutim, pisac knjige predlaže i neke druge varijante kao izvor inspiracije pesnikove.

Veće interesovanje za naše narodne pesme nastalo je 70-ih godina za vreme ratova s Turcima, kad su napredni kulturni radnici (M. Dragomanov, M. Lisenko, M. Starički i dr.) osnivali u Ukrajini komite za skupljanje pomoći podjarmljenim balkanskim narodima. Tada je nastala i knjiga Mihaila Staričkog »Serbski narodni dumi i pisni« (Kijev 1876), s lozincem: »Čist prihod u korist braće Slovena«. Autor je imao nemalo teškoća s cenzurom, jer je upravo tada izišla zabrana ukrajinskog jezika u književnosti. U knjizi se, uz prevode iz Bajrona, Hajnca i Mickjevića, nalaze 53 junačke narodne pesme, pretežno iz Vukovih knjiga; tu su pesme iz kosovskog ciklusa, ciklusa o Kraljeviću Marku, izvestan broj pesama o hajducima i ustocima i dr. Prevodi Staričkog pokazuju razumevanje za umetničke specifičnosti srpskohrvatske narodne pesme, kao i ukrajinske, ukoliko je posezao za njenom leksikom i obrtima. U celini, prevodi se odlikuju tačnošću i umetničkom doteranošću. Isto to vredi za drugu njegovu zbirku »Iz stare sveske. Pisni i dumie« (Kijev 1881), u kojoj se nalazi 48 lirskih pesama i balada, uglavnom s motivima nesrećne ljubavi i rastanka dragih, socijalne nejednakosti i sirotinje. — Poznati prevodilac sa slovenskih jezika, Ivan Franko, bavio se i teoretski narodnom poezijom, pisao članke o njoj, a i sam je prevodio i povremeno štampao naše narodne pesme. — Među sovjetskim prevodiocima prvo mesto zauzima Maksim Riljski (umro 1964), koji je odmah posle II svetskog rata boravio u našoj zemlji te izdao knjigu »Serbski epični pisni« (Kijev 1947), gde se nalazi dvadesetak pesama kosovskog ciklusa i o Marku Kraljeviću. U izboru se oslanja na knjigu M. Staričkog.

Više od 130 godina, od M. Saškjevića i J. Golovackog do M. Riljskog i L. Pervomajskog, postoji živ interes ukrajinskih pisaca i pesnika (u ovom prikazu nisu, dakako, spomenuti svi) za srpskohrvatsku narodnu pesmu, što potvrđuju i neobjavljeni rukopisni prevodi u kijevskim arhivima. Knjigom Mihaila V. Guca dobili smo iscrpan prikaz puta kojim je naša narodna pesma došla bratći Ukrajinacima. Prenosila se u specifičnim uslovima ukrajinskog narodnog i kulturnog života i razvoja.

Dr Krešimir GEORGIJEVIĆ

Krizna vlasti

(11)

Razlika između mislioca i doktrinarara je u suštini razlika između originala i kopije. Dok je jednom stalo do traženja i nalaznja istine, drugi se bave razmatranjem da li ova ili ona informacija, otkriće ili čin odgovaraju doktrini i autoritetu. Mislioc izrađuje svoje poglede sa potpunom unutrašnjom slobodom i nije ničim drugim vezan sem interesovanjem da spozna kako stvari stvarno stoje i ne brine se, prema tome, da li otkrivena istina odgovara nečemu već nađenom, a još manje nečemu u što se uživalo i što se smatra istinom. Istina narušava utvrđene predstave i očiglednosti. Naša današnja kriza je između ostalog takode bankrotstvo očiglednosti. Sto se decenijama smatralo jasnim, pokazuje se kao nejasno i mračno. Što se izdavallo za konačno i rešeno, ispada čisti provizorijum. Zbrka u nazorima ne izvire iz toga što je kritičko mišljenje počelo da misli, nego što je izišlo na javnost prilično kasno i što je njegov praktičan uticaj još uvek minimalan. Kritičko mišljenje ne želi da zameni nedelotvorne fraze modernijim ili usredsredi pažnju na posledice. Njegov cilj je pronaći u suštinski i otkriti osnove, iz kojih potiče naše raspravljane i mišljenje. Želi da dokaže da i u tom osnovnom nije sve u redu.

U osnovna pitanja politike i javnog života spada vlast. Njeno delovanje i pojave su poznati, ali je nejasno osnovno pitanje: kakve su unutarnje granice vlasti i šta sve može vlast? Da li je vlast svemoćna i može sve, ili su njene mogućnosti ograničene? Kakve nejasnosti vladaju u toj oblasti može razjasniti istorijska polemika dvojice poznatih italijanskih političkih mislioca: spor Gramšija sa Makijavelijem. Marksistu Gramšija Makijaveli privlači pre svega zato što obojica razmišljaju o društvenom problemu u toku mnogih vremena i mnogih društava. Gramšija takođe zanima šta je vlast, na čemu se zasniva i čemu može poslužiti. Revolucionarni doprinos Makijavelija je bio njegovo otkriće zavisnosti između ljudske prirodosti i vlasti. Jer se »prirodnost« čoveka ne menja, a ljudi su pre skloni zlu nego dobru, pre okrutnosti nego blagosti, pre kukačičluku nego hrabrosti, pre ravnodušnosti nego plemenitom angažovanju. Makijaveli definiše politiku kao umetnost (sposobnost) kako prikladno iskoristiti tu stvarnost za dobit i održanje vlasti. Vlast nije sama sebi cilj, već dobija smisla u zavisnosti od uređenja ili održanjan države koja bi usrećila građane. Vlast ne prelazi granice politike, tj. države, borbe grupa, partija i zato nema metafizičku prirodu i ne

LUKA KRANAH; TESTERA

NAŠA DANAŠNJA KRIZA

može uticati na izvor iz koga nastaje, tj. ne utiče na »ljudsku prirodu«. Na osnovu vlasti, i pomoću vlasti, mogu se stvarati i rušiti carstva, menjati vlade i oblici države, ali se ne može promeniti »priroda čoveka«. U jednoznačnoj polemici s tom koncepcijom Antonio Gramši izjavljuje: »...ne postoji apstraktna »ljudska suština« jednom određena i nepromenljiva (shvatanje čiji su koreni u religioznom i transcendentnom mišljenju): ljudska suština je ukupnost istorijski određenih društvenih odnosa...«

Prema Makijaveliju vlast može menjati odnose i institucije, ali »ljudska priroda« ostaje u svim tim promenama ista. Gramši nasuprot tome tvrdi da se menja u ne samo okolnosti i institucije, društveni i ekonomski odnosi, već se menja sama ljudska priroda. Na prvi pogled može izgledati da je jedno stanovište revolucionarno, a drugo konzervativno; jedno optimističko, a drugo pesimističko, i da spor Gramšija i Makijavelija predstavlja sukob savršenijeg spoznanja sa jednostranim i ograničenim. Takvo mišljenje nastaje tamo gde mišljenje ne misli, već samo nemisao manipuliše tekucim predstavama, lozincima i predrasudama. Čim se mišljenje počne ozbiljno baviti tom mišlju i prodre u njegovu suštinu, odjednom će se pokazati da su stvari daleko složenije. (Mišljenje ne izaziva tu složenost, već je samo otkriva; međutim, vulgarnom pogledu se ipak čini da razum sve »nepotrebno komplikuje«, i zato radije ostaje na jednostavnom »ljudskoj prirodi«. Ako postoji »ljudska priroda«, koja se definiše kao »skup istorijski određenih društvenih odnosa«, otud proističe da je promena tog skupa jednaka promeni »ljudske prirode«. »Ljudska priroda« će se promeniti, ako se promeni skup društvenih odnosa. Zato što se skup društvenih odnosa u istoriji već nekoliko puta suštinski promenio, morala bi takođe prema tome nekoliko puta biti promenjena i »ljudska priroda«. Ali, može li zatim još postojati istorija kao kontinuitet? I, što je još važnije: ako se toliko puta promenila i može promeniti »ljudska priroda«, mogu li se ljudi u jednom skupu odnosa uopšte sporazumeti sa ljudima drugog skupa odnosa, i može li među njima postojati nešto suštinski zajedničko, što ih karakteriše kao ljude? Ako se »ljudska priroda« poistovećuje sa skupom društvenih odnosa, gde svrstati sposobnost menjanja društvenih i političkih odnosa? Da li ta sposobnost spada u »čovekovu prirodu« ili je nešto nesuštinsko? Nije li ispravnije gledati da mogućnost preobražaja odnosa pripada čoveku tako suštinski da čovek svojom »suštinom« ili »prirodom« prevazilazi skup odnosa u kojima živi i ne može se na njih svesti?

Zato što se skup odnosa, koji stvara prema navedenoj teoriji »prirodu« čoveka, menja — a menja se na osnovu i pomoću vlasti — zavisno »ljudska bit« od vlasti, od njene volje i samovolje, od njene razumnosti i ludosti. Makijavelijeva otkriće, na jednoj strani, izvodilo je vlast iz »ljudske prirodosti« (pre loše nego dobro), ali se, na drugoj strani, smisao i

mogućnost vlasti te »prirodnosti« ograničavaju; vlast nije svemoćna, jer je ograničena ljudskom prirodnošću. Zato polemika protiv neprihvativijih pretpostavki Makijavelijeve koncepcije može dovesti do neprihvativijih posledica: ukoliko je promena društvenih odnosa ista sa promenom »ljudske prirodosti«, vlast postaje svemoćna, jer može izmeniti sve, pa i samu »prirodu« čoveka. Vlast nije ničim ograničena, a njene mogućnosti su bezgranične. Od prirode vlasti zavisi u kom pravcu će ljudska »priroda« biti modifikovana: da li u dobrom ili lošem.

Metafizika tih posledica proističe iz metafizičke polazne tačke. Metafizika je pretpostavka koja poistovećuje skup društvenih odnosa sa »ljudskom bit«, a ostavlja bez kritičkog ispitivanja samu činjenicu ljudske »biti« ili »prirode«. Metafizika uvek preskače nešto suštinsko, zaboravlja da misli nešto važno, zanemaruje ono što se ne sme zanemariti; metafizika kapitalira pred naporom da misli jedinstveno, prolazno i trajno, relativno i apsolutno, privremeno i vanvremenski. Zato u oblast metafizike takođe spada i kretanje iz jedne krajnosti (iz jednog vida metafizike) u drugu krajnost (iz drugi vid metafizike), a, prema tome, i polemika zamenjuje pogled o nepromenljivosti ljudske »prirode« time što će rastvoriti ljudsku »prirodu« u skup društvenih odnosa. Iz kritike površnog mišljenja, koje bez daljeg daje za pravo Gramšiju u odnosu na Makijavelija, nikako ne proističe da Makijaveli ima pravo u odnosu na Gramšija. A posebno otud ne proističe da je istina »negde u sredini«. Kritičko mišljenje neće da sudi i presuđuje, već traži u pogledima stvarnih mislioca probleme i na njih ukazuje. Konfrontacija Gramšija sa Makijavelijem ne degradira nijednog od njih, nego pokazuje da je potrebno ponovo razmisliti o odnosu vlasti i čoveka; umesto nekritičkog preuzimanja pretpostavki o egzistenciji »čovekov« biti ili »prirode« postaviti novo pitanje: ko je čovek?

Od rešenja odnosa čoveka i vlasti zavise dva osnovna praktična problema revolucionarne vlasti: promena čoveka i opravdanost nasilja. Revolucija želi da izmeni čoveka. Šta to uopšte znači?

Revolucija se ozbiljno mora baviti trima primedbama koje sumnjaju u njenu nameru da izmeni čoveka i stvori novog čoveka. Prvu primedbu stavlja skeptik koji kaže: istorija je groblje dobrih namera i uzvišenih ideala. Realizacija menja sve u direktnu suprotnost. Šta ostaje od najlepših ideja ako se ostvare? Drugu primedbu izgovara knjičar: istorija je mesto na kome se ispoljava istina i gde sve dvoznačno, nepromišljeno i nedomišljeno pokazuje svoje pravo lice. Realizacija ne prouzrokuje deformaciju ideala i ideja, već samo otkriva njihove suprotnosti, slabosti, mane. Ideja je istovetna s tim kako se ostvaruje. Treću primedbu stavlja apsolutni skeptik: istorija nije ni ironija, ni očitovanje istine, već samo mišljenje: ljudi su takvi kakvi su bili, i biće takvi kakvi su uvek

bili, a istorija je samo spoljašnje promenljiva kulisla i ništa suštinsko se u njoj posebno ne događa: sve što se događa, već je ovde bilo.

Ako se revolucija ne zamisli nad suštinom ovih primedbi dospeva u opasnost da se njena ideja »o novom čoveku« ili rasplina kao luda utopija ili ostvari kao prava istorijska ironija, menjajući sve u direktnu suprotnost; i tako od plemenite namere da promeni čoveka ostane samo faktička deformacija čoveka. Revolucija mora biti svesna sudbonosne zamene, koja poistovećuje oslobodenje čoveka s njegovom manipulativnošću, i koja drži da je čovek utoliko savršenije vaspitan i prevaspitan, ukoliko je potpunije savladan.

Vlast nije svemoćna i njene mogućnosti — ma koliko velike — ograničene su: vlast je sposobna da stvori odnose, u kojima se čovek može slobodno kretati (a prema tome i razvijati i kretati se ka čovečnosti), ali ne može vršiti to kretanje za njega. Drugim rečima: pomoću vlasti se može ustoličiti sloboda, ali s a m o s t a l n o s t će stvoriti svaki čovek sam i bez zastupništva.

Vlast je latentno nasilje, i ostaje to samo dotle dok je u stanju da nametne svoju volju i sprovede svoje namere. Vlast je mogućnost prinude ljudi da nešto izvrše (ili ne izvrše). Vlast postoji samo dotle dok može pridoneti nekoga i iznuditi nešto. U pozadini vlasti je uvek sila i nasilje, iako se ne mora pojavljivati i realizovati kroz nasilnost i okrutnost. Okrutnosti i nasilja se uvek oslanjaju na vlast, ali vlast kao takva nije istovetna sa njima.

Razmišljanje o vlasti dospeva u dve tradicionalne krajnosti — u realizam i moralizam. Moralizam odbacuje svako nasilje i osuđuje se tim apstraktnim pristupom ili na neaktivnost i puco posmatranje (što naravno znači i na pasivno posmatranje koje samo motri kako se čini zlo), ili na moralno licemerje, koje čuva principe, ali dopušta i toleriše praktične izuzetke. Nasuprot tome realizam se poziva na činjenice i stvarnost, i uobražen je na svoju konkretnost kada kaže: napredak u istoriji je do sada stalno bio povezan s varvarstvom i tlačanjem. Konkretnost tog stanovišta je ipak samo prividna, jer se na ljudsku stvarnost gleda kao na mehanički shvaćenu prirodnu zakonitost, u kojoj prošlost određuje sadašnjost i budućnost, a iz toga što se dogodilo, obavezno proističe neminovnost onoga što će se dogoditi. Čovek se ipak razlikuje od kamena koji pada, i biće čoveka je drugačije od bića fizičkih tela. Prošlost nikada jednoznačno ne određuje čoveka i zato iz činjenice da se dosad realizovao napredak povezan s varvarstvom nikako ne proističe da tako mora biti i u budućnosti. Druga strana te posebnosti čoveka je njegova sposobnost odstupanja, koja mu omogućuje da postoji lično a ne samo bezlično, i iz nje proističe: važno je, do duše, šta rade ostali, ali je najsuštinskije to šta treba da radim ja. Ako se ostali predaju nasilju i okrutnosti, iz toga ne proističe da i ja moram biti nasilnik. Ako se u istoriji događa

U ovom broju donosimo drugi, završni deo eseja Istaknutog češkog filozofa Karela Kosika »Naša današnja kriza« objavljenog pre kratkog vremena u praškom književnom listu »Literarni list«. Kosik je autor knjige »Dijalektika konkretne« koja je nedavno izišla kod nas u izdanju »Prosvete«.

nasilje, ta činjenica me ne lišava lične odgovornosti da kao političar, građanin i revolucionar ne postavim pitanje: kada i u kakvim okolnostima je nasilje (nikako nasilnost) opravdano, tj. u kakvim uslovima i s kakvim ograda ma smem upotrebiti revolucionarno nasilje?

Krizna socijalizma

Vlada koja je dala da se postavi spomenik, a zatim naredila da se sruši, nije imala pojma o stvarnom smislu svog postupka, pa joj nije palo na pamet da se u njoj akciji ispoljava metafizika modernog doba: provizorijum i nihilizam. Šta može bućniti da predoči prepuštanje ništavnosti i brzu prolaznost od spomenika, čija je namena da »zauvek traje«, a koji ipak ne preživi ni mesec dana? Vlada, koja je dala da se balzamuje leš državnika, obukla mumiju u generalsku uniformu, zatim je presvukla u civilno odelo, a na kraju je pretvorila u pepeo, nije imala pojma o svojoj odluci, a posebno joj je izmaklo da se u njenim postupcima ispoljava metafizika modernog doba, koja je izgubila poštovanje i prema živima i prema mrtvima, jer je sve pretvorila u predmet manipulisanja i oslobodila tako neograničen prostor licemerju i neukusu. Vlada, koja je dala da se pogube komunistički funkcioneri i dozvolila da se njihov pepeo, u večernjim časovima trećeg decembra hiljadu devet stotina pedeset druge, »raspe na putu nedaleko od Praga« (kako kaže izveštaj istražne komisije), nije imala tačnu predstavu o svom radu, a posebno nije pretpostavljala da se u njenom aktu otkriva metafizika ljudske egzistencije: borba kulture sa animalnošću i bestijalnošću nije u čoveku nikada završena i svaka individua mora uvek iznova i sama da teži čovečnosti.

Sve to se radilo u ime socijalizma.

Zato moramo pretpostavljati da je kriza socijalizma dublja nego što se čini ideoloziama. Zbog tih okolnosti se potpuno opravdano javlja zahtev da se objasni šta je upravo socijalizam, i stavi granična crta između tobožnjeg i stvarnog socijalizma. Otkriva se karakteristika da je suština socijalizma podruštvljenje proizvodnih sredstava, a sve ostalo se smatra subjektivnim ili slučajnim dodatkom najsuštinskijem i objektivno konstatovanim. Otkriva se karakteristika da je socijalizam naučno upravljanje društvom, čija se budućnost povezuje sa takozvanom naučno-tehničkom revolucijom. Ko bi osporavao te konstatacije, utoliko pre što ih iznose takvi naučnici i intelektualci?

A ipak moramo u njihovu istinitost sumnjati. Kada se radi o takozvanoj naučno-tehničkoj revoluciji, začuđuje da fraza prevlađuje nad mišljenjem upravo tamo gde bi kritičko razmatranje profesija trebalo da bude: u nauci o društvu. Čak je neverljivo sa kakvom energijom i sa kakvim se žarom intelektualci (posle svih iskustava) ponovo rado podređuju ideološkim parolama, iako bi njihova profesionalna dužnost bila ispitati njihovu unutrašnju vrednost i njihov smisla. Termin »naučno-tehnička revolucija« je mistifikacija koja zaklanja stvarne probleme moderne nauke, moderne tehnike i moderne (socijalističke) revolucije i dovodi socijalizam u zavisnost od njegove avetijske budućnosti, u kojoj će pretežiti deo stanovništva biti zaposlen naučnim radom, a uopšte im ne pada na pamet da taj kvantitativni porast ne može voditi dijalektičkom skoku i novom kvalitetu, jer je i sam već jedino izraz promene koja se dogodila sa modernom naukom. Moderna nauka je stručnost, i samo zato može biti delotvorna i uspešna, a moderni naučnici su specijalisti koji mogu svoj poziv da vrše virtuozno i efektno, a da nemaju jasnu predstavu o smislu nauke i o pitanjima na kojima počiva moderna nauka. Moderna nauka nije mudrost, već egzaktno znanje i upravljanje. Zato što se izmenio karakter nauke, nauka se može upražnjavati kao »naučni rad«, kao »istraživanje« i kao »masovna delatnost«, pri čemu treba savladati određeni temeljni znanja i nekoliko elementarnih operacija sa svim privremeno kao u bilo kom drugom pozivu. Moderni naučnik je stručnjak i kao specijalista podleže svim posledicama razvijene podele rada. Zato bi predstava o društvu sastavljenoj uglavnom od naučnika-specijalista, od naučnika-ispitivača i istraživača daleko pre imala da bude povod za kritičko razmišljanje o smislu savremene nauke, negoli izgovor za ideološko maskiranje društvenih suptnosti.

Nauka, u svom najrazvijenijem vidu, kao fizika, postoji kao jedinstvo znanja i predmetnosti, tj. kao jedinstvo teoretskog istraživanja i tehnike. Tehnika spada tako suštinski u modernu nauku, da se s njom stapa i u tom ujedinenju se stvara novi odlučujući element čitave moderne stvarnosti — tehnonauka. Moderna tehnika nije (čista) primena nauke, niti njen uslov ili posledica. Sraščivanje i stapanje moderne nauke s tehnikom u jednostavnu novu stvarnost tehnonauke samo je istorijsko završavanje dva procesa koji proističu iz društvene osnove.

Društvena osnova moderne nauke i tehnike je određen raspored stvarnosti, u kojoj se svet praktično i teoretski menja u objekt. Tako raspoređena stvarnost može postati predmet egzaktnog istraživanja i ovladavanja. Nauka i tehnika su takav pristup stvarnosti kojem subjekt obezbeđuje da je predstavljena stvarnost pregledna i suštinski dispanantna. Osnova moderne nauke i tehnike je tehnički razum koji menja stvarnost (život) u siguran, pregledan i manipulišuci objekat.

U tim zavisnostima je moguće prosuditi kako nekritički veru u svemogućnost i tehničkog napretka, tako i romantičan prezir prema tehnici i strah od toga da će tehnika porobiti čoveka. U oba stava zasenjuje se suština tehnike. Suština tehnike nisu mašine i automati, već tehnički razum koji raspoređuje

Nastavak na 12. strani

Likovna Umetnost

SRPSKO ZIDNO SLIKARSTVO XIII VEKA

KAD DOĐE takozvana letnja sezona, i sa njom božjanim našim ljubiteljima umetnosti (i stranim) nećemo imati šta da pokažemo, onda se obično pribegava izložbama koje, u znak izvinjenja, nazivamo turističkim. I obično se dogodi da takve izložbe dobiju razmere kakve, i po značaju i po vrednosti, nemaju ni one koje su, sa mnogo pažnje i obzira, određene za takozvanu glavnu sezonu. Jedva ćemo moći da na vedemo poučniji primer od izložbe »Srpsko zidno slikarstvo XIII veka« u beogradskoj Galeriji fresaka. Neko će primetiti da tu zapravo i nije reč o umetničkim delima već o kopijama, i mi ćemo se složiti s njim. Ali se nećemo složiti u pogledu na načelno pitanje kakav je, u pojedinim umetničkim disciplinama, odnos kopija prema izvornom delu. U skulpturi tako šta skoro i da ne postoji. Sa slikarstvom je slučaj nešto složeniji, ali ne uvek, i ne bez obzira na svrhu i namenu. Budući da freske spadaju u materijal koji je strogo lokaliziran, tehnika kopiranja zidnog živopisa dostigla je upravo zadivljujuće razmere. I ne samo tehnika. Postoji čitav niz dela iz ove oblasti kojima ni najstrožiji kritičar ne može odreći vrednost dostojnu poštovanja. Nama je takav razvoj događaja došao u dobar čas, jer ako potražimo ono što nam može osigurati zavidno mesto u istoriji likovne kulture, izbor će nesumnjivo pasti na naše freske od kraja XII do početka XV veka, od Đurđevih Stubova do Manasije, i od Žiče do, recimo, Kalenića. Galerija fresaka je izabrala XIII vek, razdoblje u kome je naše fresko-slikarstvo doživelo svoj najviši uspon, u kome je dalo nezaboravna i još uvek nedovoljno ocenjena remek-dela. I kao što to obično biva, tako izuzetne i tako značajne izložbe uvek otvaraju čitav niz problema, i novih i onih koji su već zaboravljeni. Jedan od takvih je i problem autorstva, i kad prošetamo kraj veličanstvenih kompozicija iz Mileševa, Sopoćana, Studenice ili Morače, naše divljenje je pomešano sa zebnjom da li su tu u pitanju zaista naši umetnici. Ranije smo u tom pogledu bili veoma širokogrudni i veoma skloni da najveći broj ovih veličanstvenih slikarija pripisemo strancima, uglavnom ljudima iz Grčke ili Male Azije. Za sebe smo zadržavali pravo da se smatramo narodom sa veoma razvijenim ukusom koji, eto, nije imao velike umetnike ali je osećao potrebu za velikom umetnošću. Mećena je, nema sumnje, veoma važan činilac u razviku svake kulture, pa i likovne. Srećom, naše proučavanje srednjovekovne umetnosti pošlo je od činjenice da tamo, gde ima potrebe za umetnošću ima i umetnika, i poštoledo nas sumnji u ospovsene sposobnosti. Bez bojazni da se u tome pretera, naš XIII vek je na taj način postao zaista naš, bar onim svojim ako ne najvećim a ono najboljim delom. Možemo se dvoumiti oko veličanstvenog »Raspeća« iz Studenice ili oko scena iz života svetog Ilije u Morači, ali su nam zato, kao nesumnjiva kulturna zaostavština, obezbeđeni onaj neuporedivi anđeo iz Mileševa ili ona' najslikarskija slika u svetskom slikarstvu toga vremena »Uspenje Bogorodice« na zidovima Sopoćana. To je saznanje koje zaslužuje da ga pothranjujemo s vremena na vreme, pa su nam zato ovakve izložbe dobro došle u svim izložbenim sezonama.

STARI MAJSTORI IZ ZBIRKE DREZDENA

Ovoj se izložbi ne mogu dati ni pohvale već samo objašnjenja. Pokude nije zaslužila, pohvale je prevazišla, a objašnjenje sleduje zbog toga što nam je ovaj čuveni nemački muzejski grad poslao uglavnom nizozemskoslikarske majstore: Holandane i Flamance. To može biti posledica jednog zaista velikog bogatstva materijala, ali mi upućujemo na pisca teksta u katalog koji je s pravom zaključio da za materijalističko proučavanje likovne kulture, ili, tačnije rečeno, za jednu sociologiju umetnosti, nema pogodnijeg materijala od nizozemskog slikarstva XVII veka. S jedne strane slobodna Holandija, čije građansko društvo stvara jedno moćno kolonijalno carstvo, s druge strane Flandrija pod španskom vlašću, kao uspravna lepota u šumi. Holandani gledaju na život realno i trezveno; njihov je ukus okrenut prema praktičnom i svakidnjem. Oni ukrašavaju svoje domove slikama na kojima dominiraju roba i materija; mrtve prirode, pojedinačni ili skupni portreti članova zanatlijskih ili trgovinskih korporacija, pristaništa sa ratnim ili trgovačkom flotom, scene iz lučkih krčmi, idile građanskih porodica. Flamanci su skloni sanjarenjima i simbolici; oni slikaju mitološke scene ili scene iz viteških spevova, a kada se okrenu životu kao takvom, onda je on zamagljen aluzijama ili satirijom. Holandani su bili očišćeni praktičari, Flamanci bezrazložne aristokrate. To se na njihovom slikarstvu ogleda mnogo jasnije nego na bilo kojoj drugoj vrsti duhovne delatnosti; pa ipak, sve bi to bilo suva i nezanimljiva faktografija da te slike nisu stvarali oni volšebnici kičice koje poznajemo pod imenom Rembrant ili Rubens, Van Dajk ili Franc Hals, Tenijers ili Van Alst, Jordans ili Gerard Dou. Van svake sumnje, umetnost može biti ubedljiva kao dokument samo ako je taj dokument ubedljiva umetnost. To su nam majstori iz zbirke Drezdena izričito potvrdili.

Miodrag Kolarić

FILM

Umetnost frižidera

Premijera filma »Sunčani krik« Boštjana Hladnika

NOVI FILM Boštjana Hladnika može zaista, u prvi mah, da nas ostavi u priličnoj nedoumici: da li ova burleskna i neobavezna komedija u stilu luckastih kolažnih filmova Ričarda Lestera (»Help!«, »Sarm i kako ga steći«), nosi jedan dublji smisao osim lake pop-artističke parodije čiji su kadrovi do vrha ispunjeni predmetima široke potrošnje (frižiderima, mašinama za pranje rublja, televizorima i plastičnim proizvodima) koji su već postali atributi modernog tehničkog progressa?

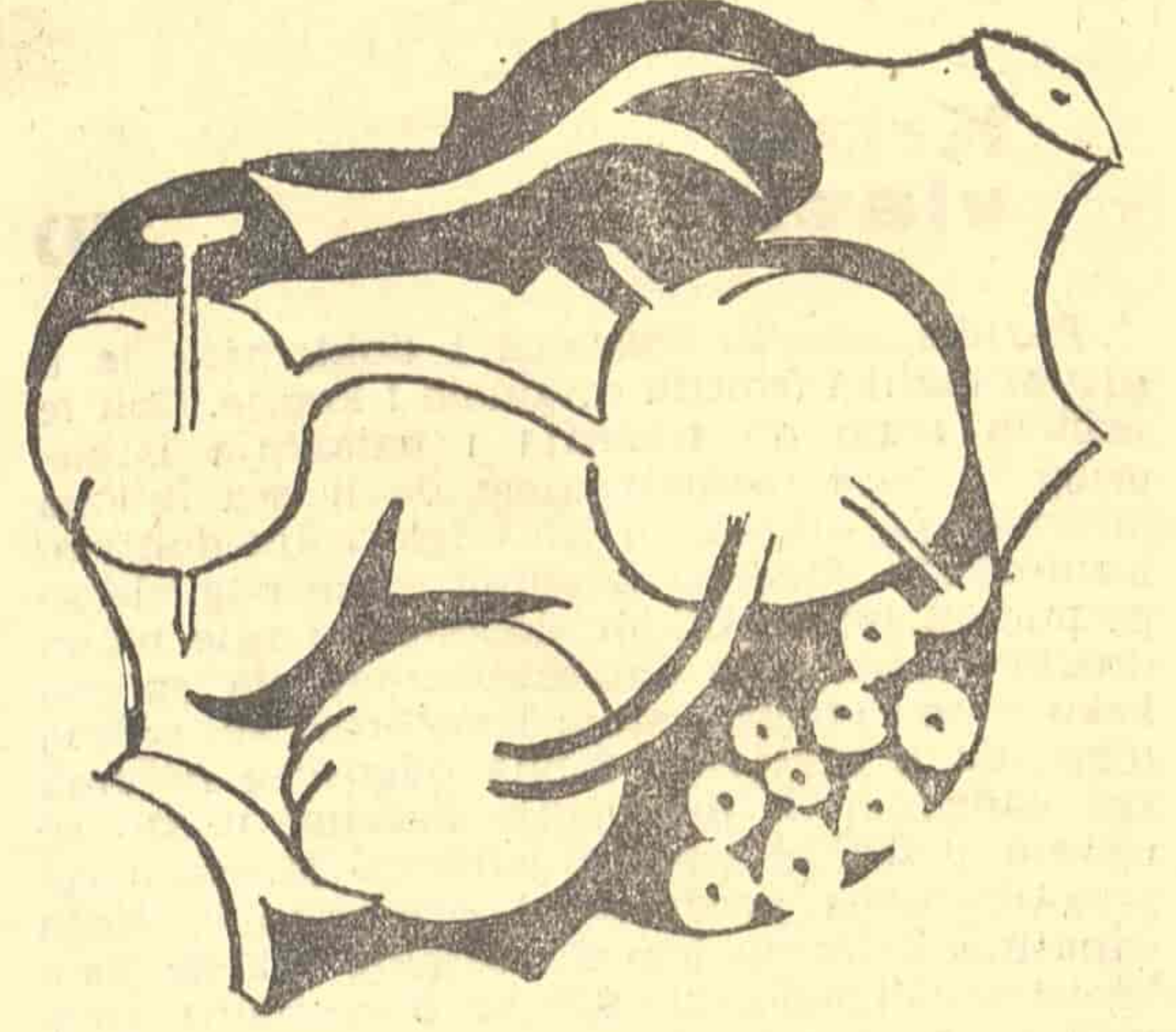
Mada sve u prvi mah govori u prilog tome da je u pitanju izrazito nepretenciozan film, »Sunčani krik« ipak pripada onoj vrsti filmova u kojima osnovna nit skoro neobavezne fabule služi samo kao vezivo tkivo za jedan niz »ideja« do kojih se dolazi prevaziženjem ili prenebraganjem golih činjenica jednog trivijalnog zapleta. Posmatran u takvom svetlu, Hladnikov film nije ni komedija ni parodija kriminalnog filma, već, pre svega, neuspeo pokušaj ironizirajućeg odnosa prema nekim mitovima našeg vremena i modernim obeležjima tehničkog progressa.

U Hladnikovom filmu predmeti egzistiraju nezavisno od ličnosti i sami postaju učesnici u radnji, a ne svode se isključivo na njene rekvizite: šarenoliki dekor tih predmeta iz svakodnevnog života dobija svoju dramaturšku funkciju, i u svojoj vizuelnoj atraktivnosti, postaje skoro nosilac i dominirajući pokretač

dramske radnje. Takav pop-artistički tretman materije doveo je Hladnika u položaj reditelja-izluzioniste koji uživa u svojoj svemoći i svoje protagoniste bukvalno zatrpava predmetima koji im sa svih strana padaju na glave i na taj način — ako pokušamo da protumačimo ovu metaforu — prevazišale pragmatičnu upotrebnu funkciju i postaju fetiši koji ugrožavaju čoveka koji im ropski služi!

Skoro opčinjen vizuelnom atraktivnošću i fovističkom raskoš boja tih kadrova pretrpanih proizvodima tehničkog progressa — u kojima tonaliteta boja i zvukova električnih gitara dostiže svoje najintenzivnije (i najbučnije!) kapacitete — Hladnik te svoje kadrove povezuje u nedeljivu nisku boja i zvukova u kojima je čulno-likovni elemenat dominantan, i u stvari, jedini postojeći. Hladnik je želeo da ti porudani eksponati, kvantitativno nagemilani, deluju na naša čula svojim »estet-skim« osobenostima, spretno aranžiranim rasporedom i stepenom simetričnosti, i da tako obrazuju jednu posebnu »predmetnu stvarnost«, lišenu svakog ljudskog značenja.

Toj tiraniji »predmetne stvarnosti« jedino se suprotstavljaju — po Hladniku — frenetične eksplozivne mladosti koja traži čiste, brisane prostore slobode bez ograničenja, spontana bekstva u prirodu i slobodna erotska iskustva. Zato od ove tačke »Sunčanog krika« počinje, rekao bih, prirodni završetak njegovog pret-

hodnog filma »Peščani zamak«, koji bi, naravno, isključio njegov besmisleni tragični finale. Međutim, »Sunčani krik« ipak ponavlja naivnu lekciju »Peščanog zamka« — sa istim nedostatkom imaginativne i idejne strukture u scenariju i sa istom ogolelom, dekorativnom simbolikom.

Mada su mnogi skloni da u »Sunčanom krik« prepoznaju briljantno ekspliciranu tezu kako se film može napraviti od bilo čega, Hladnikov film je reprezentativni primer uzaludnog pokušaja da se jedna stara ideja obogati isključivo intervencijama na planu forme. Vremenski interval od četiri godine između »Peščanog zamka« i »Sunčanog krika« doneo je samo freneziju bit-muzike, mini modu jarkih boja i neke nove tipove frižidera — i to je Hladnik iskristio — ali nije izmenio dirljivo-rusovsku ideju o potrebi za bekstvom u čista prirodna prostranstva pred »blagodetima« tehnokratske civilizacije. Novi su, naravno osim toga, čitavi buljuci devojaka u šarenim ansablama minimode, ali je prisutan stari stav o »prirodnoj deci života« neopterećenju seksualnim tabuima (koji ne postoje) i o prednosti života u prirodi koje su imali naši diluvijalni preci.

Činjenica da i pored uspele ritmičke i montažne strukture ovoga filma ipak ostajemo pred njim ravnodušni, ne odnosi se toliko na trivijalnu fabulu, naivnost zapleta i izrazito lošu dijalošku fakturu »Sunčanog krika«, koliko na uzaludni pokušaj režije da se nivo čulnih atrakcija u kadru prevaziđe dekorativnom i prizemnom simbolikom. »Sunčani krik« je, prema tome, film bez argumentacije; međutim, njegov najveći paradok je baš ta trivijalna želja za »postavljanjem problema«, koji će, naravno, po želji režije ostati na nivou nagoveštaja — tek da se nasluti da je film imao i ozbiljniji pretenzija.

Sve zajedno, Boštjan Hladnik je i »ozbiljni deo« filma sveo na jedan veoma uprošćen traktat koji polazi od jedne oveštale i lažne premise, tako da je »Sunčani krik« ostao ono što u suštini i jeste: šareni reklamni strip banalne inscenacije, praćen tužnjavom električarskih ansambala, priča o 500 šarmantnih devojaka koje progone jednog tineidžera, i sve u svemu — krajnji i logični ishod jedne neefikasne kinematografske strukture.

Bogdan Kalafatović

SCENA IZ HLADNIKOVOG FILMA »SUNČANI KRİK«

O jednoj zabranjenoj zbirci

Ovaj memoarski zapis Mirko Banjević predao je redakciji »Književnih novina« kratko vreme pre svoje tragične smrti. Objavljujući ga u ovom broju redakcija se na ovaj način oprašta od svog dugogodišnjeg saradnika i prijatelja.

USPOMENA I SJECANJA na Jovana Popovića traju od mojih studentskih dana u Beogradu. Najraniji dokument o našoj saradnji je jedna dopisna karta kojom mi se javlja u Horgošu, gdje sam pobjegao kod ujaka da ne budem uhapšen kao student učesnik u demonstracijama 1931. godine. U karti mi piše da mu se pjesma dopala i da će je objaviti u narednom broju »Stožera«. Karta mi se negdje zagubila. Međutim, »Stožer« je zabranjen, te tako ni pjesma nije izašla. Ali sam sačuvao, kao drugi dokument, predgovor Jovana Popovića mojoj zbirci »Na osvitu« koja je zabranjena 1933. u Nikšiću. Predgovor sa zabranom sam izvukao od tadašnjeg načelnika, tobože da se želim višoj vlasti i tako ga sačuvao. Zabranjena zbirka pro-našla se tek 1961. Nju je sačuvao tadašnji policijski pisac, a moj prijatelj, Radoje Marković i poslao mi 1961. godine, o čemu je pisala »Borba«. Jedan dio te poeme, »Obračun«, objavio sam u ilegalno izdanoj zbirci »Ognjena jutra«, u Paracinu 1940, gdje sam bio profesor. Taj članak Jovana Popovića je prvi predgovor što ga je nekom književniku Jovan napisao, a znači, donekle, i manifest socijalne literature, koju je on sa mladom generacijom naprednih pisaca strastveno zastupao.

POVODOM OVE ZBIRKE

Muklo »zatišje« koje je sledilo za privremenim slomom aktivnih mladih društvenih snaga, prisilno mirovanje posle rata nabujalih energija masa, zaustavljenih branama i mirna, babata sigurnost vladajuće klase, doveli su kod nas sobom da je godina skoro jedino polje, na kome je moglo što da se kaže masama, od koga su mase očekivale ma iskru, ma i nagoveštaj prigušenih zahteva, bila literatura. To očekivanje zateklo je nerazvijenu i nespremnju socijalnu literaturu, još u poveljima, koja je još mućala, tek počinjala da stane na sopstvene noge, još zbuđena između suprotnih ideologija, još kolebajući se između dve klase, sa još nediferenciranim, neodređenim ciljem pred očima. U tom periodu neodređenih očekivanja bio je izraz još nediferenciran, još sliven iz raznih elemenata: tu su se slivali malograđansko nezadovoljstvo, izazvano krizom, i klasno-svesna prekretnička volja. I stvari su se diferencirale, klasni odnosi zaostrižili su se, a pojave na literarnom polju uzimale su sve više određen i oštro omeđen oblik. S jedne strane je ostala malograđanska leva literatura sa saučućim prema »bednima« i željama da svanu bolji dani, a s druge strane se razvijala svesnija aktivna socijalna literatura. Saznanja su postala jasnija, navigirali su mladi talenti, odbacili priljage prošlosti građanske estetike, i stvarali, svesni toga, da je umetnost i literatura samo onda opravdana i životna ako nosi tendencije svoga doba, tendencije

one klase koja u tome momentu ima istorisku misiju. Građanska klasa je odigrala svoju nekad revolucionarnu ulogu, u organskoj krizi ekonomskog poretka i grčevitoj odbrani pred propašću njena umetnost odražava dekadencu, nemoguć, staračku izlapanost i prazninu estetskih fraza.

Njena tobožnja netendencioznost u stvari služi postojećem poretaku, a obara se na vrednosti i ciljeve mlade klase. Izražavati život ove mlade klase, odražavati odnose u koje je sputana u ovom poretaku, naći snažne i ubedljive reči za njenu veru, jasno pokazati neminovnu zakonsku nužnost smrti s jedne strane, a pobeđe i rađanja novoga društva s druge strane — a to sve umetničkim sredstvima, čulno, ubedljivo i s ubeđenjem: to je cilj i zadatak socijalne literature, kome teži i na kome radi, zauzimajući svoju poziciju na poprištu klasne borbe.

Već emancipovana od malograđanski pesimističke literature, koja samo konstatuje da nešto nije kako treba, da je, a da ne vidi izlaza, mlada naša socijalna literatura, veoma važna, iako su danas već ekonomsko-politička pitanja gore stupila u prvi plan interesovanja, ne ostaje sama na konstatovanju beđe i srama izvesnih odnosa, nego ih rascrikava, ukazuje na uzroke, pokazuje izlaz i dramatično razrešenje suprotnosti, i učestvuje u radu kojim se to priprema.

Autor ove poeme, mlad čovek, još pomalo naivan, ali zato potpuno svež i neposredan, još intelektualno neprecišćen, ali snažan talentat, kroz koji sputane snage njegove klasne nalaze žestok, skoro eruptivan izraz; u prkos nekih početničkih nevezština jedan je od najboljih predstavnika te mlade svesne generacije pesnika koja nadire sa mnogo obećanja. —

Jovan Popović (S. Danić) —

Popović je predgovor bio potpisao na mašini punim imenom i prezimenom, zatim prekrizio debelo perom, zbog cenzure, i stavio pseudonim S. Danić, rukom. Stojan Cerović, urednik »Slobodne misli«, koji mi je izdao 1930. »Popune uma«, htio je rado da mi objavi i ovu zbirku, pa je na nju stavio omot i napisao svojeručno: »Priloženje pjesme za cenzuru«, a iznad toga štambilj »Nikšićka akcionarna štamparija«... Zabranu zbirke, tadašnji načelnik M. Lašić, napisao je perom sa zelenim mastilom. Ova zabrana je na istom tabaku na kome i predgovor, samo na suprotnoj strani. U tabaku se nalazila zbirka, te je zabrana bila na kraju nje. Tako je tabak, sa ova dva dokumenta suprotna po idejama i po atmosferi vremena, očuvan u cjelini. Precrtani potpis »Jovan Popović«, vidi se, dešifrovan je hemijskim putem. A načelnik me je tada i pitao: »Ko je ovaj Jovan Popović«, na što sam, kao s čuđenjem rekao: »Zar ne znate, ko je Jovan Popović, kad tog književnika poznate sva naša kulturna javnost!«. Na moj uporni zahtev načelnik mi je ipak dao barem predgovor, ako ne i zbirku.

Popović u predgovoru pominjući poemu, misli na »Obračun«, jer je ona bila glavna u zbirci.

Takođe u svome pismu iz toga vremena, Popović svoju knjigu zove zbirkom. A to je drugi dokument naše saradnje, koji se očuvao, i koji se odnosi na zabranjenu zbirku:

— Dragi Mirko,

Beograd, 17 8 1933

primio sam tvoju kartu kao i poslato Slobodnu misao. Drago mi je što opažam kod tebe intelektualni razvitak. Prikaz ima dosta nedostataka i naivnosti, ali pokazuje osnovno shvatanje stvari, a to je važno. Kako ide čitanje?

Drago mi je što me opet zoveš, ali neću moći doći, ma kako bih volio. Onaj tvoj predlog da putujem kao reporter Politike neostvarljiv je, jer Politika ne bi nikad ništa štampala od mene, niti ja sam kod nje saradivati. Radovaću se kad mi budeš poslao tvoju zbirku i kada budem video napredak u shvatanju i izrazu.

Mi nameravamo da septembra pokrenemo časopis. Bio bi nastavak Stožera i Nove literature, samo ne ograničen na literarno-kulturna pitanja, i uređivan sa strožijim merilom pri odabiranju materijala nego Stožer. Pošlji neku stvar za koju misliš da je najbolja, a ovaj moj poziv smatraj kao principijelni poziv na saradnju. Ako i ne budemo mogli u početku objaviti neki tvoj prilog, očekujemo od tebe da ćeš takav dati.

Srdačan pozdrav

Jovan —

Pismo je pisano na mašini, a potpisao rukom (bojenom olovkom). U pismu se pominje »Slobodna misao« u kojoj je bio moj prikaz na jednu Nolitovu knjigu. Dalje se pominje poziv Popoviću da dođe preko ljeta kod mene... Došao je tek pet godina nakon toga, 1938, i napisao svoju poznatu priču »Dečiji leš ispod Ostroga«, o čemu sam detaljno pisao u »Stvaranju« pod naslovom »Likovi iz priče Jovana Popovića »Dečiji leš ispod Ostroga«", jer je bio značajan njegov boravak nedjelju dana kod mene, kao i njegova pripovijetka koja izvanredno daje odraz ondašnjih prilika i atmosfere u Crnoj Gori. Popović u ovom pismu pominje i pokretanje časopisa koji bi bio »nastavak Stožera i Nove literature«, ali časopis nije izašao jer je imao sve moguće prepreke.

Godine 1933. zajedno istupamo na književnom večeru na Kolarčevom univerzitetu, o čemu je »Politika« donijela svoj karakterističan oglas. Zatim istupamo zajedno na književnom večeru u u Fizičkoj sali 1934, gdje sam ja čitao svoju tada poznatu pjesmu »Kakanjska katastrofa« iz poeme »Kakanja«. Veće je organizovalo Udruženje studenata jugoslovenske književnosti, čiji je predsjednik bio Boro Kovačević, a ja sekretar. Pošto je veće bilo burno, na njemu se klicale parole, rasturani leci, a kako su i predstavnici policije prisustvovali, to smo siutradan Kovačević, ja i drugi, pohapšeni i držani u zatvoru oko nedjelju dana. Književnike, koji nijesu bili studenti, nije niko hapsio, pa tako ni Jovana Popovića.

Mirko Banjević

RAZUMEVANJE za pomodne egzibicije, neobične forme i avangardne eksperimente sve više, u trenutku kroz koji prolazimo, postaje pitanje časti i prestiža. Šta u takvoj situaciji predstavlja još kritički sud, estetičko interesovanje pa i sama potreba za sublimacijom i verifikacijom scenskog doživljaja? Imamo li pravo da Viktora Garciju i njegov teatar panike suočimo sa odnosima i smislom koji proističu iz same postavke Arabelovog »Groblja automobila«? Naravno, ukoliko saglasnost o ovome i pravo na slobodu izraza ne podrazumevaju odricanje od naših navika, ukusa, raspoloženja, pa i samog shvatanja o mogućnostima savremenih teatarskih kretanja.

Garcija veruje da sve ono što čini na sceni — predstavlja čovekovu subjektivnu potrebu za afirmacijom drugačijeg čina kao egzistentne osnove modernog teatra. U tome ga ohrabruje sam Arabal svojim literarnim težnjama da se u rečima apsurd sjedini sa poezijom i lepota, humorom, panikom i ljubavlju! Ali, u njihovom »Groblju automobila« već prvi prizori otkrivaju nesklad između teksta i pokreta — jedan drugog ne uslovljavaju, ne dopunjuju i ne prate u željenom kontrapunktu. Reč ne čini događaj, ne podstiče fantaziju, a kamoli da određuje unutarnji ritam kretanja. Zato je i razumljivo pitanje: kakav bi utisak to delo ostavilo u jednoj drugačijoj, manje baroknoj i apstraktnoj postavci?

Ovaj kolaž sačinjen od tri aktovke na temu dobra i zla poseže za literarnim okvirima. Pri tome se okružuje tradicijom teatra apsurdna i spiritualnim opsesijama savremenih španskih likovnih, književnih i filmskih stvaralaca. Osnovna misao je veoma dobro poznata: čovek lišen svih ograničenja realnosti (jer je na periferiji ili dnu života) treba kroz zločin i stradanje da upozna dobrotu i tako prođe put jednog Hrista da bi na kraju osenio užitak u sopstvenoj patnji. Šta je Arabalov junak Fidio ili njegov drugi lik Eman? Buntovnik? Ratnik? Simbol? Pisac uporno ponavlja tezu da je život kakav se nudi čoveku nedostojan čak i životinje i da se, prema tome, on ne može osećati obavezanim prema njegovim uslovnostima. Sve je to već u literaturi na sto i jedan način prokomentarisano, tako da se ni u »Posmrtnom slovu«, ni u »Dva dželata«, a ni u »Svetoj priči« ne mogu otkriti nova značenja i autentičnija razotkrivanja naše prirode i realnosti. Pravih i moćnih metafora gotovo i nema, a ako se neke situacije nameću u sasvim jednostavnim i nerazvijanim dramaturškim okvirima teško im uspeva da prosvetle svoju zgusnutu i nerazumljivu apstraktnu masu, pa otuda ostaju neidentifikovani mnogi realistični i imaginarni aspekti same drame. Da li ova naivna farsa sasvim oskudnih literarnih vrednosti može izdržati ontološki test: u čemu se sastoji značenje reči? Kakav je odnos materije i pokreta? Gde apstrakcija preuzima na sebe funkciju realnosti? Kako u ovoj ritmičkoj monotoniji osetiti lepotu a u situaciji čistu poeziju? Sve što je Arabal u stanju jeste iznošenje nalija realnosti kao određenog fakta. On želi da sruši ideale i ustaljeni poredak stvari, ali se na tome zaustavlja i ne izdiže iznad situacije

ČOVEK IZMEĐU DOBRA I ZLA

pa je stoga užitak u ekstazi na kraju kolaža — čista fikcija! Zelja da se sjedini surovost i lepota, apsurd i panika, neostvarljiva je u ovoj strukturi tako da se izvesne njene atraktivne komponente ne prelamaju kroz slojevitost samog teksta. Uzalud je ovde tražiti sinteze značenja jer se »Groblje automobila« ne drži kao literarno tkivo, a i kako bi kada je to delo bez sopstvene individualnosti i integriteta.

Garciji je, međutim, potreban upravo ovakav tekst — jer on ga ni na šta ne obavezuje. Čak ga ne uzima ni kao pretpostaku svoje scenske vizije! Pre bi se moglo tvrditi da je reč o istovetnom stavu prema samom motivu — jer za tradiciju, kojom je i sam vezan, to je osnova oko koje se vrte sve životne i umetničke preokupacije. Ceo svet nije Španija i realnost se ne može određivati prema tome kakav je naš odnos prema Hristu i religioznim dogmama. Protest protiv ustaljenih vrednosti i realnosti završava se u destrukciji i apstraktnom ekspresionizmu koji umesto da bude simbol bunta i slobode postaje sredstvo konformizma! Ovakve predstave ne ugrožavaju građansku situaciju, a još manje stvarnost — jer uveravaju da je moguća lična egzibicija, zadovoljenje rušilačkih nagona i umetničkih ambicija a da se bitno

ne promeni položaj društva i čoveka! Garcija se ne bavi čovekovim mogućnostima, pa patnja nije ni shvaćena kao stvaralački čin i izraz slobode. Njegov čovek zadovoljava svoje instinkte, pokazuje dubinu krala u koji sam sebe uvlači, unutarnje vibracije očvršćuje u elemente i gubi kontrolu nad prirodom u i suštini je ne-moćan da prevaziđe tako koncipiranu situaciju. Garcija u suštini ne ide dalje od Hrista.

Sredstva koja su upotrebljena na sceni objašnjavaju veoma plastično rediteljevo shvatanje o čoveku, realnosti i teatru. Osnovna postavka je strogo receptirana i formalno usaglašena sa shvatanjima koja nalazimo u modernoj psihanalizi, filozofiji, likovnim umetnostima i akuelnim scenskim tendencijama. Pozornica stoga liči na neku tvorevinu u kojoj se kroz scenski pop-art mešaju fizičke egzibicije i improvizacije livingovaca, strukturalizam siromašnog teatra, srednjovekovni rituali, sećanja na istočnjačke scenske običaje, buka i surovost, naturalizam i čitav niz drugih dobro poznatih faktora spoljne presije na gledalište. Ali, s tim što Garcija ne protestuje protiv svega onog što je do sada u eksperimentalnim pozorištima bilo sračunato na uništavanje iluzije već nastoji da veštom sintezom svega poznatog produbi destrukciju i predstavi je kao sasvim novu formu teatarske ekspresije. U tom pogledu primetno je rediteljevo insistiranje na strogom pridržavanju klasičnog sistema fiksacije kretanja u određenim situacijama. Garcija se plaši čistog prostora i zato pretrpava scenu starim razlupanim automobilima, govođurijom, metalnim rekvizitima i svim onim što može da proizvede buku. Da li se time nalazimo s one strane forme? Pokret ni jednog časa nije slobodan, a to znači da se ne lišava određenog smisla — čak se čini da je podređen samo određenom efektu. Zato se ovde sa napadnošću mešaju zločin, neznost, nagost i čistota tela sa razuzdanošću, krvlju i fizičkim mučenjem protagonista. Pa ipak, spektakl koji u pojedinim prizorima, a posebno u drugom delu, na momente dostiže tehnički virtuozitet, gledaoca ostavlja krajnje ravnodušnim. Ako je scenska perverzija izraz integralne slobode i zadovoljenja — da li ona upošte doseže do naše realnosti? Nije li to cilj koji je sam sebi svrha? Iстина je da današnji čovek, ma koliko bio nezadovoljan sa samim sobom i svetom u kome živi, nije spreman da se uključi u tu atmosferu destrukcije jer strahuje da i samog sebe ne uništi? A ko može da bude za slobodu koja se rađa iz smrti, a ne i iz istinskog života? Razlozi našeg otpora prema Garcijevom pomodnom egzibicionizmu su i u tome što zbivanju (bez izvornog nadahnuća i snažne misaonosti) nedostaje istina i u njoj neophodna estetska dimenzija koja bi predstavila obezbedila karakter umetničke tvorevine. Jer, čak ni u eksperimentalnim istraživanjima više se ne možemo zadovoljiti samo rušenjem, borbom protiv forme, opisivanjem jednog mogućeg stanja čovekove psihe, pa čak ni otkrivanjem suštine, već tražimo i težimo njenom sagledavanju! Može li pokret lišen užitka i sračunat na izazivanje buke biti istinski slobodan? U čemu je razlika između predmeta i aktera? Zar se sloboda scenske ekspresije iscrpljuje u potiranju granica između dobra i zla, patnje i radosti, krvnika i žrtve?

Kada panike duha nema — ona se nameće galamom! Poezija koja ne zrači iz lepote i značenja reči sugerše se komentarom! U predstavi stoga ne nalazimo jedinstvo gesta, reči i zvukova i vizuelnih oblika koji bi delovali prema svojim unutarnjim ritmičkim zakonima i preobražavali se spontano u strukturu jedne sasvim nove i snažnije forme. »Groblje automobila« — nije predstava koja se može doživeti, lako razumeti i transformisati u akciju budućnosti. Ona mora da se prihvati bez razmišljanja ili posmatra kao i svaka druga — a tada, lišena svih proizvoljnih objašnjenja ne predstavlja ništa više do veliki trud, i to više fizički nego duhovni jer, između Garcija i Arabela, s jedne, i umetnosti, s druge strane, postoji zid — koji nije lako probiti, a još manje razrušiti!

Petar Volk

PRATITI svoju istinu i ponoviti jedno od bezbroj uputstava iz udžbenika — ili pojednostaviti svoj pogled na svet i steći masovnu popularnost, postalo je pitanje sa kojim se suočava veliki broj pisaca, pogotovo mlađih, onih što tek biraju svoj životni model.

Kao neosporni vladar masovnog duhovnog života jedne nacije, televizija nema ni vremena niti potrebe za složenim i mučnim ispitivanjima jedne sveobuhvatnije istine. Svoje informacije, duhovne i profane, ona mora saopštavati brzo, bez dvoumljenja i preteranog ispitivanja nejasnoća. Svakog trenutka, ona gledaocu mora pružiti odgovore na pitanja koja postavlja život, a ti odgovori ne smeju biti podvedeni ni pod kakav znak pitanja, već jasni i jednostavni. Na televiziji tako ne postoji reč »možda«, već samo »da« ili »ne«. Zašto je to tako? Pre svega, televizija (reč televizija se ovde upotrebljava kao znak za mnoštvo ljudi, aparata, zgrada i energije) ne sme ni u jednom trenutku biti sigurna da je privela potpuno gledaoce za prizore koje im nudi. Ona, naime, ne obavezuje, ona se nudi slučajnostima, a njene ankete proizvod su zabeleženih slučajnosti. Tako, na primer, ako kažemo da jednu emisiju gleda milion ljudi, onda ne možemo biti sigurni da je to apsolutno tačan podatak, ravan statističkoj preciznosti broja posetilaca koji su prošli kroz jedno pozorište, kupili kartu i izdržali do kraja predstave. Taj milion ljudi zabeležen u četvrtak uveče, idućeg četvrtka uveče može se pretvoriti u dva miliona ili svega dvesta hiljada ljudi. Jednom rečju, televizija mora svojom jasnoćom da zaustavi prolazak gledaoca kroz sobu u kojoj je uključen prijemnik. Ona će ga zadržati jedino na jedan način: pružajući mu što više slika, podataka, informacija, vruglavosti, duha, učtivog seksa, uzbuđenja i akcije. U slučaju da to ne dobije, gledalac odlazi u kuhinju i otvara svoje novine ili sprema večeru, ili jednostavno izlazi napolje iz kuće.

Tako i pisac koji radi na televiziji počinje da sluša zakone protiv kojih je bio vaspitavan od detinjstva. Jedan od zakona njegove zanata glasi: Ne udvarati se ukusu prosečnosti ni po koju cenu!

Uvukavši se, u svom Trojanskom konju, pod svodove televizije, ovaj zakon se menja iz osnova i sada glasi:

— Napraviti takvu literaturu koju će moći da gledaju i majmuni i profesori univerzitetu.

Zakon poštene literature — ne ispustiti jedan događaj sve dok ima i traga sumnje u njemu, sve dok ne bude osvetljen sa svih strana — na televiziji se preobraća u jedan drugi zakon koji zahteva kratkoću i eliminisanje svega što ne zaustavlja dah uzbuđenjem.

Naučeni da skalpelima svoje radoznalosti čeprkaju po najskrovitijim tajnama ljudske svesti i postupaka, pisci na televiziji moraju da se odreknu čitavog bogatstva tamnih emocija, prizemnog seksa, priljavih i podzemnih želja, podsvesti, pa čak i najistinitijih negativnosti bez kojih se ne može zamisliti stvaranje ni jednog junaka koji bi bio živ, a ne građen od hartije. Cenom knjige, njenom opremom i ograničenošću tiraža, ekskluzivnošću knjižara u kojima se prodaje i mnogim drugim stvarima, pisac zajedno sa društvom koje se štiti može svoju knjigu usmeriti samo prema onom krugu čitalaca koji imaju dovoljno razuma da ga ne obese zbog preteranih analiza. Ta mogućnost mu je uskraćena ako piše za televiziju, jer on ne može odstraniti ispred ekrana nepoznatih soba, u vreme emitovanja svoje emisije, decu, starce, osetljive žene, trudnice, milosrdne sestre, članice udruženja za zaštitu javnog morala, policajce, samozvane cenzore, profesore književnosti i sve druge osobe koje će neka, mada literarno vredna scena, samo suviše životno razgolićena, dovesti do ekstaze protesta i gneva. Pisac se tako namerno kastrira, postajući puritanac u prosečnom, znači užasnom značenju te reči. Koliko je ovo tačno najbolje ćete osetiti ako nekoj televizijskoj redakciji predložite dramatičniju bilo koga lucidnog teksta Henrija Milera, Džejmsa Džojasa, pa čak i izvesnih delova Marsela Prusta ili Žida.

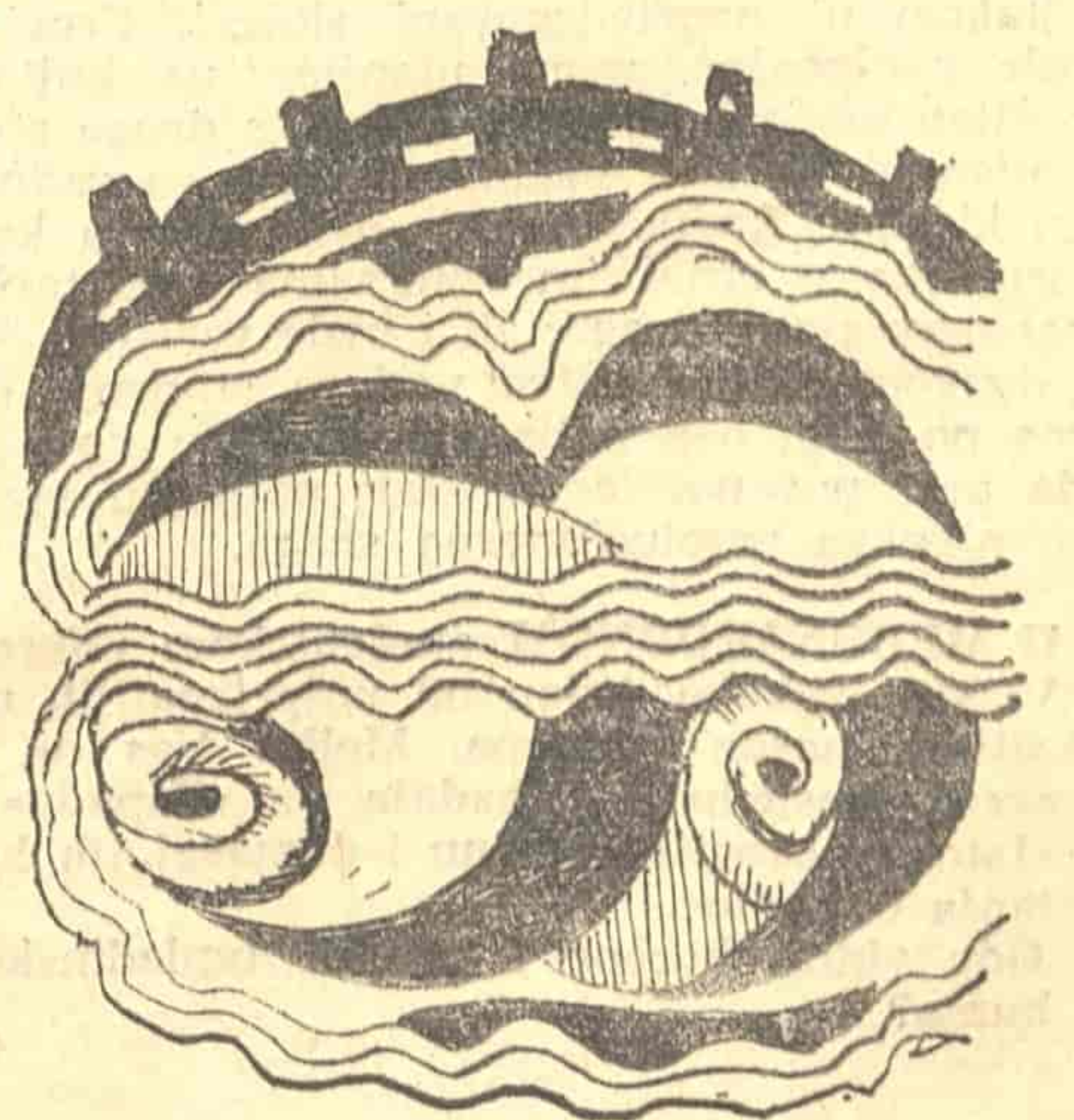
Dodamo li ovome i činjenicu da televizijski pisac u dijalozima junaka ne sme upotrebljavati ni jezik u kome se nalaze psovke, kao ni vrele izraze žargona, već da mora ostati u granicama učtivosti, dobićemo žalostan bilans: njegov posed ograničen je precizno bodljikavom žicom učtivosti, a veći broj otkrića savremene literature u medijumu kojim se bavi postaje na taj način potpuno neupotrebljiv.

Piscu znači ostaje da se bavi jednostavnim dramskim zapletima i da se služi jednim prilično neutralnim jezikom, razumljivim za sve, obojenim tu i tamo ponekom bledom akvarelskom nijansom životnog jezika.

Tako mu ostaje samo akcija!

(Odlomak)

Momo Kapor

Tužbalica kao zavet životu

Nastavak sa I. strane

Seljačko nadahnuće i poreklo upućuje Banjeviću poeziju ne samo na prirodu, već i na jedno određeno, osobeno shvatanje prirode, upravo na jedan spontani pesnički materijalizam koji izgleda blizak ili bar sličan takozvanom hillozoizmu. Ovaj pesnik, naime, nazire istoričnost u svemu živom; još više, on naslućuje životnost u svemu prirodnom i materijalnom. Za njega, »svaki je hrast povijest nema« (»Suma«), kao što je i reka sposobna da se zapanji poput svesnog bića. Ovakav spontani pesnički hillozoizam izgleda srodan ne samo klasičnoj materijalističkoj filozofiji, recimo filozofiji Denija Dideroa, nego i modernoj nauci, tačnije — novoj biologiji koja sve više naginje zaključku da je živa tvar u suštini isto tako večna kao i neorganska materija. Dakle, Banjevićeva poetska koncepcija prirode mogla bi da izdrži probu savremenosti.

Sklon da prigrlji život u materinskom krilu prirode, pesnik je ujedno rešen da odbije neprirodnu smrt pod oronulim krovom jednog maćehinskog društva. Zajedno sa mladim crnogorskim pesnikom Milom Kraljem, — all nezavisno od njega, — ovaj stariji pesnik uočava u takvoj smrti samo poslednju manifestaciju i poentu jednog besmislenog života bez života. On podseća svoje »goste« na »sve čime se vjenčaste za života — bez života — i nikad ne videste — ništa od života«. U njegovoj misli i reči, revoltirano odbijanje te smrti poistovećuje se sa revolucionarnim ukidanjem bede i rata; na taj način, njegova socijalna poezija istorizuje »metafiziku« smrti. Pa opet, ako je rešen da

negira umiranje bez života. Banjević izgleda manje voljan da afirmiše mogućnost jednog života bez smrti. U datom slučaju, njegovo htenje bilo bi, po svoj prilici, oslabljeno i pometeno izvesnom prazninom njegovog saznanja: čini se, naime da pesnik nije dovoljno obavešten da moderna biologija pretpostavlja moguću besmrtnost organizama; zbog toga, on zna samo za iluzornu besmrtnost koju religija svodi na večnost duše; znajući jedino za takvu već obamrlu verziju besmrtnosti, on nije raspoložen da je prizna niti da je pesnički obznani. Pri svemu tome, njegov ljudski i pesnički instinkt nagoni ga »sve da nadviđe« (»Kad bi bor nikaao«). Otuda, kao rezime Banjevićevog shvatanja i stvaranja, zbirka »Zavjet« je pesnikov zavet čovečjem, u suštini besmrtnom životu.

U Banjevićevom duhu, uobrazilja prevlađuje nad umovanjem, možda i nad posmatranjem; ta uobrazilja dala bi se specifikovati kao nemirna imaginacija noćobdije, za koga noć nije vreme sna nego vreme budnosti, — kao što ni sama budnost nije okrenuta javi, to jest pojavi, to jest prividu, već nekoj dubokoj bitnosti koja izranja u noćnim bdenjima, kada se slegnu dnevne pojave ili prividi. Ukraiko, Banjevićeva uobrazilja obraća se o nome što je nemačka romantika označavala kao Nachteite, mada ponekad — pokrenuta erotičnim osećanjem — obleće i oko »kruga sunca«. Da bi se izrazio na najprikladniji način, taj imaginativni duh mora biti više apelovani na predstavno ili slikovito značenje reči negoli na njihovo muzikalno sazvučje u kompoziciji rečenice.

Smeštena negde u žiži Banjevićeva duha, imaginacija s jedne strane zrači iz osećanja, dok s druge strane (manje intenzivno i manje dalekosežno) zrači u misao. Ako u pesnikovom duhu imaginacija prevlađuje nad emocijom, u samoj emociji tuga bi dominirala nad ostalim osećanjima. Ona dominira tako žilavo, da produžuje da postoji čak i onda kada nestane njen predmet i povod: »I tužim — i već nemam nad kim« (»Crno«). Kolorišući pesnikovu »noćnu« uobrazilju, to »crno« osećanje bespredmetne tuge postaje predmet poetskog kazivanja, da bi se kristalisalo u stihovima, koji se u mnogim Banjevićevim stihovima nižu kao sledene suze, ili kao neko »od tuge biserje«. Sa svoje strane, pak, ova uobrazilja koloriše i hrani pesnikovu misao koja, na žalost — ne često, uspeva da se vine do natprosečne, zgusnute ideje kao što je ideja o prisustvu nepostojećeg: »I sve začuvalo i doziva — i sve nestalo je i postoji« (»Ponor«, VIII).

Radojica Tautović

NEMA REVOLUCIJE BEZ RADNIČKE KLASSE

S njim se čovek odmah oseti obezoružan. Jednostavan, otvoren, pun duha, Markuze postaje odjednom pristupačan, s jednim osmehom koji vam odmah ukazuje poverenje.

U sedamdesetoj godini, on ne izgleda samo krepak, on liči na orla koji živi stotinu godina. Najmanje što mu smeta, to su godine.

Išli smo jedne večeri od Korčule do Vele Luke, na neku vrstu fiješte, na koju su organizatori Korčulanske letnje škole podelili oko 40 najeminentnijih filozofa celog sveta.

Niko ih tamo nije sačekao, ni pozdravio, čak ni tu na jednom malom ribarskom naselju jednog ostrva, ako to već nije moglo da se učini na samoj Korčuli, tokom 10 dana koliko je trajao skup.

Niko od njih zbog toga nije bio nesrećan. Markuze najmanje.

Negde, u nekom drugom kraju sveta, čekala bi ih armija fotoreportera i najeminentniji predstavnici vlasti. A ovde je, iznenada, na nečiji mig, bez obrazloženja otkazana jedna inače stidljivo zakazana večera.

Markuze nije bio zbog toga neraspoložen. Ostavljen na miru, prepušten svojim prijateljima i supruzi osećao se vrlo prijatno. U jednom malom restoranu koji smo jedva pronašli, došli smo do mesta tako što smo prenosili sto, išli po domaću travaricu za šank, a posle još, kad se stvorio štimung, okretali zajedno ribu na gradele, da bi bila što pre gotova. Supruga se hvalila da joj je muž uz travaricu postao romantičan, pa se veče, ipak, lepo završilo.

Profesor političkih nauka na univerzitetu u San Dijegu, jedan od najpriznatijih savremenih filozofa sveta, koji je prevalio put od Kalifornije do Korčule, za svoj sopstveni novac da bi svojim prisustvom doprineo jednom skupu čiji značaj niko u svetu nije potcenjivao, bio je potpuno nezapažen. Čak je jedan naš veliki dnevnik preneo vest jedne svetske agencije da se ne zna gde se trenutno nalazi Markuze, koji je »pobegao« iz San Dijega — jer mu je život bio ugrožen!

A za to vreme on je tu, na Korčuli, čije područje pokriva taj list, učestvovao u jednoj velikoj diskusiji na temu: »Marks i revolucija«.

Revolucije se više ne zasnivaju na bedi

»MARKS I REVOLUCIJA« bila je tema ovogodišnjeg zasedanja Korčulanske letnje škole, na kojoj ste Vi istupili sa referatom o carstvu nužnosti i carstvu slobode.

Danas posle 150 godina od Marksovog rođenja, kakve su, po vašem mišljenju, perspektive i objektivne mogućnosti socijalističke revolucije s obzirom na kolosalne društvene i tehnološke promene koje su se zbile u tom periodu?

U OVOM POGLEDU situacija u pojedinim kapitalističkim zemljama je vrlo različita. U američkom društvu jedva da se još može govoriti o Marksovom pojmu proletarijata. Ali čak i u drugim razvijenim kapitalističkim zemljama radnička klasa se ne da izjednačiti sa Marksovim proletarijatom, ne samo jer nije na nivou bede, jer je kvalifikovan rad koji se sve više širi stvorio sasvim drugačiji tip neposrednog proizvođača negoli što je to bilo u vreme u kome je Marks pisao. Radi se odista o jednoj strukturalnoj promeni radničke klase, promeni koja je izvanredno odlučujuća, ali koja ne znači da je radnička klasa sada isključena kao budući revolucionarni agens.

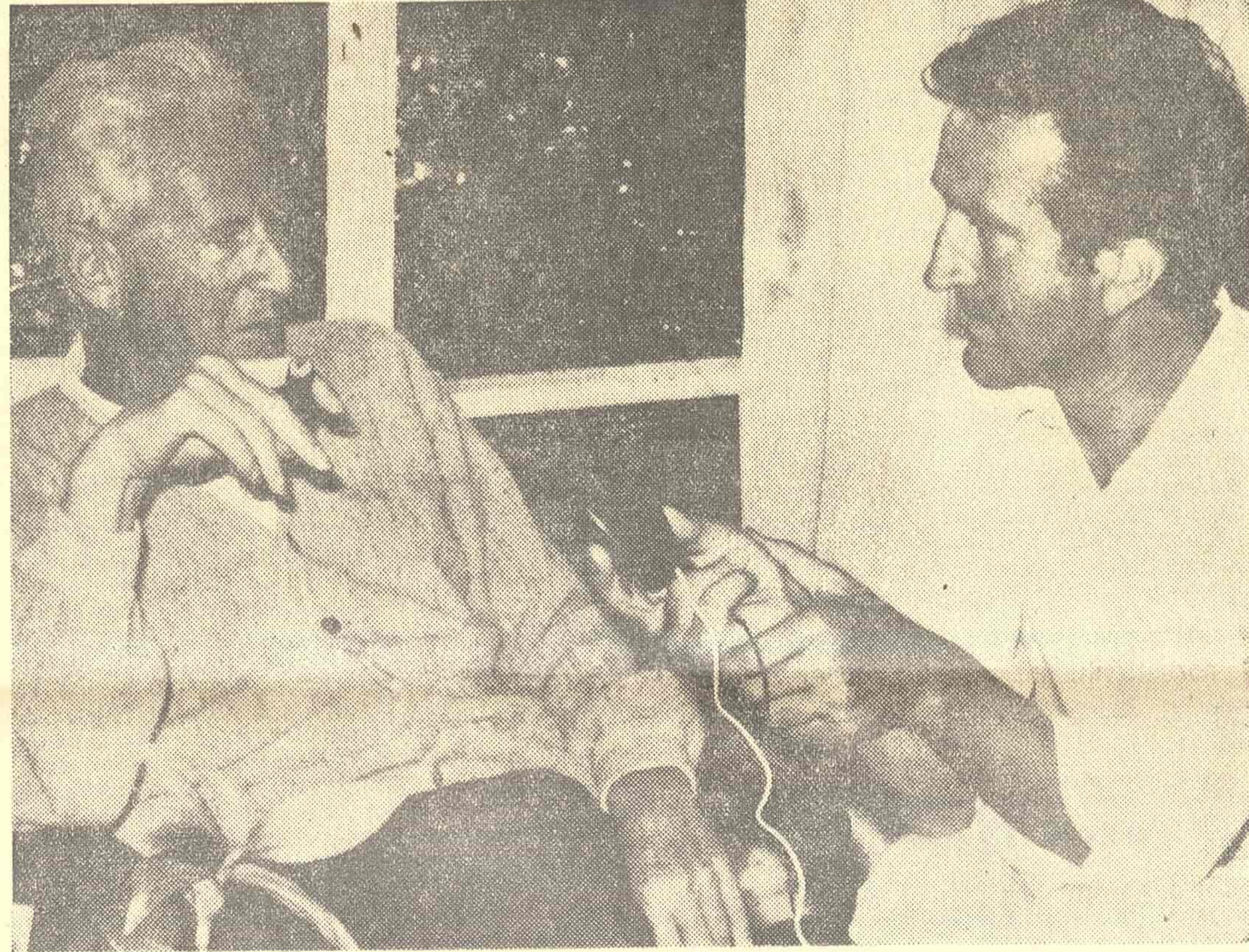
— KAKO ZAMISLJATE mogućnost revolucionarnih preobražaja modernih industrijskih društava, s obzirom na unutrašnja previranja koja se događaju ne samo u visoko razvijenim kapitalističkim zemljama, već i u nekim socijalističkim zemljama?

IZGLEDA da se moramo naviknuti na sasvim novu ideju revolucije koja nastupa na nivou relativno vrlo visokog životnog standarda, dakle, revolucije koja više nije zasnovana na bedi, već potiče iz sasvim drugih motiva. Na primer, usled održavanja hijerarhijskih radnih odnosa i održavanja uslova i načina rada koji uopšte više ne odgovaraju tehničkom napretku i služe samo još interesu vladavine kapitala. Bez obzira na radničku klasu, u SAD postoji još jedna sasvim druga dimenzija budućeg radikaliziranja — kažimo to tako — a to su takozvani nepriviligovani slojevi. Crnci i ostale nacionalne, rasne manjine na kojima leži čitav pritisak sistema, a koji, s druge strane, nisu ni na koji način povezane sa radničkom klasom. Radikaliziranje ovih slojeva koje je izraženo u crnačkim zahtevima predstavlja novu opozicionu snagu, ali i ovde važi ono što na drugom polu društva važi za studente da, same po sebi, ove potisnute manjine koje su sada prvi put počele razvijati političku svest, nisu nikakva revolucionarna snaga.

U MEĐUNARODNOM studentskom pokretu Vi ste svakako jedan od najpriznatijih mislilaca našeg vremena. Molim Vas da u svetlu poslednjih događaja na »Zapadu« i »Istoku« ocenite veličinu i domašaj tih kretanja omladine. Gde vidite korene i uzroke omladinskog bunta?

HTEO BIH najpre reći da nisam kvalifikovan da govorim o pokretima studenata u socijalističkim zemljama jer ih naprosto ne poznajem, a ja ne govorim rado o stvarima koje ne poznajem, koje ne poznajem iz, više ili manje, ličnog iskustva. Dakle, mogu govoriti samo o studentskim pokretima u kapitalističkim zemljama, a tu se zapravo mora povući razlika između pojedinih kapitalističkih zemalja, iako postoje zajednički koreni i zajednički aspekti studentskog pokreta. Verujem da je on u svim kapitalističkim zemljama pošao sa pobunom na Univerzitetu, a protiv postojećih univerzitetskih ustanova koje su u mnogim slučajevima bile arhaičke, tako da su nastavu, predavanja i seminari upotrebljavani da se studenti jednostavno prilagode postojećem društvenom sistemu kako bi se učinili korisnim članovima kapitalističkog aparata, ili kako bi, sasvim apstraktno i udaljen od realnosti, išao starim tokovima, ili pružao sasvim nedovoljne mogućnosti za učenje itd. To je, dakle, u najviše slučajeva bio početak pobune na univerzitetu, a protiv uloge koju univerzitet igra u reprodukciji kapitalističkog društva.

— ZAR NIJE TA POBUNA protiv postojećeg univerzitetskog mehanizma išla dalje — do pobune protiv društva kao celine?

HERBERT MARKUZE U RAZGOVORU SA D. GOLUBOVIĆEM

POČELO JE sa univerzitetom, ali, budući da je univerzitet odlučan elemenat celokupnog kapitalističkog društva, to se odmah prešlo od zahteva koji su se odnosili na univerzitet u pobunu protiv društva kao celine; protiv jednog društva koje ovi studenti doživljavaju kao razarajuće, nestajuće, represivno društvo, protiv društva koje je, na jednoj strani, razvilo produktivne snage, a naročito tehniku i nauku, do nečuvenih razmera, a s druge strane, ove razvijene produktivne snage primenjuje na najmirnijem način ili na izgradnju ogromnog aparata za razaranje, kao što je to slučaj u modernoj armiji s nuklearnim oružjem, atomskom bombom itd., ili ih upotrebljava za besprimerno rasipanje, dok je kapitalist istovremeno nesposoban da odstrani rad, otuđeni rad, siromaštvo i bedu, čak i u vlastitim granicama.

Ovde se radi o jednom društvu koje bi na osnovu produktivnih snaga koje su se razvile sad doista moglo realizovati ljudsku slobodu; umesto toga te snage su mobilisane protiv ljudske slobode. Zato protiv tog i takvog društva i protestuju studenti.

KAKO OCENJUJETE utopijsku šansu koju su francuski i ne samo francuski studenti istakli svojom novom definicijom političkog realizma: »Budimo realni, tražimo nemoguće!«

SMATRAM OVU PAROLU za jednu od najodlučnijih i najkarakterističnijih parola sadašnje opozicije. Ona kaže da mi upravo više uopšte ne možemo govoriti o nekoj utopiji, da pojam utopije služi još samo da denuncira stvarne mogućnosti ili da ih prikaže kao nemoguće. Parola jasno govori da na sadašnjem stepnju proizvodnih snaga, ove snage, samo ako se primenjuju racionalno i u interesu ljudske slobode, dopuštaju mogućnosti za ljudsku sreću i slobodu koje do sada uopšte nisu postojale u istoriji. Dakle, na primer, u jednom društvu u kome više ne mora biti otuđenog rada, ili je taj rad reduciran na minimum i odstranjen svaki nepotrebn i represivni autoritet i birokratizacija — može se ostvariti ljudsko samoodređenje.

— O STUDENTSKIM POKRETIMA su se čula različita mišljenja: da sami predstavljaju revolucionarnu snagu, da je zamenjuju, da su vodeća avangarda... itd?

HERBERT MARKUZE (HERBERT MARCUSE) spada u red najčuvenijih, najradije prihvatanih, ali i najviše osporavanih filozofa današnjice. Rođen je pre 70 godina (1898) u Berlinu. Studirao je u Berlinu Frejburgu, ali je posle uspešno započete univerzitetske karijere u Nemačkoj, 1933. godine morao da emigrira pred naletom nacista, najpre u Ženevu, a zatim u Ameriku. Aktivno je saradivao u radu Harkhajmerovog (Max Harkheimer) Instituta za socijalna istraživanja koji se iz Frankfurta preselio u Ameriku. Danas Markuze živi i predaje u SAD a njegova filozofija ima najviše pristalica

među revolucionarno orijentisanom studentskom omladinom u svetu. Markuze spada u red modernih marksističkih mislilaca-kritičara industrijskog društva, društva koje uprkos neviđenom poletu tehničke civilizacije i dalje ugrožava opstanak i slobodu čoveka. Glavna Markuzeova dela su: »Hege-ova antologija i zasnivanje teorije istoričnosti«, »Um i revolucija« (prevedeno na naš jezik), »Eros i civilizacija« (takođe prevedeno na naš jezik), »Sovjetski marksizam«, »Kultura i društvo« i, poslednje delo »Jednodimenzionalni čovek« (uskoro izliza iz štampe na našem jeziku).

— KAKO VI OBJASNJAVATE inicijative koje dolaze od grupa i snaga koje ne pripadaju radničkoj klasi? Može li se teorijski govoriti o nekom novom iskustvu?

INICIJATIVA vrlo lako može doći od grupa i snaga koje ne pripadaju radničkoj klasi. To je po mome mišljenju ono odlučno novo iskustvo koje se mora ugraditi u marksističku teoriju. Verujem da ovo nije nešto što protivreči marksističkoj teoriji. Naprotiv, ono se može vrlo dobro sjediniti s tom teorijom.

PRINCIP KOEGZISTENCIJE kapitalističkog i socijalističkog sveta prodire sve dublje u međunarodnim odnosima.

Kakvo je Vaše mišljenje o tom pitanju? VEC ODAVNO je opštepoznata istina da koegzistencija kapitalizma i socijalizma odlično sadržaj epohe. Koegzistencija određuje kako razvoj socijalizma tako i razvoj kapitalizma. Oba sistema su uzajamno zavisna jedan od drugog. Koegzistencija je većim delom, ako ne i isključivo, odgovorna za to što je izgradnja socijalizma poprimila forme koje su veoma udaljene od izvorne Marksove koncepcije, što je konkurencija nametnula socijalističkim zemljama jedan način izgradnje po kome je primarno da se najpre postane sposoban za konkurenciju, da se najpre dostigne viši nivo života, da se najpre izgradi potreban aparat odbrane, a potom? Nijedan čovek ne zna koliko će dugo trajati ovo: »a potom«, jer ima nekih znakova da koegzistencija ide svome kraju.

Koegzistencija i preobražaj savremenog čovečanstva

— MOŽE LI SE KOEGZISTENCIJA tako razvijati da omogući slobodan razvoj socijalizma?

OVDE BIH ODGOVORIO afirmativno. Majskojunski događaji u Francuskoj i studentska opozicija, i ne samo studentska, uopšte su pokazali da se sve više probija ideja stvarno slobodnog socijalizma, socijalizma koji više ne smatra merodavnim američki model industrijalizacije, američki model takozvanog društva izobilja. Drugim rečima, reč je o socijalizmu koji bi stvarno napustio parolu: stići i prestići proizvodni nivo visoko razvijenih kapitalističkih zemalja. Smatram da izgradnja jednog slobodnog socijalizma pretpostavlja da se odbaci američki model industrijalizacije i modernizacije, da se pođe novim putem industrijalizacije i modernizacije i da se izgradi jedna nova društvena, tehnička i prirodna sredina — životni svet u kome više ne vladaju agresivne potrebe, loše potrebe kapitalizma, već u kome može da nastane stvarno novi tip čoveka. Verujem da takva nova definicija socijalizma kao kvalitativno različitog, bitno različitog života, načina egzistencije, predstavlja odlučnu pretpostavku za srećan kraj koegzistencije i za izgradnju jednog stvarno slobodnog socijalizma.

U VASIM DELIMA ste često razmatrali veliku temu o uslovima smirivanja ljudske borbe za opstanak. Pošto je princip koegzistencije, koji je pustio duboke korene u međunarodnim odnosima posle rata, takođe motivisan opasnošću od samouništenja čovečanstva (atomaska bomba i drugo) kako gledate na taj princip s obzirom na problem socijalističkog preobražaja savremenog čovečanstva?

OVO SE MOŽDA može tako formulirati što će se reći da su do sada promene koje su nastupale između kapitalizma i socijalizma bile kvantitativne promene, da je socijalizam do sada izgradio jedan kvantitativno različiti sistem i da je upravo pod pritiskom koegzistencije izostala izgradnja kvalitativno različitog društva. Naročito sam se radovao što sam, prisustvujući drugi put Korčulanskoj letnjoj školi, zapazio koliko se ova ideja i ovde u Jugoslaviji već proširila i koliko se smatra važnom. To znači da se i ovde, na osnovu uspeha socijalističkih revolucija, podigao vrlo snažan zahtev da se sada na osnovu novih proizvodnih odnosa i novih institucija razvije bitno različit život, stvarna potreba slobode ili samoodređenja.

Vrlo je, pak, lako moguće da koegzistencija odvede do atomskog rata i do uništenja čovečanstva. Jer, smatram, i u tome se razlikujem od mnogih mojih kolega, čak i od marksista — smatram da je današnji kapitalizam imperijalizam i da se tendencije ekspanzije nalaze u samoj strukturi kapitalizma. Nama danas za to nisu potrebni nikakvi primeri. Treba da samo zamislimo, na primer, američki prodor u Južnu Ameriku pa čak i u evropske ekonomije da bi postalo jasno koliko je još i danas, ili upravo tek danas, teorija imperijalizma primenljiva. Ako sad stvar tako stoji, ako se ne može bez daljnje računati sa nazadovanjem ove tendencije, tada ona vrlo lako može ipak odvesti do atomskog rata, a to bi verovatno bio kraj.

KAKO OCENJUJETE ulogu inteligencije u uslovima visoko razvijene industrijske civilizacije?

UPRAVO SAM NAGOVESTIO da uloga studenata kao vodećeg militantnog minoriteta nije nikakvo čudo i nikakva monstruoznost, nego se vrlo dobro može sjediniti sa marksističkom teorijom i objasniti pomoću marksističke teorije. Studenti danas nisu više nikakva slobodna omladina.

Nastavak na 9. strani

Čovek nije PATETIČNA FRAZA

bodno lebedeća inteligencija, oni su štaviše onaj socijalni sloj iz kojega kapitalizam regrutuje svoj budući kadar. To znači visokokvalifikovani radnici, tehničari, inženjeri, naučnici, matematičari, čak i sociolozi i psiholozi, igraju sve više u razvijenom procesu kapitala odlučnu ulogu u samoj produkciji i distribuciji i u stimuliranju (potrošnji). To znači, dakle, da se kod studenata u svakom slučaju potencijalno radi o jednom sloju koji, u visokoj produktivnosti procesa proizvodnje kapitala igra odlučnu ulogu. Dakle, ne samo u superstruktu-ri, ne samo u ideologiji. Sada se ova situacija dalje interpretirala, te se tvrdilo da se u tehničkoj inteligenciji razvija nova radnička klasa koja stvarno predstavlja srž revolucije. Verujem da je ovo shvatanje u najmanju ruku preuranjeno, prebrzo stvoreno. Tačno je da su u Francuskoj iz ovog sloja tehničke inteligencije došle možda najmilitantnije grupe u maju i junu. Ali, takođe je tačno, da, na primer u SAD, ova grupa tehničke inteligencije pripada dobro plaćenom, jako integrisanom, vrlo zadovoljnom društvenom sloju, čija je svest skroz naskroz klasna svest vladajućih snaga, a samo delimično revolucionarna svest. Dakle, ovde moramo biti izvanredno oprezni.

Kako da se razvijaju potrebe slobodnih ljudi

POŠTO VAŠ STAV o ulozi inteligencije izaziva mnoge nesporazume, čak i u našoj zemlji, molim Vas da precizirate Vaše gledište o odnosu inteligencije i radničke klase. Da li inteligencija po Vašem mišljenju može da uđe u širi pojam proletarijata?

MISLIM da sam to odgovorio. To je povezano s pitanjem da li radnička klasa danas predstavlja revolucionarni potencijal. Rekao bih da je za mene lično revolucija bez radničke klase nezamisliva. Ali to nas ne oslobađa od toga da sasvim tačno analiziramo danas ulogu radničke klase u različitim kapitalističkim zemljama i da razmotrimo koliko daleko ide integriranje radničke klase. Nikad nisam, vraćam se na to, nikad nisam htio da radničku klasu zamenim drugim revolucionarnim snagama, smatram da je greh prema marksističkoj teoriji potiskivati analizu o stvarnoj ulozi radničke klase i postupati jednostavno tako kao da je svuda u svetu radnička klasa još i danas stara revolucionarna snaga. To jednostavno nije istina. A marksizam se konačno mora držati i činjenica.

RADNIČKO SAMOUPRAVLJANJE nije više teorija, već višegodišnja praksa u Jugoslaviji. Francuski mašinski događaji takođe su istakli ideju radničkog samoupravljanja kao moguću alternativu kapitalističkoj organizaciji rada. Da li je uvođenje radničkog samoupravljanja dovoljan preduslov za socijalistički preobražaj društva?

TO JE JEDAN od najtežih problema koje ovde predlažete i mogu, sasvim sirovo i u sasvim kratkim nagoveštajima, odgovoriti. I ovde bih rekao da moramo računati s nejednakim razvojem kapitalističkih zemalja. Vrlo lako može biti da zahtev za samoupravljanjem i sprovođenjem samoupravljanja, na primer, kao preuzimanja rukovođenja u ruke radnika, predstavlja korak, etapu na putu revolucije. Ali, ovaj korak još nije revolucija sama. A on nije niti kraj revolucije. Moje nedoumice u vezi sa samoupravljanjem odnose se isključivo na situaciju u SAD; vi ćete možda, sami izvući zaključke s obzirom na ostale zemlje. U SAD ne bi samoupravljanje radnika predstavljalo još nikakvu odlučnu promenu. To bi bilo samo prenošenje kontrole s jedne klase na drugu, a budući da američka radnička klasa po sebi ne predstavlja nikakvu negaciju sistema, budući da je ona sama integrirana, u tom slučaju samoupravljanje još ne bi bila bitna diferencijacija.

Sve zavisi od toga da li organi i grupe koji preuzimaju samoupravljanje stvarno imaju ili nemaju potrebe, aspiracije i ciljeve socijalističkog čoveka. Dakle, to ni na koji način nije pitanje upravljanja, već je reč o novom tipu čoveka. To je pitanje da li radnici, koji uzimaju fabrike u samoupravu, i stvarno žele da raskinu, i mogu da raskinu, s kapitalističkim modelom, i da proizvedu za sasvim drugačiju vrstu i način društvenog razvoja. Socijalistička revolucija neće biti, zapravo, više samoupravljanje preko radnika, nego će uključivati i snagu, vrednosti i ljude i iz drugih društvenih slojeva. Odlučno je, a time se ponovo vraćamo na ono što mi stvarno izgleda bitno, upravo da se ovo samoupravljanje upotrebljava za to da se raskine s postojećim lošim potrebama i da se razvijaju potrebe slobodnih ljudi koji žele da razvijaju svoj vlastiti život.

U ime humanizma pravdalo se isuviše nedela

VI STE U SVOM PREDAVANJU učinili nekoliko kritičkih opservacija o ideji socijalističkog humanizma. Da li biste mogli reći nešto više o Vašim rezervama prema toj ideji?

SMATRAM da moju kritiku humanizma ne treba smatrati odviše bitnom. Oborio sam se protiv tog pojma jer je on istorijski pojam koji i sam još pripada klasnom društvu. Oborio sam se protiv toga, jer se u ime humanizma i u ime humaniteta u istoriji počinilo i pravdalo odviše nedela i odviše nasilja. Zbog toga mi pojam humanizma kao pojam ne izgleda dovoljan za slobodni socijalizam. Ja sam, na primer, naveo stoike, čija je teza bila da je ropstvo „all right“ samo ako se sa čovekom humano postupa. Postoji, pak, i tako nešto kao humano izrabljivanje. To su bili razlozi zbog kojih sam se oborio na taj pojam. Ali, dodao sam, a to bih ovde ponovio, da tamo gde humanizam stvarno može služiti kao ideološko oružje protiv represivnog, autoritarnog režima treba ga, samo se po sebi razume, zadržati kao krilatcu opozicije.

SUSRET SA BLOHOM bio je neobično uzbuđljiv.

Jedan od najvećih živih mislilaca marksizma ima danas 83 godine. On se već teško kreće, izlazi na podijum, za govornicu, uz pomoć svojih mlađih kolega. Stari, sedi Bloh više dobro i ne vidi. On nosi teške dioptere, za njega koncept više ne postoji i sluh mu je u stvari još jedini sigurni kontakt sa sagovornicima.

Pa ipak, niko od njega nije očekivao da prisustvuje Korčulanskoj školi samo kao doajen svetskih filozofa. Svi su u stvari želeli da od ove najumnije glave savremenog marksizma još nešto čuju, dopuštajući mogućnost da njegov način izlaganja više neće nositi u sebi jednu strašnu logiku i jednu veliku memoriju, kao iz zlatnih dana. I sâm sam, zakazujući sastanak sa njim, imao sve to u vidu, ali i snažno želju da neposredno razgovaram.

A kada je razgovor počeo, video sam da sam se prevario, kao i toliki drugi, da godine ne mogu da postare misao. One mogu više da skrše telo, nego duh. Stari Bloh izgleda star sve dok ne počne da govori. A tada, njegova misao iskri, njegova logika postaje gvozdena, njegova reč precizna. On savršeno tačno kaže ono što želi da kaže, bez velikog razmišljanja, ili gubljenja u kazivanju. I tako, na terasi hotela „Park“, na Korčuli, uz kafu „espresso“ koja mu najviše prija, počeo je razgovor na temu koja je bila predmet susreta Korčulanske škole: „Marks i revolucija“ — Marks kao mislilac revolucije.

Ako ljudski socijalizam treba da pobedi

Ukazujući na Marksa, Bloh se saglašava sa njegovim delom i kritikuje one „socijaliste“ koji se postepeno rasterećuju „balastom“ marksizma, tako da od njega više ništa ne preostaje.

S druge strane, kruto i dogmatičko tumačenje marksizma, koje se, pre svega, sprovodi u većini zemalja Istočnog bloka, vodi okoštavanju žive socijalističke misli. Marksovo delo mora se dalje razvijati i kritički analizirati — kaže Bloh. Totalno otuđenje marksizma u staljinizmu, preobraćanje pravih humanih sadržaja Marksovog mišljenja u jednu jezovitu, antihumanu, birokratsku praksu, nameće opravdano pitanje: da li se marksizam u Staljinovoj eri promenio do te mere da se ne može prepoznati, ili, što je još strašnije, da se može prepoznati. To je tako i dovelo do kritike onih autoritarnih partija koje su, tumačeći suviše ortodokсно marksizam, postale problematične.

Bloh ne veruje u pesimističko tumačenje marksizma, ali mora se učiniti sve da se otklone opasnosti koje se, možda, u marksizmu skrivaju. Neophodna je jedna stvarna, naučna analiza, — neminovno je nepoštredno odbacivanje administrativne, neslobodne, nedemokratske prakse — ako treba da pobedi ljudski socijalizam.

Zatim se razgovor preneo na mlade, o kojima je Bloh vrlo rado želeo da govori i na one koji su ostali bez nade, zbog kojih, kaže on, nada i postoji. Razgovor je tada postao sasvim direktan.

DA LI SU UZROCI studentskih nemira ekonomsko-političke prirode, ili su ovi nemiri motivirani filozofskim, religioznim, čak možda nekim sasvim novim idejama?

STUDENTSKI POKRETI u svetu ne zaslužuju ime nemira. Oni su provala u svet, gromoviti udar, kakvog još nije bilo. To je revolt bez ekonomskih uzroka. Protest nije ono primarno. Ne radi se samo o siromašnim, nego o „poniženim i uvređenim“. Ovaj motiv bio je zbrisam u Staljinovo vreme. Danas je nastupio ljudski realitet, nepoznati čovek, nužda u nama kojoj više ne imponira nikakav autoritet, moć, poredak; nastupilo je nerodeno biće koje je pozadina svega ljudskog. Radi se o ljudskom ponosu pred kraljevskim tronovima. Mi nismo ništa.

GOVORI SE DA studenti znaju samo šta neće, dok u stvari ne znaju šta hoće?

KADA SE TO tako kaže ja moram da podsetim na Hegelovu misao da se ne može znati gde je jedna granica dok se ona ne pređe. Ako studenti znaju šta neće, oni samim tim donekle znaju šta hoće. A ono što se hoće, treba pokušati da

VI STE FILOZOF za koga se kaže da je pomirio Marksa i Frojda. Gde se po vašem mišljenju sjedinjuju teorija o ideologiji i teorija o nagonima. Može li se govoriti o nekom prestupu u odnosu na Marksa?

POKUŠAO SAM preneti osnovne pojmove Frojdove teorije u Marksovu teoriju, jer verujem da u razvijenom kapitalizmu danas psihološko vladanje čovekom i kapitalističko ovladavanje nagonima i nagoniskim potrebama igra veliku ulogu, te da je u visokom stepenu odgovorno za integriranje u sistem. U ovome smislu, po mome mišljenju, dubinsko-psihološka dimenzija pripada bazi društva danas, a ne ideologiji, niti površini društva. Ne vidim, dakle, u tom sjedinjenju Marksa i Frojda odista nikakav prestup i uopšte se toga ne stidim.

se ostvari. Znati šta se neće, to već predstavlja neki program. Moraju se samo formulirati veliki ciljevi. A ono što se hoće, to su ciljevi socijalizma.

DA LI STUDENTSKA istupanja u svetu mogu dovesti do temeljitijih promena bez radničke klase?

NE VERUJEM DA CE revolucionarna nastojanja studenata, koji internacionalno istupaju u svetu, moći bez radničke klase doneti neku temeljitiju izmenu vladajućeg stanja, kako na Zapadu, tako i na Istoku. Ali, ona stvaraju ferment koji se mora visoko ceniti.

KOJA JE, po Vašem mišljenju, uloga inteligencije u vremenu u kome živimo i u procesima kojima prisustvujemo?

NEMA INTELEGENCIJE „po sebi“. Stvar je u tome ko su „intelektualci“. Ako je to reakcija koja nema uticaja, to je dobro. U Nemačkoj do pre nekoliko godina i nije bilo marksizma. Slično je u Engleskoj i Americi. Na Harvardskom univerzitetu, još do nedavno, nije se mogao u biblioteci pozajmiti „Komunistički manifest“ i

ERNST BLOH (ERNST BLOCH), jedan od najvećih živih filozofa marksizma, rođen je pre 83 godine, 8. jula 1885. godine Ludvig-shafum, Rajnska oblast. Posle boravka u Berlinu, Hajdelbergu, Bernu, Cirihu, Beču, Parizu, Pragu, Njujorku, Kembridžu i Lajpcingu, Bloh sada živi u Tibingenu (Zapadna Nemačka). Posle poraza nacizma Bloh je jedno vreme delovao u Istočnoj Nemačkoj, nadajući se da će pobeđati socijalizam, barem u jednom delu Nemačke, osigurati plodan razvoj marksističke misli i renesansu socijalističke humanosti. Ali njegov filozofski rad nije mogao a da ne naiđe na žestok otpor staljinističkih dogmi i na odlučno odbijanje staljinističkog ideološkog aparata, pa je stari filozof pre nekoliko godina morao napustiti Istočnu Nemačku i preseliti se u Tibingen.

Njegov filozofski opus je zavidan, a temelji se na dubokom poznavanju dijalektike. Počevši od čuvenog dela „Duh utopije“, Bloh je napisao sledeća značajna dela: „Tomas Mincer kao teolog revolucije“, „Tragovje“, „Nasleđe ovog vremena“, „Subjekt-objekt“ (prevedeno na naš jezik), „Prirodno pravo i ljudsko dostojanstvo“ i, najzad, „Princip nade“ kojim je krunisao svoj višegodišnji napor u istraživanju utopijske misli.

Ernst Bloh je iskreni prijatelj naše zemlje. Ovog leta boravio je na Korčuli gde je uzeo aktivnog učesća u radu ovogodišnjeg zasjedanja Korčulanske letnje škole koja je bila posvećena stope-desetogodišnjici Marksovog rođenja.

»Klasne borbe u Francuskoj«. Da bi se te knjige kupile u knjižari bila je potrebna preporuka od profesora, neka vrsta recepta kao da se radi o kupovini otrova. Inteligencija, prava i revolucionarna, ne može biti izolovana od „masa“. Oku koje ne zna potrebno je oko koje vidi. Danas više nema »slobodno lebedeće inteligencije«. Prava inteligencija ne lebdi. Ona tačno zna gde se nalazi, zna šta neće. Ona se mora angažovati. To su pitanja drugarstva i solidarnosti. Različiti su stupnjevi alijanse. Ali, ciljevi su zajednički. Zajednička je i putanja u nuždi. Valja pronaći pravi put iz razočarane nade, da bi se opet moglo nadati. Znamo šta nećemo. I slutimo ono što se može, mora rodit. Na tom se putu nalaze najstarije utopije, snovi čovečanstva o tome kako bi mogla izgledati zemlja koja još nije tu.

KOJI SU MODERNI oblici ropstva koji stoje čovečanstvu na tom putu?

ROPSTVO MISLI. Zabranjeno je doći do misli. Novine, radio, televizija stvaraju ropstvo konsumacije. Ljudi su zaglubljeni (izgubili su sluh za prave probleme), prezaposleni nabavkama da se ne bi ostalo u senci. Perfidno se zadovoljavaju prijatne potrebe ljudi da bi se zaboravile neispunjene (neostvarene) nade. Postoji strah od levih misli. U razgovorima malograđana, utopija i front novoga nisu čak ni »tema«. Nastoji se da i ne dođe do takvog razgovora. Sve se kreće u vidokrug vremena, ferija, parlamenta, berze, dece, itd. Tu vlast više nije potrebna. Zaglupljenost je postala tako prirodna da je vlast suvišna. Sve je prepuno »svetskih događaja«.

— ZNAČI NE RADI SE o tome da se Marks nadopuni Frojdom?

TAČNO TO. Rekao bih da se ne radi o tome da se Marks nadomesti Frojdom, ili da se Marks bilo kime da nadomesti, već bih to ovako formulisao: ako se danas stvarno misli u Marksovim pojmovima i ako se oni stvarno dalje razvijaju u svetlu aktuelnog razvika kapitalizma — tada se nužnim načinom dolazi, unutar ove Marksove teorije, do Frojda i do Furijske. Ne radi se, dakle, nipošto o nekom nadomeštanju, ne radi se nipošto o nekom pridodavanju nekih stranih elemenata, nego o unutrašnjem razvoju same Marksove teorije i prakse u svetlu stvarnog razvika kapitalizma.

— U POSLEDNJE VREME Vi ste bili izloženi napadima nekih sovjetskih marksista, koji Vas optužuju da podržavate takozvani

ERNST BLOH

STA MISLITE o socijalističkom humanizmu?

SOCIJALIZAM je stvar sa kojom je marksizam rođen. Vi poznajete Marksov stav da stvari treba postaviti radikalno, a koren (radix) je za čoveka sam čovek. Otkrićem čoveka u sebi stupa se na front koji nema ništa zajedničko sa neljudskim. Personifikacije starog sveta (država, armija, policija, birokratija, itd.) ne spadaju u domen ljudskog. »Prirodno pravo« ima revolucionarni karakter. To je tradicija humanizma. Cilj je naturalizovanje čoveka i humanizovanje prirode. Čovek se bori protiv samotuđenja za ono u sebi što se samome sebi otuđuje. Čovek tu nije neki rod, vrsta, ili neka patetična fraza. Nije pitanje ko je ili šta je čovek. To se ne može znati. Pitanje je da ljudi jesu ljudi. No humanizam može biti prekrivač profita. Ali, on može biti i »tabu«. Pred Staljinom se dostojanstvo čoveka nije smelo ni spomenuti. Za samu reč humanizam išlo se u koncentracioni logor.

Ideološka koegzistencija nije mogućna

DA LI KOEGZISTENCIJU zamišljate samo kao ekonomsko takmičenje između kapitalizma i socijalizma »Za 10 godina proizvođićemo više butera od Amerikanaca« — N. Hruščov, ili u tome da socijalizam treba da se postavi kao kvalitetivno drugičje društvo? I kako? Da li u tom slučaju koegzistencija neće da se raskine na nekom mestu?

DANAS KAPITALIZAM i socijalizam postaju u svetu sve sličniji. Uvozi se i izvozi »saradnje« na svim područjima; postoji politička i ekonomska koegzistencija. Ali, ideološka koegzistencija između kapitalizma i socijalizma nije mogućna. Kada bi stvar bila u konkurenciji sistema, u pukom takmičenju, u razvijanju nerazvijenih, tada nam Marks ne bi bio potreban. Uпусти li se socijalizam u bilo kakva takmičenja sa kapitalizmom, tada to nije socijalizam. Radi se o tome da se ima prava svest dužnosti naspram onoga što dosadašnji svet nije mogao stvoriti. Treba stupiti na radikalno novi front. Socijalizam neće koegzistenciju. On se rađa, kako je Marks rekao, kada su svi uslovi za to ispunjeni. Tada nema koegzistencije. Uz pevanje galskog petla diže se sunce i donosi novi dan, ali bez KPF.

DA LI VI SOCIJALIZAM zamišljate kao jednu od mogućih korekcija kapitalizma, ili u njemu vidite nešto više. I dalje, kako Vi zamišljate ostvarenje velikih ciljeva komunističke revolucije. Da li s marksizmom nastupa trenutak konkretnih prilaza utopiji, uzimajući u obzir tradicionalne pojmove o revoluciji i novog mogućnosti.

U MARKSIZMU POSTOJI kako jedna hladna, tako i jedna topla struja. Izvanredno važna hladna struja jeste ona koja se ogleda u temeljnoj ekonomskoj analizi i u detektivskom sagledavanju suštine svih ideologija koje su, često, prueršene svojom nadgradnjom. Topla struja, naprotiv, predstavlja moralno zaleđe kao i ono što čini Omega svih oslobodilačkih pokreta — zamišljanje ciljeva komunističke revolucije kroz maštu i oduševljenje, kao što je bio slučaj od Spartaka, pa preko seljačkih ratova i građanskog ideala francuske revolucije, do Roze Luksemburg i Lenjinja. Sve do marksizma, to je preovladavalo samo u obliku apstraktnih utopija, ali s marksizmom nastupa trenutak konkretnih prilaza utopiji. Marksizam nije nikakva utopija, već novum jedne konkretne utopije.

levi radikalizam kao ekstremno odstupanje od revolucionarne partije. Imaju li sovjetski marksisti pravo?

JA IH ODISTA nikada nisam čitao. Mogao bih reći samo to: trenutna oficijelna komunistička linija jeste da se studentska opozicija odbaci kao levi radikalizam sa Lenjinovom formulacijom. Na to bih odgovorio da levi radikalizam igra danas sasvim drugačiju ulogu nego u Lenjinovo vreme. U Lenjinovo vreme levi radikalizam je bio jedno odista ekstremno odstupanje od revolucionarne partije. Danas ova revolucionarna partija ne postoji i levi radikalizam je opozicija protiv jedne socijal-demokratske partije, protiv partije reda, kako se komunistička partija u Francuskoj sama nazvala. Partija reda je građanska partija. Red na koji se misli je kapitalistički red. Dakle, levi radikalizam protiv takve partije potpuno je legitiman.

Pol Klodel

NA DAN 8. AVGUSTA ove godine navršilo se sto godina od rođenja Pola Klodela jednog od najvećih pesnika i dramatičara savremene francuske književnosti. Klodel je pisac čitavog niza monumentalnih dramskih dela, mnogih zbirki veoma zapažene poezije, među kojima se naročito ističe veoma originalna poema »Pet velikih oda«; objavio je i više knjiga proze: putopisa i eseja.

S početka, pod uticajem Remboa, Klodel je rano bio zaođen mistikom katoličke filozofije, ali je svojim darom uspeo da se uzdigne iznad prosečne religioznosti i u svojim delima dadne svoju interpretaciju shvatanja kosmosa, prirode i čoveka.

Klodel je umro 1955. godine.

Sami život...

Posle duge ustreptale tišine,
Posle duge tišine gradova za vreme tolikih dana, dok se gušilo u graji i dimu,
I u dahu obrađene zemlje i čeretanju pozlaćenih velikih gradova,

Odjednom Duh novoga, odjednom dah novoga,
Odjednom potmulu udar srca, odjednom izrečena reč,
odjednom dah nadahnuća, odjednom nagla promena, odjednom posedovanje Druha!

I kao na nebu još prepunom tame, pre no što će prasnuti prvi oganj грома,
Odjednom se budi Zevsov vetar i zaošija u vrtlog prepun slame i prašine, zajedno sa opranim rubljem čitavog sela!

I Bog moj, koji je u početku stvaranja sveta odvojio gornje vode od donjih voda,
I koji je izdvojio iz tih vlažnih voda
Usahmlulu, kao dete izdvojeno iz plodnog tela materinog, Zemlju toplotonosnu, listonosnu i hranjenu mlekom kiše,

I koja je u danima porodačnih muka, kao i u danima stvaranja, grabila iz vaše svemoćne ruke
Ljudsku ilovaču, duh je sa svih strana šikljao između vaših prstiju.

I evo, ponovo posle dugih lutanja po putevima zemaljskim,

Evo Ode, i eto kako vam je velika nova Oda predstavljena.

Nikako ne kao stvar koja počinje, već kao more koje je već bilo tu.

More od svih reči ljudskih i sa površinom na raznim mestima

Zapaženom od jednog daška vetra kroz maglu i okom uvaženog starog Meseca!

Ali šta me se tiču sad vaša carstva, i sve ono što umire,
I svi vi ostali koje sam ostavio, i vaši gadni putevi tamo dole na zemlji!

Jer ja sam slobodan! Sta me se tiču vaši svirepi dogovori! Kad sam bar ja slobodan! jer sam se snašao! jer sam napolju!

I pošto nemam više svoje mesto između pravljjenih stvarstava, moj je udeo pored onog koji je stvarao, sa duhom retkim i vragolastim!

Zar se more rilja? Zar ga vi zadimljujete kao leje sa graškom?

Zar mu vi birate njegovo sejanje deteline ili žita ili kupusa ili repe, žute i crvene?

Ali samo je život ono bez koga je sve mrtvo, ah! a ja želim baš sami život, bez koga je sve mrtvo!

Samo život, jer sve me drugo ubija, sve ono što je smrtno!

I nikad mi nije dosta! Gledam more! Sve me to ispunjava onim što ima svoj kraj.

Ali ovde, i gde god okrenem lice, kao i sa one druge strane,

Ima još i više, i tu takođe, i uvek isto, i više još! Uvek, drago srce!

Nema bojznosti da će moje oči to iscrpeti! Ah! dosta mi je vaše pitke vode.

Ja neću vaše vode uređene, sabrane suncem, prošle kroz cediljke i kazanice, deljene vododelnicama planinskim, Kvarljivje, prilagodljivje!

Vaši izvori nikako nisu izvori. Čak ni elementi!

Već prve, osnovne sirovine! Majka mi je potrebna!

Posedujmo more večno i slano, tu ogromnu sivu ružul!

Podičem jednu ruku ka rajul idem ka moru sa utrobom od grožđa!

Ukrcao sam se za uvek! Jer ja sam stari moreplovac koji zna za kopno samo preko njegovih ognjewa, uređaja zelenih i crvenih zvezda, obeleženih na starim plovidbenim kartama.

Trenutak na keju između denjkova i buradi, papiri kod konzula, stisak ruke obalskom činovniku.

A zatim ponovno podvezivanje palamara, pokretanje mašina, pojačavanje odbijača talasa, i pod mojim nogama Ponovo gibanje talasa!

Ni Moreplovac, ni Riba, kao ni ona druga riba za jelo,

Ne vuče me za sobom, već sama stvar i čitavo bure i živa sreća,

Ali i sama voda, sam element, i ja igram, zračim!

Uživam u slobodi sveprisutnog mora!

Voda Većito odlazi da opet nađe vodu,

Sačinjavajući uvek usamljenu kap.

Da sam more, raspet sa milijardom ruku na dva kontinenta,

Čitavom utrobom osećajući grubo privlačenje kružnog neba sa nepomičnim suncem kao zapaljenim fitiljom pod staklenom sisaljkom,

Znajući dobro svoj lični količnik,

I da sam ja ja, ja krećem, zovem sve svoje korene, Gang, Misisipi,

Guste bokore Orinoka, dugu nit Rajne, dvostruki tok Nila,

I ponoćnog lava koji pije vodu, i bare, i podzemna jezera, i ogromno srce puno ljudi koji produžavaju svoj trenutak.

Nije more duh, već sam ja duh! i kao što voda Vodu poznaje, duh poznaje duh!

Duh, skriveni dah!

Duh stvaralački, a i onaj koji rađa smeh, duh života i veliki eterični dah, u stvari oslobođenje duha,

Ono koje golica, koje opija, i koje rađa smeh!

I da to bude što življe i hliriije, bez ikakve bojznosti da će se nasukati, ostali na suvom.

Ma koliko da odem duboko, neću moći da pobedim gipfest ponora.

Preveo Nikola TRAJKOVIC

FILOZOFIJA

Smisao i vrednost života

NA OVU TEMU časopis »Filozofija« (dvo broj 1—2 za 1968) donosi seriju veoma interesantnih rasprava iz pera istaknutih filozofa: Milana Kangrga, Vuka Pavičevića, Mihaela Markovića, Bogdana Sešića, Dragana Jeremića i Ljubomira Tadića.

Na uvodnom mestu objavljen je članak Milana Kangrga u kome on tematizuje samo značenje pitanja o smislu života. U stvari, Kangrga polazi od teze da u jednom otuđenom i postvarenom svetu čovek ima sve šanse da i sam postane stvar, budući da smisao svog života i svoju suštinu realizuje polazeći od stvari, a ne od sebe samog. Ilustrujući analoški najpre taj svet otuđenosti jednim plastičnim i slikovitim opisom mravljeg sveta, Kangrga ukazuje i na mogućnost ljudskog razotudjenja, odnosno na bitne pretpostavke samorealizacije čoveka. Naime, opšta pretpostavka za samu mogućnost pitanja o smislu života, tj. polazna i ishodišna tačka ovog pitanja jeste faktička besmislenost života; u protivnom bi pitanje bilo i nemoguće. Drugim rečima, pitanje o smislu života se nameće samo uz pretpostavku mogućnosti drugačijeg nego što jeste. Tako se jedino može opravdati postavljanje ovog pitanja i njegova mogućnost.

Da bismo zahtevali od nekog da čini drugo i drugačije od onog što čini moramo prethodno znati da je to drugo moguće; na tome počiva moralni postulat kao takav. A da li je nešto moguće ili ne o tome se ne može odlučiti u okviru postojećeg, što znači da čisto teorijska svest ovde zastaje na svojoj vlastitoj granici. Ono drugo, ono moguće što ukida, negira i prevladava postojeće, to je upravo ljudska praksa, pa je s toga, i pitanje smisla života eminentno praktično pitanje. U tom smislu se na neposredniji način manifestuje bliskost filozofije i prakse. Ma koliko da se filozofija rve sa ovim problemom kao svojim vlastitim predmetom (jer to jeste filozofski, a nikako naučni problem) ona za sama nikada ne može rešiti: rešenje i odgovor na to pitanje, u poslednjoj instanci, pripada praksi, jer se i postavlja tako sa usmerenjem i ciljem da se postojeći besmi-

sao ili besmisao postojećeg pretvori u smisao.

Razmišljajući o vezi između života i smrti Kangrga pita: da li smrt može da služi kao odlučujući argument protiv teze o smislu života i da li ona mora imati isključivo tu relevanciju prema životu. Ako je smrt prelazak u ništa, zašto nas pred tim Ništa hvata panična strava, a ne i pred svakodnevnim životnim Ništa koje se odigrava pred nama i u nama? Jer konačno i čovek i njegov svet takođe predstavljaju jedno Ništa, ako se uvek iznova delatno i smisljeno ne potvrđuju kao jedno realno Nešto. Smrt (ili samoubistvo) je samo jedna mogućnost u totalitetu ljudskih mogućnosti. Čovek može da izabere i tu mogućnost. No ako vlastitom slobodom može da bira, zašto bi taj izbor kao jedini izlaz bila smrt, a ne život »kad ionako u životu činimo tolike koncesije i pristajemo na toliko nedostojnih stvari, samo zato što se u kraljevici liniji — zapravo bojimo smrti!«

Autor smatra da u razmišljanju o životu treba doista početi na metodičan način i od bitnog, a to znači od »nulte tačke« (tj. samoubistva kako bi rekao Kani) kao tačke gledišta, jer nam se upravo tako otvara put svegnog povratka u život, ali sada više ne u puko vegetiranje nedostojno čoveka, nego u istinski život u kome čovek borbom tek postaje čovek. Na taj način smrt postaje podsticaj za delo a ne argument za besmisao života. Niko dakle ne može umesto nas i u ime nas da odredi smisao našeg života. Niko osim nas samih. Jer je »nemoguće da neko drugi bude za nekoga na delu«. Stoga se sloboda ne može dobiti kao dar od nekoga. Sloboda je, kao ni istina, ne može — kako bi rekao Hegel — predati drugome poput novčanice. Mora mo je uzeti sami.

Ovaj dvo broj je veoma bogat prilozima. Uz rasprave o smislu života, koje su veoma zanimljive, valja pomenuti još i seriju referata sa sastanka redakcija filozofskih i socioloških časopisa socijalističkih zemalja, održanog u Opatiji, decembra prošle godine.

Lav Milovanov

NUOVA ANTOLOGIA

Sudbina književnog lika

ESEJISTA Frančeško Grizi već godinama objavljuje u italijanskim književnim časopisima duže tekstove koji na ovaj ili onaj način govore o sudbini književnog lika u modernoj književnosti. Knjiga koju je nedavno objavio pod gornjim naslovom kao da je rezultat izbora i sazimanja tih brojnih napisa, mada zbog toga nimalo ne gubi na svojoj vrednosti. Toj knjizi posvećen je tekst Ane Kurčo u julskom broju časopisa »Nuova Antologia«.

Kriza modernog romana vezana je za dva momenta, od kojih je jedan po karakteru spoljašnji i opšti, a drugi unutrašnji i poseban. Prvi se tiče duhovne evolucije koja je nametnuta modernom čoveku tehnološkim napretkom i dovodi u pitanje samu prirodu narativne proze, bez obzira na postupak i način izražavanja. Savremeni čovek, stimuliran jednim načinom ponašanja koji za model ima efikasnost mašine i njenu praktičnu upotrebljivost, sve više oseća pripovednu istoriju kao nešto sporedno ili čak sasvim besmisleno. Njemu se sve više nameće esej kao književni rod, i pretpostavlja romanu: on otkriva da jedan esej, recimo sociološki, podrazumeva mnogo više priča nego što ih može sadržavati čak i najobimniji roman. Otkriva takođe da u složenoj strukturi jednog eseja preostaje mnogo više mesta za njegovo vlastito učešće, jer on je taj koji treba da personalizuje opšte analitičke indikacije, da uporedi dobijene rezultate. Esaj na taj način obezbeđuje čitaocu demokrat skiji odnos prema autoru nego roman, daje mu ulogu protagonista u svakom poduhvatu. Otuda verovatno i do-

lazi pojava romana-eseja: on pokušava da spase »invenciju« vezujući je za »otkrice«.

Drugi razlog krize savremenog romana vezan je za ovu duboku i tragičnu suptotnost našeg vremena: čovekov ponos zbog napretka koji je ostvario ne može se odvojiti od osećanja krivice zbog sakaćenja koja je nanoe svome biću, u frenetičnom razvijanju pojedinih sposobnosti i potpunom zapostavljanju drugih. U svetlu ovih činjenica Frančeško Grizi posmatra razvoj modernog romana, zaključujući da je ono što je od klasične roman sijske strukture ostalo kod jednog Prusta, Kafke, Džojasa, Pirandela, zapravo samo ličnost koja je istovremeno i sudija, i okrivljeni, i pasivni posmatrač i fantomska pojava u vlastitoj istoriji. U Grizijevom zaključku nije reč o čovekovom samoistraživanju, već pre o jednoj operaciji autocenzure koja hoće da istakne paradoksalnu situaciju savremenog sveta: nasuprot mitu društvene »sreće« — lična tragedija, samoća, sumnja u vlastitu egzistenciju; priznanje o jednom čoveku koji optužuje sebe zbog gubitka autentičnog vlastitog »ja« i kažnjava se mazohističkom odanošću predmetima (novi roman) ili čak nagrđivanjem svoga fizičkog lika (Grizi navodi vrlo umešno jedan odlomak Federiga Tocija u kome se fizički opis lika vrši sa krajnjom surovošću, u jednoj smesi gadenja i ubilačkog saučešća). Grizi, međutim, takođe primećuje, da se baš na ovim negativnim premisama, polako i nekim delima najnovije književnosti gradi jedan novi lik potpunog čoveka

Tvrtko Kulenović

IZLOG ČASOPISA

LES NOUVELLES LITTÉRAIRES

Edgar Moren o nacionalizmu i masovnoj kulturi

»LES NOUVELLES LITTÉRAIRES« (u broju od 1. avgusta) donose razgovor sa poznatim francuskim sociologom Edgarom Morenom, čija je studija »Duh vremena«, posvećena fenomenu masovne kulture, nedavno prevedena i kod nas.

Masovna kultura, tvrdi paradoksalno Moren, koja ima planetarne razmere i koja je izraz moderne tehničke civilizacije, omogućava procvat nacionalizma. Pobune Kvebeka protiv Kanade, Latinske Amerike protiv Sjedinjenih Američkih Država, Bretanje protiv Francuske imaju niz međusobnih zajedničkih osobina. Uporedo, dakle, sa procesom univerzalizacije bujaju partikularistički procesi zatvaranja i neprihvatanja opštih normi. Mi idemo, kaže Moren, jednim uslovnim i zastarelim rečnikom, prema »haotičnoj balkanizaciji«. Sociolog se bavi proučavanjem ovog problema i o tome namerava da objavi uskoro jednu knjigu.

Na pitanje da li je tačno da »mass media« rasprostriru specifičnu, takozvanu masovnu kulturu, Moren je odgovorio: »Nazivam masovnom kul-

turou kultura tržišta koja društva Zapada nude po željama potrošača«. Ali ne treba smetnuti s uma činjenicu da su društva polikulturalna: radio i televizija daju potpuno različite programe koji odgovaraju različitim ukusima i potrebama. Modeli koje formiraju i prostoru sredstva masovnih komunikacija u istoj meri prethode koliko i slede potrebama potrošača. Tako zajedno sa Marksom možemo reći da proizvođač formira potrošača, ali je u pravu i Džojns kada kaže da je potrošač u stvari proizvođač.

Po Morenovom mišljenju, heroji naše epohe, čija se legenda širi pomoću masovnih komunikacija, sadrže u sebi dosta mitskih elemenata. Če Gevara, na primer, identifikuje se sa davno postojećim mitom o Robinu Hudu, zaštitniku običnih ljudi. S druge strane, Gevarina smrt i njegovo lice uokvireno bradom, podsećaju na Mesiju koji se žrtvuje za spas sveta. Na taj način, zaključuje Moren, mi i danas pričamo iste drevne legende.

Zoran Milošević

THE TIMES LITERARY SUPPLEMENT

Marksizam Valtera Benjamina

ZLA SREĆA Valtera Benjamina (1892—1940) prati i posle smrti. Za života ovaj najoriginalniji, najperceptivniji i najupečatljiviji među evropskim književnim i kulturnim kritičarima bio je poznat samo nekolicini prijatelja i kolega. Malo šta je od onoga što je planirao privedo kraju, a ideje koje je inicirao, teorije koje je branio bučno se danas eksploatišu, bez pominjanja njegovog imena. Ovim rečima anonimni autor eseja o Valteru Benjaminu počinje u broju od 22. avgusta svoje razmatranje o velikom nemačkom kritičaru povodom objavljivanja nekih njegovih knjiga u Nemačkoj.

U knjizi Benjamtinovog prijatelja Geršoma Solema (»Glavni pravci jevrejskog misticizma«) autor Benjamina posmatra kao ličnost jedinstveno sposobnu da sjedini kritičku tradiciju nemačke filozofije i evropskog humanizma sa obnovljenim nacionalnim senzibilitetom judaizma. Umesto da posluša Solema i posveti se proučavanju hebrejskog jezika Benjamin se sve više približavao marksizmu, u čemu je Solem gledao sterilni čin samoizdaje. Umesto da bude naslednik Spinoze, Hamana i Humbolta, on je padao pod sve snažniji uticaj Derda Lukača. Sudret sa Ajsom Lacis 1924. godine na Kapriju, gde je došla iz Moskve da provede odmor, uz intenzivno proučavanje Lukačevog dela, Benjamina u potpunosti okreće marksizmu. Posle 1930. godine Brehth još više kristalizuje Benjamtinov marksizam i navodi ga da razvije ključnu ideju »pisca kao proizvođača robe«. Ta ideja, primenjena na Boderla i francusku umetnost i industriju u XIX veku, nadahnuće njegove magnum opus. Da je Benjamin živeo dovoljno dugo da završi delo »Pariser Passagen« dijalektički materijalizam bi dobio svoje dugo očekivano remek-delo, duboko imaginativnu primenu marksističke metodologije na istoriju umetnosti i društva u buržoaskoj Francuskoj. Ali nisu samo beda, samoća i si-vilo izbegništva sprečili Benjamina da ovo delo okonča. U tome su subverzivnu ulogu igrali isti oni ljudi koji se posle 1955. godine proglašavaju Benjamtinovim zaštitnicima i vernim naslednicima (Adorno, Solem).

Tačno je, nastavlja autor, da je Benjamin bio duboko zainteresovan za jevrejsku istoriju, i često i ozbiljno pomišljao da emigrira u Izrael; ali je isto tako tačno da on nije imao ništa sa cionizmom, i da je osećao da su njegovi emocionalni i intelektualni koreni u klasičnom i zapadno-evropskom humanizmu. On je neprestano ponavljao da želi da bude »prvi pravi nemački književni kritičar«

prvi koji će u potpunosti svoje darove posvetiti filozofsko-filološkim rasvetljavanjima nemačke literature. Njegove studije o nemačkoj baroknoj tragediji i Geteu nemaju premla u nemačkoj kritici. Ali profesionalno bavljenje književnom kritikom Benjamina se činilo očigledno neadekvatno. On je tražio »nešto veće«. Marksizam, ili tačnije, kantovsko-hegelijanski »para-marksizam« ranog Lukača ponudio mu je ono što su mnogi njegovi jevrejski i intelektualni savremenici tražili: »detrivijalizaciju« života duha u razdoblju kasne građanske ere. Marksizam sa obećanjima o racionalnoj poetici istorije, dokazivom mitologijom društvenih odnosa nije isključivao ili smanjivao »métier« književnog kritičara: naprotiv, davao mu je novu aktuelnost i dostojanstvo, mesto među istorijskim naukama.

Benjamtinov marksizam je, kao Blohov ili Levi-Strousov, užasno komplikovan, neuhvatljiv, protivrečan fenomen. On se sastoji od »psihološke potrebe i političke bespomoćnosti, od intelektualnog uzbuđenja i emocionalne težnje ka jednostavnosti, od judejske opsednutosti mesijanskom pravdom i ogorčenja prema akademskom mandarinstvu buržoazije«. Ono što Benjamin duguje marksizmu to je razumevanje umetnosti, književnog dela, kao proizvoda specifičnog za oblike proizvođenog datog društva. Benjamina, kao i Brehthu, Marks je dao ideju da je moderni grad lokus imaginativnog života, da je industrijski grad prestrukturirao naš unutrašnji pejzaž i postojbinu naših snova.

Danas Benjamtinov primer može da bude više nego dobrodošao. Neke njegove ideje mogle bi da budu nužni korektivi u savremenoj novinskoj i akademskoj kritici: posmatranje filologije i vrednujućeg komentara kao srodnih aktivnosti, uverenje da književna kritika mora ispoljavati delikatnost forme, i imaginativni elan koji se može uporediti sa delom o kojem se govori, shvatanje da je prava kritika vitalni mimezis poetskog čina. Benjamtinovi spisi o baroknoj tragediji, Geteu, Boderlu, Hofmanstalu, Hebelu ili Zidu pokazuju kako autentičan kritički sud dolazi iz dela, kako pravi kritičar deistvuje iz životnih formi obiekata koje oživljuje.

Ističući da je bilo neophodno Benjamtinova glavna dela pružiti engleskom čitaocu: autor ovog eseja zaključuje: Kad to bude učinjeno Valter Benjamin će se predstaviti kao jedan od najprodornijih filozofskih kritičara koje je evropska kultura imala posle Kolridža.

Ladislav Ninković

MESO FRANÇOIS VILLONA

Miodrag
BULATOVIC

NE ZNAM GDE SMO — reče Antonio Peduto, glodajući kosti i kišu. »Kad jedem gubim svaku orijentaciju i nadu. Divno mesto, François.«

»Mislim da se kraj zove Montparnasse«, reče François Villon i naže se iznad Antonija koji je goreo. »Na mestu, na kome ležimo, kao i tamo gde ćemo biti sutra, nalazila se velika klanica. Na sve strane curila je krv, rastezale se žile, kotrljale se lobanje.«

»Opet vidiš samo meso?«

»Samo meso, vino i devojke«, reče François Villon.

»Danas ima više pedera no devojaka«, reče mu Antonio. »Mogu zamisliti, koliko je u tvoje vreme bilo mesa, i kako ono nije imalo nikakvu cenu.«

»Svi su klali i svi kralji«, reče François Villon. »Mesa je bilo na sve strane. Čak se i tamo, gde smo bili juče, nalazila prostrana klanica. Senom su plivala creva, kože i lobanje. Senu smo tada gazili. Sena je bila veća. Bila je to prava reka.«

François Villon na glavi je imao gusarski šešir, koji mu je od kiše i slabe svetlosti štitić sitno i bolešljivo lice sa retkim brčićima i još siromašnijom bradom. Njegovu dugu i mršavo telo cvokotalo je pod pelerinom. Uplašeno je gledao oko sebe.

»Sasvim sam sâm, François«, reče Peduto zabačene glave i mokre brade. »I da nije tebe, koji si dobar, pa se stalno smeješ i pričaš mi o mesu i klanicama, o požarima i devojkama, prekratio bih ovo mučenje, zvano život.«

»I ja sam sasvim sâm«, učini se Antoniju da reče slabašni čovek polomljenih zuba i užarenih očiju. »Sam i zalutao u pseće vreme. Da nije tebe odavno bih napustio Pariz.« François Villon pokupi i drugu Antonijevu ruku sa trotoara, položi je kornjači na oklop. »Otišao bih... da nije... tebe.«

»Znaš, dakle, šta znači biti loše shvaćen i napušten?«

»To jedino i znam«, reče Villon i pomenu meso. »To mi je sudbina. Vešali su me bezbroj puta. Uvek sam im se smejao. Tako sam se branio i odbranio. Vešaju me vekovima. Drugo ništa i ne znam, nego da vešaju.«

»François, kako se pišu pesme?« sa zemlje će Peduto.

»U mraku, uglavnom pre ili posle zločina, dok još drhte ruke. Pesme se pišu po pesku. Po vodi. Po koži, ljudskoj koži, razume se. Poezija mora biti krvava i sasvim smešna. Pesme radaju mizerija, strast i nož. Ha-ha-ha. U stvari, Antonio, ja i ne znam kako se pišu, one se samo govore. Ha-ha-ha. To o svinjama ti je dobro, iako nijednom ništa nisi dodao. Najviše mi se sviđa ono o Ciganki i njenim zučkastim gaćama. Izgleda mi, Antonio, da sam i ja od te veseljačke i proklete rase.«

»I ja sam Ciganin«, šaputao je Peduto, puštajući da mu se suzama i kišnim kapima nalivaju očne duplje. »Ti si bar crni, a ja ridi Ciganin, što je gore. François, svi smo Cigani, zato je sve oko nas ovako, cigansko. Villon, nekada sam znao gotovo sve tvoje pesme, sve tvoje ciganske jadikovke. Plakao sam, čitajući ih glumacima, koji nisu mogli da shvate šta si hteo. Govorio sam im da ništa nisi hteo, da si samo pevao.«

»Uvek sam voleo meso, ja pravi Ciganin«, reče François Villon ispod svog šešira. »Samo sam klao, pevao, smejao se i bežao. Kunem ti se, ridi, da ništa, pesmana nisam hteo da poručim. Nikome ništa! Uostalom, ukoliko sam i napisao to što mi pripisuju, sve sam vremenom, i ovako živeći, zaboravio.«

»Bezbroj puta izgovorio sam tvoje reči, veliki Ciganine: Frères humains qui apres nous vivez, N'avez les coeurs contre nous endurcis!«, šapnu u kišu Antonio. »Znam, crni, da to nije bila tvoja poruka, i da je to pre povik u nekoj krčmi, pokraj Sene.«

»U tome je sav moj udes, ridi Ciganine«, reče François Villon, pomilovavši Antonijevo čelo i gustu kosu. »Mnogo su toga zabeležili, ali ja ne snosim odgovornost za svaki svoj krik«. Zaklanjao ga je od kiše, milovao ga kao što se miluju deca bez nade na ozdravljenje. »Bar što se pesama tiče, nisam kriv.«

»Ko je onda kriv, François?«

»Kiša«, reče Villon i nasmeja se. »Krivio je vreme.«

Pesnik mu je još i s krajnjim prezirom govorio o vremenu, o kiši, o vodi uopšte. Antonio ga više nije pratio; već je, zaklonjen od hladnog vetra što je brisao Montparnassom, ponavlja da ga bole kosti, i da želi da se, bar njih dvojica, nikada ne rastanu. U Antonijevo trepavice uplitao se san: Giuseppe Bonaccio ljubio se sa prasicom Simone-Therese, jedno drugom su, zatim, grickali uši; Grubanu Maliću nisu smetali kiša i vetar, peo se uz L'Arc de Triomphe i gore uglavljivao crveni globus. Sve avenije, koje je Malić s mokrorg trga mogao videti, bile su pune Cigana.

»François, kad kreneš, nemoj me ostaviti«, šaputao je Antonio, osećajući kako mu zatiču oči. »Ne mogu više s njima, kunem ti se, jer odavno nisu ljudi. Divno si rekao, da si zalutao, i da se kajesh što si se vratilo. Izgleda, da sam i ja na pogrešan ulaz ušao.«

»Biće sunca i biće devojaka«, reče odozgo čovek, držeći mu hladnu šaku na čelu. »Biće drovija i vina, mehana i mesa! Biće drumova, moj ridi razbojnik, moj Ciganine!«

»Vodi me u tvoje vreme, brate!« Antonio pod rebrima i kišnom ču potmulu huku metroa. Zapahnu ga smrad, što je sa vrelom parom izbijao kroz rešetke.

»Vodi me tamo, François. Selo tvoje zove se Montfaucon, znam. Antonio u mislima vide Senu sa trskom, ševarom i ružnim barskim pticama; putić je vodio do proklete ledine sa dobro ukopanim vešalima. »Vodi me... tamo!«

»Ne možemo od kiše.«

»Obesicemo jel?« reče Antonio. »Provući ćemo joj glavu kroz omču, počekat malo, zatim ono bure izmaći. Pustićemo je, onda, da balansira, i da tako plaši sve one koje vetar nanese u naš ciganski Montfaucon. Hoćemo li vešati kišu, François.«

»Da bismo stigli tamo, morali bismo gaziti Senu. U njihove mostove ne verujem. Najradije bih im ili odavde, ili iz vode, pišao po arkadama i okičenim ogradama. Nisu njihovi mostovi oni pravi, sumnjam u njih i pišam im se u temelje i namenu. »Gazićemo!«

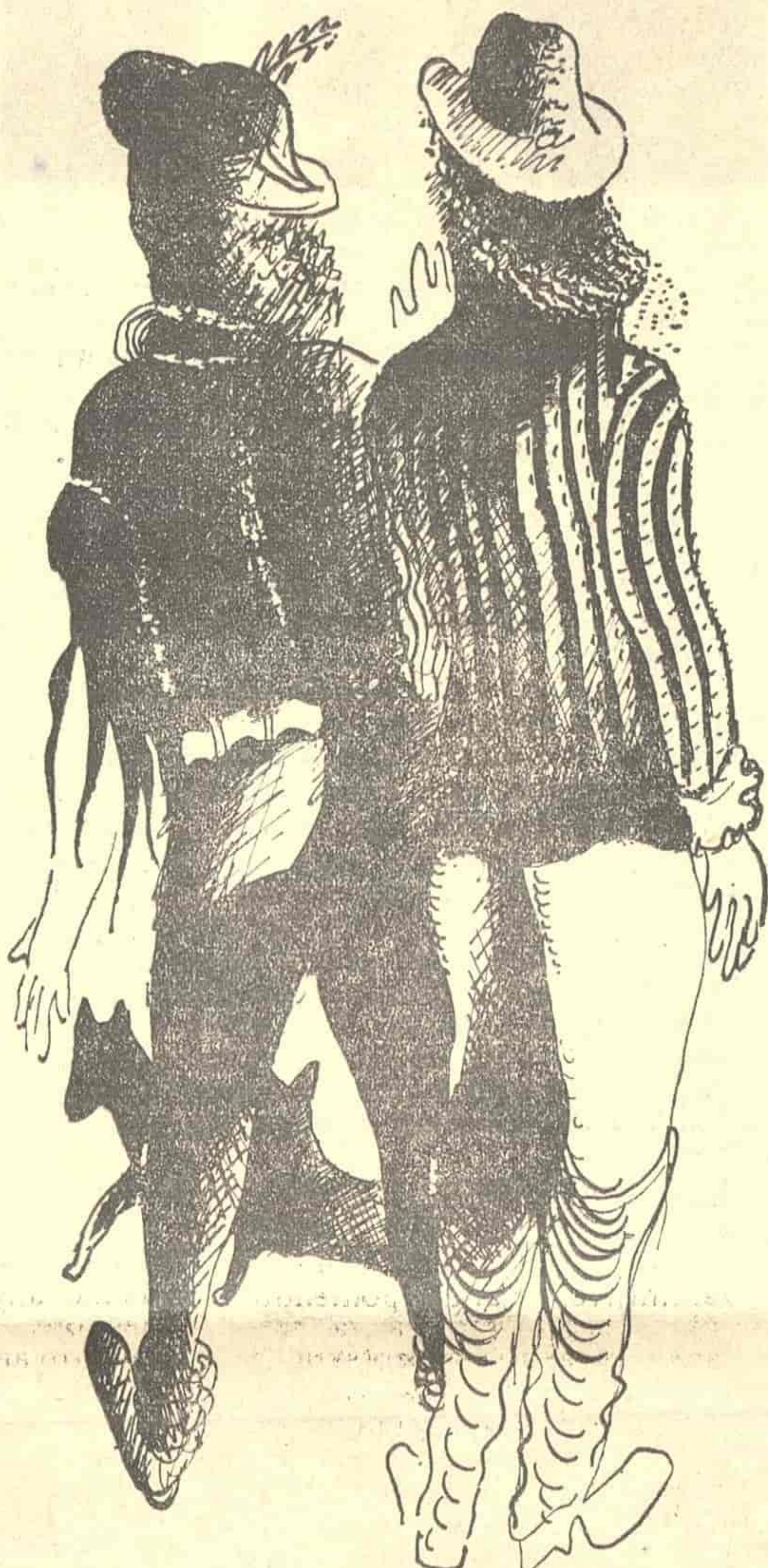
Zatim su dugo mirovali. Antonio Peduto nije više pominjao vešala, vreme i kišu, niti je znao da nisu u Montfauconu; jednu ruku držao je na kornjačinom oklopu, drugu na asfaltu.

te mu je svaki drugi ili treći prolaznik gazio po prstima.

Nadnet iznad Antonija, blago nasmešen i sa puno bora oko očiju i usana, François Villon sanjao je sunce i drumove, kojima nikad nije mogao da odgonetne ni kraj, ni početak; katkad bi ga san sasvim prevario, i on bi obrazom ili bradom dodirnuo Antonijevo čelo; pomislio bi, tada, u magnovenju, da je to zemlja bila tako vrela i tvrda, i da je ne treba, bolešnu i jadnu, bar noćas doticati. François Villon ličio je na veliku pticu.

»Bojim se«, reče Villon Antoniju. »Bojim se Francuza.«

»Ne razumem te« odgovori mu Peduto, te gleći trotoarom kolica, sa kornjačom u vreći. »Ne razumem te, sasvim, François.«

ILUSTROVAO HALIL TIKVESA

»Ne razumem ni ja njih«, reče Villon i obodom velikog šešira sakri pola lica. »Uostalom, oni i ja nikad nismo ni bili jedno. Ja sam ih krao i klao, oni su me stalno gonili i sudili, vešali me. Ne znam kako sam, Ciganin, preživio: nadživeli su ih, valjda, moj bes i moj prezir.«

»Ja sam s tobom«, reče mu Antonio. »Ne boj se. Pre ću umreti no što ću dozvoliti, da ti se bilo šta desi.«

Peduti jeve oči još su bile zatekle, ali je ponešto video oko sebe. U njegovom glasu bilo je odlučnosti i topline:

»Preklinjem te, ne drhtaj!«

»Antonio, još ti ne znaš šta je L'Arbre sec!«, prošaputa Villon, slušajući škripu kolica, koja su podjednako snagom vukli. »Još, srećom, ne znaš šta je Le Gibet?«, ni La Potence? Nisi visio, nisu ti oko lobanje svirali vetrovi. Nije kroz tebe grejalo sunce!«

Peduto je psovao i pljuvao. Glas nadahnuto Ciganina je drhtao:

»Bojim ih se. Nakočili su se, kao vaške. Neću da uzalud pogineš, branić me. Plašim se i

1) i 2) Obe reči su sinonimi za vešala.
3) L'Arbre Sec (Suvo drvo), takođe.

za tebe, ridi gusaru! Jer sam više no uveren da ne bi umeo da se, kao ja, pretvaraš da si mrtav. Još manje da bi znao smaći omču sa vrata i pobeći. Nisam siguran da si u stanju da, sem samog sebe, prevariš bilo koga. Još ti ne znaš kakvo je L'Arbre sec!«

Iz tesne i vlažne uličice izbiše na Boulevard de Clichy. Njihove bolesne i neispavane oči umalo ne zaslepiše sijalice, reflektori, vatrometi. Iz više zvučnika i, mešajući se sa povici-ma nekakvih slavljnika, zabruja pesma.

Pigalle je zbog nečega likovao, nekoga kao da su krunisali ili drali. Pigalle je, po svemu sudeći, bio osuđen da izdrži i podnese još jednu sramotu: velika, pogurena, toplo obučena i dekorisana ličnost, mahala je belom rukavicom, klimala celom i lobanjom, škrgutala tuđim zubima.

Pigalle je bio srećan, klicao je dugo očekivanom predsedniku i gostu velike zemlje Francuske. Pozlaćenim kočijama slale su poljupece, čak i dlanove i prste, ne samo sirote devojke sa trotoara i iz kapija, već i njihovi podvodači i vlasnici, i svi oni koji su se tu zatekli, kako bi doživeli trenutak-dva jeftinog ljudskog zadovoljstva.

Pigalle će se dugo sećati te noći i te kiše. Celava hulja velikog trbuha, sa krstom negde iznad pupka, okretala se na sve strane, smejala se i, činilo se mnogima, gurala pregršti konfeta i bombice u rasprskavanju.

»Ostao bih ovde«, reče François Villon, cvo-kočući, kada sa puno muke uguraše kolica u dvorište neke kućerine. »Ostao bih tu, sačekao te. Pevacu tvojoj Anni-Mariji, kao da je moja Grosse Margot Milovaču je, ljubiti joj šapice i oklop, i činiti sa njom sve ono što si od mene tražio, pre godinu ili dve, kad smo se sreli. Antonio, ne izvodi me iz mraka, Ciganinu je tu mesto. U tami mi je najlepše, tim pre što mi oči nisu navikle na lažnu svetlost. Ovde ću, u ovoj memli i smradu, razmisliti kako da počnem s Annom-Marijom, sa tvojom vernom i prokletom ženom. Antonio, zar ne vidiš da sam na koljenima, da će mi srce pući od straha i želosti za mojim neosvetljenim i beskrajnim drumovima, za mesom. Coveče, ridi Ciganine, brate i zlo moje, još ti nisi okusio poeziju i suvo drvo!«

»Imam nož«, reče zadihani Peduto i izvuče Villona na trotoar. »Nož!«

»Imam ga i ja«, reče Villon. »Ali mi neće pomoći, sretneš li popa od Sirmoise, koji me i mrtav proganja. On uvek ima po dva ili tri noža, vadi ih iz nedara, iz rukava, ispod mantije. Taj strašni L'Abbe de Sirmoise! Goni me zbog jedne kurve. Silovao sam mu draganu. Čini mi se da je, malopre, ovuda prošao... taj mudati jarac, kog sam dugo davio i klao. Taj vepar, taj žilavi L'Abbe de Sirmoise!«

»Na tvoj mig, François, izbošću ovom nožinom ne samo njegova jaja, već i svaku hulju, za koju mi se učini da mu je podobna.« Stojali su na trotoaru, kisluli, gledali narod i nitkova u pozlaćenoj kočiji, na čelu povorke.

»Tako, golube moj, privi se uza me i budi siguran da ću prefikariti grkljan svakom ko te zapita što si došao, ostavivši drumove, mehane i mesnatu Margot.«

François Villon koraćao je kao slepac i obodom šešira krio pola lica. Izlozi barovina bili su prepuni fotografija, egzibicija i golotine. Uniformisani vratari pozivali su prolaznike, pokazujući im rukavicama mrak, podruma i gnezda. »Ede se za male pare moglo postati srećan. Nudili su maske za lice, nepoderive ruske prezerfative, ženske i muške polne organe svih kalibara i boja, sa krznima ili bez igde izeza na tim komadima od Michelin gume. Nudili su druge neke stvari, nazivajući ih pravim imenima. smešajući se, vrteći se oko prolaznika. Nudili su špilove pornografskih fotografija, svoje usluge kao i usluge vezovih prijatelja, usluge svojih nezamenljivih i nezaboravnih verenica, rasutih po Pigallu. Bučne pozive i obećanja raja na zemlji nadglušivala je, s vremenom na vreme, pesma Entourée de bistrots. Svetlela je vrteška u boji. Goreo je Pigalle.«

»Dugo te nema, moj Antonio«, šaputao je François, bojeći se automobil, raketa i buke. »Sam znaš da moje oči ne podnose lažnu svetlost, da moja pluća ne primaju ovaj vazduh, da ih manje ili više ne razumem. Moj duh ne shvata i odbija sve ono što nazivate mirom, srećom i životom. Antonio, Ciganine, zbog toga i držim nož pod pelerinom i, otkad te nema,

opipavam mu vrh, gladim mu sečiva. Sraman je Pariz, gomila je ovo praha i bede!«

Misleći da je na Place de la Concorde, negde između Louvrea i Obeliska, da prolazi ispod L'Arc de Triomphe, ili da se u karoci ljulja niz za njegov dolazak osvetljena Champs-Elysées, prijatelj i predsednik pozdravljao je Francuza, čeo njen narod, što se tiskao oko kočije, kako bi ga bolje video i saopštio mu da je ljubav, o kojoj je balio, reciprocna, a bratstvo što mu nije izlazilo iz inače jasnog rečnika i mrišnatih usta, dokazano kroz brojne ugovore i javna saopštenja. Jedino njemu i njegovoj čeli nije smetala kiša. Garda je bila promoćena, ali sva od mišića i čelika. Sa konjskih sapir i šlemova slivala se voda. Repovi su bili usrami i podvezani svilenim trobojkama. Cule su se dve himne, obe sasvim mokre i kisele.

»Antonio, ne mogu više da te čekam«, nastavljao je Villon, dok mu je krv udarala u slepoočnice, a srce hvatalo stari razbojnički ritam. »Zar ne vidiš da sam ovde izgubljen, i da bih najradije u moju Rue de la Breche-aux-loups. U Rue de la Grande Truanderie imam draganu, u Rue Gratte-Cul dve, u Rue Put Teigneux tri, u Rue Put-y-Muse četiri. U Montfauconu čekaju me verna družina, drumski momci, još jedna prava ljubav i vešala.«

Njegove upale obrabe obuzimalo je rumenilo. Oči crne i malo razroke, od napregnutog gledanja u daljinu, bile su užarene i nisu mogle da se odvoje od pozlaćene kočije:

»Krv mi je zla i sasvim ciganska, istinu govorim. Bojim se, zato sam na sve spreman. Bio sam dobar samo zato što sam bio s tobom.«

Crnog i uza zid prislonjenog, niko ga nije primećivao. Hteo je da beži. Drhtao je i grozničavo šaputao:

»Mrzim ih, ridobrad! Mrzim ih! Pakleno ih mrzim!«

»Vive la France, le pays de mon enfance!« stade da žvače kišu predsednik kakvog još nije video Pigalle. »Vive la France, ta božanstvena kolevka u kojoj sam pada se mokrio sve do petnaeste ili sedamnaeste moje godine!« kašljao je i sejavao na sve strane zlatnike i prospekte svoje prostrane i Francuskoj takođe drage i odane zemlje. »Vive la France, vive l'Europe!«

François Villon ne sačekao da se pokisli, poslušni i prijateljski francuski konji zaustave. Skupi se u čvor. Odskoči od zemlje, reče u sebi:

»Antonio, više nisam dobar. Ni brat tvoj nisam. Odreci me se, Ciganina prokletog i prljavog!«

Veštinom davala probi se kroz kordon gardista, čiji su vratovi bili mokri i, činilo mu se, taman za nož. Ne primetiše ga čak ni motociklisti. Eksplozije novih raketa i šarenih bombica ne zaslepiše jedino Villonove oči. On još jednom odskoči, onako mršav i lak, i nađe se na papučici karoce.

Obuzet rečima i svojim glasom, oduševljen dočekom kakav mu nijedna druga zemlja nije priredila, i posebno zadivljen francuskom pirotehnikom i vatrometima, visoki gost ne primeti čoveka što se, sa trotoara i kroz kišu, bacili na njegovu kočiju. I kad ga spazi, učini mu se da je to neki dečak, nestašan i najverovatnije zaljubljen u njegovu zemlju ili, pak, u njega samog, momčić bolesnih očiju i za ovu priliku nalepljene brade; putujući iz prestonice u prestonicu, putujući stalno, predsedniku se događalo da oduševljenim prolaznicima nakrca svoju karocu ili automobil, da ih drži i trucka na džinovskim koljenima, ili da ih, čak, kao unuke drži ispod mišića. »Sada, na čavri rečenicu, niti stize na grudi i medalje: da primi francuskog dečaka razrokih očiju i gusarskog šešira na temenu.«

Predsednik zinu, jeknu, te mu Villon vide oba zubala, šaku zlata i bala, i puno napola izgovorenih reči. Kao volu mu probode grkljan. Zinu grlo. Po vratu mu otvori nekoliko vena.

I pre no što se začuše zvižduci brojnih pištaljki i povici garde i pratnje, i pre no što neko iz pokislog obezbeđenja, opalivši iz automata, naredi da kočijaš zaustavi zlatne i nezamenljive i lepo izdresirane francuske konje, François Villon se izmače i desetak puta šiknu u predsednikov trbuh. Ne zaboravi da mu zubima, noktima i nožem iskida lentu Legije časti, da ga izbode oko krsta što mu je sad, težak i sav u dijamentima, visio ispod pupka.

»Bene stat!«, reče François Villon i, da ga izbušena telesina dragog gosta ne bi pritisla i udavila, skoči sa karoce. »Bene stat!«, ponovi, kad oseti da ga snažne muške ruke ščepaše za ramena. »Bene stat... evo mesa!«

Dosad najveći i najlepši vatromet obasja u svim bojama gotovo ceo Pariz. Cule su se topovske salve ili nešto slično. Čas zelena, čas plava, a katkad i crvena, predsednikova krv obli kočiju, najbliže motocikliste, čak i trotoar. Iz rana, koje je pratnja pokušavala da zatvori, bljunuše creva tako nam retkog, tako poštovanog i voljenog gosta. Zasmrde utroba velikog suverena. potekoše prijateljske fekalije. Zasmrde Pigalle. Zaustaviše se konji.

»Vive la France!«

1) Zivela Francuska, zemlja mog detinjstva.
2) Poznata Villonova uzrečica, odgovara današnjem francuskom Ča va.

Milovan VITEZOVIC POSLE REČI — TIŠINA

Pesme o slobodi

Do kosača i kosidbe raste trava.
Raste reka — ušće joj se približava.

Zemlja kruži kosmosom na metli
Robijaška kugla na nozi čoveka

Obešeni je obešen i kada ga skinu
Sa vešala. Reč razara tišinu.

Pesma nas isto peva

Posle reči — tišina.
Između nas, početka i cilja — ista razdaljina.

U nama dosledan revolucije trag
Ko se umori u fotelju će sesti
Ne ći napred a gledati natrag
Možemo se na nešto saplesti
U nama dosledan revolucije trag

Dalekom se cilju bliži od nas neko,
Od našeg početka, već, biva daleko.

Pesma nas isto peva
Smeš nas želi isto veseliti
Imaju li pravo zasluge očeva
Tako okrutno i nas izdeliti
Pesma nas isto peva

Metak promaši svoj, drugi cilj pogodi.
Što se nama nije, drugom se dogodi.

Provokacija

Zemlja
U lastinom gnezdu jaje kukavice
Okruglina zemlje stvara nam porugu
Simbol okrutnosti Simbol nemilice
Dok idemo napred idemo po krugu

Istina o ratu uvek se pomeri.
Istorija žmurka se sa nama.
Homer i Višnjić izvrsni primeri —
Slepi najbolje pevaju o ratnim zaslugama.

Drugi kraj joj mračan ako prvi svetli
Sunce toplo teši ali iz daleka

Pesme o slobodi?
Sarlatsanske odel!
Pesma nikako da pogodi
Pravi lik slobode!

I san o slobodi progoni i muči.
Kad padaju zvezde najviše je vole.
Demokratija nas uči.
Ne pevajte o slobodi bez dozvole!

Ko će čoveku da se vrati?
Čoveka poništiti kao poštansku marku.
Propast će dugo potrajati.
Golobradima ne ći niz dlaku!

Dugo se spitičemo, a na dobrom putu.
Ljudi se vremenom gube iz vida.
Birokrata demokratski podigao knutu.
Put je otputovao bez putnika!

1) L'Epitaphe de Villon (Ballade des pendus):

KJIGA O JOVU

starija od Šatobrijana i od prote Matije Nenadovića

U »POLITICI« i »Književnim novinama« poveđena je zanimljiva diskusija, neobična po predmetu, o sličnosti početnih paragrafa u »Memoarima« dvojice pisaca iz istog vremena ali iz potpuno različitih kulturnih sredina, majstora francuske proze, Šatobrijana (1768—1848), i skromnog, slučajnog, poslenika naše književnosti, prote Matije Nenadovića (1777—1854). Božidar Kovačević izašao je u »Politici« od 28. januara 1968. s mišljenjem, koje je obnovio u »Književnim novinama« od 17. avgusta, da čuveni početak »Memoara« prote Matije, s onim slikovitim, rečitim i upečatljivim antitezama o raznim menama njegovog burnog života, nije iz njegove glave nego iz pera njegovog sina, Ljubomira Nenadovića. Kovačević još tvrdi da se mladi Nenadović za taj početak očevih »Memoara« inspirisao predgovorom Šatobrijanovih »Memoara« s onu stranu groba, izašlih godinu dana posle piščeve smrti. Evo kako je to formulirano u njegovom članku »Čalabrčak dok prispisuje ručak« (pomenuti broj »Književnih novina«): »Memoari« prote Matije imaju dva početka. Mišlim da je prvobitni onaj koji počinje rečima: »Od godine 1783. [pogrešno, mesto 1793] pa do danas svakojake promene bile su u Srbiji; ni jedan taj događaj nije učinjen a da ja štogod ne znam, ili da nisam i sobom učestvovao...« Povrh ovoga Protinog uvoda došla je »nadgradnja« Ljubomira Nenadovića koja počinje onim čuvenim rečima: »Kao što mnogogodišnji rast...«

Dok ne dođe »ručak« koji nam Kovačević obećava u vidu dužeg eseja o Nenadovićima, u kome će se »opširno« baviti i »Memoarima« prote Matije, treba odmah reći da nam ovaj »čalabrčak« ne može zadovoljiti apetit. Zato ću ja pokušati da ovim svojim osvrtnom podstaknem B. Kovačevića da bude malo izdašniji dok priprema »ručak«, prostije rečeno da se ponovo, ali dokumentovano, vrati na pitanje koje je pokrenuo, ukoliko ne bude smatrao da ono više i ne postoji. On je, reklo bi se, na to spreman jer svoj najnoviji članak završava ovako: »Ali, razume se, ne odbijam, ako bude mesta i raspoloženja, da i ranije još ponešto saopštim u priloge svoje hipoteze.« (Prema malopredšnjem citatu to nije hipoteza nego teza.) Ako se ovo odnosi na prostor u listovima i časopisima, mišlim da mu za ovako važan predmet treba dati mesta. U pitanju je autorstvo jedne od klasičnih stranica naše proze, a i savestnost jednog uglednog pisca, Ljubomira Nenadovića.

B. Kovačević ima dva glavna argumenta za svoju tezu. Prvi ovako glasi: »Štampani početak »Memoara« razlikuje se i stilom od ostalog teksta.« On se nije mnogo potrudio da dokaže ovo svoje tvrđenje, a u poslednjem članku nije se ni obazreo na protivno mišljenje koje je izložio svojim člankom »Prota Mateja ili Šatobrijan« Radivoje Jovanović, u »Književnim novinama« od 3. avgusta. (Pada u oči da govoreći o tom »opširnom« sastavu« on nije pomenio autora.) To me razrešava potrebe da se na tom njegovom argumentu zadržavam, ali bih ipak postavio neka pitanja onome ko bi čak uspeo da nas ubedi da je u uvod prote Matije pisan stilom koji se razlikuje od ostalog njegovog teksta. Zar je retkost da se kod istog pisca uoči više stilova, zar svako piše na isti način u mladim i zrelim godinama, kad radi mirno i s pažnjom i kad je priređen vremenom i rasejan, i zar se ponekad ne podešava stil namerno, prema samom predmetu o kome se piše? Podsetiću B. Kovačevića na jedan njemu dobro poznat primer, na prvi paragraf uvoda u »Pregled srpske književnosti« Pavla Popovića, čiji je pisac očigledno težio da na tom mestu komponuje nekoliko retorskih rečeničkih perioda, potpuno drukčijih od njegovog običnog načina pisanja. Sta ima neobičnog u tome što su i prvi paragrafi »Memoara« pisani nešto svečanijim i drukčijim tonom od daljeg Protinog izlaganja, pričanja i časkanja? Taj uvod je kao neko ozbiljno polaganje računa, neka iskrena ispovest ili zadnja poruka, pa je zbog toga i došao ton kojim je sve to izrečeno. Ali da ostavimo tu stranu pitanja, na kojoj se ni Božidar Kovačević ne zadržava, jer ona ne može uticati na zaključak ovoga našeg osvrta.

Drugi argument B. Kovačevića, ukoliko bi se pokazao tačnim, mogao bi biti od odlučne, presudne vrednosti za celo pitanje. On tvrdi da je uvod »Memoara« prote Matije »inspirisan« sličnim uvodom francuskog pesnika Šatobrijana. Kako prota Matija nije verovatno znao ni za ime a kamoli za književno delo francuskog pisca i kolege u diplomatskoj struci, on zaključuje da je taj uvod napisao njegov sin, Ljubomir Nenadović, i uneo ga u prvo izdanje »Memoara« koje je priredio posle očeve smrti. B. Kovačević kaže da ne vidi »ničeg« »kompromitujućeg« u tome što je veliki književnik srpski Ljubomir Nenadović redigovao memoare svoga oca, jednog od velikih vođa prvoga ustanka, i pomogao da izađu što umiveniji na svet. Dobro, da kažemo »u redu«, ali, ako sin nije samo redigovao, umivao, nego baš napisao i pridao svome ocu najbolji deo njegova teksta, to je isto kao da mu je pripisao u zaslugu jednu, makar i malu, noheću koju je neko drugi odneo. Za mene je to jedna nova, mnogo manja, razume se, i nešto drukčija afera »Smrti Smallage Cenzic«, i to opet, bez njegove krivice, vezana za ime bitnog, prijatnog, i zaslužnog, ako ne baš veličnog srpskog književnika Ljubomira Nenadovića.

Izvesna sličnost između uvoda prote Matije i predgovora Šatobrijanovih »Memoara« s onu stranu groba« doista postoji, ali je ona samo u osnovnoj ideji, izraženoj antitezama, o promenljivosti ljudske sreće, o usponima i padovima,

o moći i slabosti, o bedi i sjaju dvojice pisaca koji su živeli u jednom od najburnijih vremena novije istorije. Književni istoričari jedne ekskluzivne škole rekli bi za tu sličnost da je čisto tipološke prirode i da nema nikakve genetičke veze između odnosnih paragrafa dvaju uvoda. Kolikogod bila u modi, takva se metoda ne može primeniti uvek kada se konstatuju ovakve sličnosti. Rekao bih da joj baš u ovom slučaju nema mesta jer se može, kao što ćemo videti, pronaći neka veza između uvoda »Memoara« Šatobrijanovih i prote Matije. A evo kako.

Do sličnosti koja je konstatovana nije došlo direktnim dodirnom nego posrednim putem. Ona proizlazi od istog izvora, ako se taj izraz ne shvati suviše strogo, ako se ne misli na neki zajednički model, na neko kopiranje, nego samo na podsticaj, na šok koji u oba slučaja dolazi sa istog mesta ali ne proizvodi isti zvuk. To mesto je jedan veoma stari i veoma čuveni tekst, biblijska »Knjiga o Jovu«, preciznije njene 29. i 30. glava. Dovoljno je samo podsetiti na njihove naslove u Daničićevom prevodu pa dobiti jasnu predstavu i o njihovom sadržaju: Jov opisuje svoju pređašnju sreću i Jov opisuje svoju sadašnju nesreću. Izvesna formalna razlika je u tome što su u biblijskom tekstu izrečene prvo sve sreće a tek zatim sve nesreće koje su snašle pravednog Jova, dok Šatobrijan i prota Matija spajaju jedne s drugim svoje sreće i nesreće i tako ih združene nižu. Taj je postupak bliži slobodnijoj, narativnoj, formi njihovih »Memoara«, koja se razlikuje od zbijenije, lirske, forme biblijskih glava, zaokruženih pesama s određenim temama i naslovima.

Zaludno bi bilo tražiti neke direktne reminiscencije iz »Knjige o Jovu« bilo u Šatobrijanovom bilo u Nenadovićevom tekstu jer su i jedan i drugi govorili svojim a ne biblijskim jezikom i bacali retrospektivan pogled na svoju a ne na Jovovu prošlost. Navešću ipak i približiti dva razmaknuta mesta iz »Knjige o Jovu« koja bi više odgovarala patrijarhalnoj sredini iz koje je izašao naš pisac nego zapadnom društvu francuskog vikonta. Sećajući se dana kad je bio srećan, Jov u svojoj besedi, prema Daničićevom prevodu, kaže između ostalog u 29. glavi:

»O da bih bio kao pređašnjih meseca, kao onih dana kad me Bog čušaše.

Kad izlazah na vrata kroz grad, a na ulici namještah sebi stoicu!«

aktuelnosti

Nastavak sa 2. strane

NEKOLIKO REČI CITAOCIMA

VEĆ DUŽE VREMENA dobijamo pisma od čitalaca iz raznih gradova u kojima se žale da u kioscima ne mogu da dobiju »Književne novine«. U neke gradove, kao na primer u Bihac, »Književne novine« uopšte ne dolaze; u neke druge stiže i suviše mali broj primeraka. Mnogi naši čitaoci iz Beograda obraćaju se našim revizorskom odeljenju tražeći brojeve koje nisu mogli da dobiju u kioscima. Istovremeno, preduzeće za rasturanje štampe vraća veliki broj prime-

PROTA MATIJA NENADOVIĆ

Mladići videći me uklanjahu se, a starci ustajahu i stajahu,

Knezovi prestajahu govoriti i metahu ruku na usta svoja,

Upravitelji ustezahu glas svoj i jezik im prijanjahu za grlos, itd.,

a u 30. glavi nastavlja:

»A sada smiju mi se mladi od mene, kojima otaca ne bih bio htio metnuti sa psima stada svojega.

A na što bi mi i bila sila ruku njihovih? U njima bješe propala starost.

Od siromaštva i gladi samoćavahu bježeći na suha, mračna, pusta i opustošena mjesta, itd.

Posle ova dva odlomka, evo iz uvoda prote Matije dve tri rečenice, nezavisne svakako od navedenih biblijskih stihova, ali dosta srodne sa njima po realizmu i patrijarhalnosti kojima su obojene njihove reči: »Živio [sam] u svakom blagu i izobilju i opet dolazio do sirotinje, imao sam lepe kuće i gledao i iz šume spaljene i srušene; [...] vojvode iščekivali su zapovijesti iz moji usta i opet sudba me dovodila da preli onima što su bili moji panduri na noge ustajem.«

O Šatobrijanovom i prote Matijinom prisnom poznavanju Knjige o Jovu, pa i cele Biblije, ne može biti nikakve sumnje. Posle »Genija hrišćanstva« (1802), francuski pisac je gotovo celim svojim delom htio pokazati da je hrišćanska religija pogodnija od klasične mitologije

da inspiriše visoka umetnička ostvarenja. Nema uostalom potrebe za daljim insistiranjem kad se kaže da na celu pominjanog predgovora Šatobrijanovih »Memoara« stoje, kao moto, tri izraza baš iz »Knjige o Jovu«: »sicut nubes... quasi naves... velut umbrae« (kod Daničića: kao oblak, kao lađa, kao sjen). Napominjem da se ova tri izraza ne nalaze zajedno, u jednom stihu, nego su uzeti čak iz tri glave »Knjige o Jovu« (VII9, IX26, XIV2), što dokazuje intimnost Šatobrijanovu s ovom knjigom Biblije. — Što se tiče prote Matije, on je već i po svom pozivu, a verovatno i po svojim sklonostima, morao biti revnosta čitalac Svetog Pisma. Za moto svojih »Memoara«, i on je uzeo bogoslovski citat, iz jedne stihire Sv. Jovana Damaskina (iz obreda opela): Jegda prestoli na sud postavljatsja, Gospodi, i sudilišču tvojemu predstanut čelovjeci... (Priredivači »Memoara« nisu se potrudili da nađu i označe odakle je ovaj moto.)

Ovde bi razgovor o ovom predmetu mogao biti završen, ali B. Kovačević pokreće u neku ruku i pitanje zagubljenih rukopisa prote Matije. Onj bi bez sumnje bili korisni za utvrđivanje kritičkog teksta Memoara, ali nedovoljno jasna Kovačevićeva kazivanja o njihovoj sudbini ne mogu pomoći rešavanju pokrenutog problema, koji uostalom više i ne postoji. B. Kovačević bi bio pozvan da priredi takvo izdanje, naročito ako zna nešto preciznije i više nego je znao Lj. Kovačević o zaostavštini prote Matije.

Na kraju, moram učiniti još jednu primedbu povodom jedne rečenice jer ona izražava dosta raširenu tendenciju koju imaju neki naši ljudi da nepotrebno preuveličavaju vrednost našeg kulturnog nasleđa. B. Kovačević ponavlja u poslednjem članku jedan svoj ranije napisani sud, do koga mu je, izgleda, mnogo stalo: »Ko zaželi da razmotri ovu sličnost između početka Šatobrijanovih i Protinih »Memoara«... doći će do jednog prijatnog zaključka: da je suptilni mišlac, zahvaljujući svom književnom daru, ali i divnom našem jeziku, Ljubomir Nenadović Šatobrijanovu detelinu od tri lista odnegovao u detelinu od četiri lista.« Ako dobro razumem, Ljubomir Nenadović, odnosno prota Matija (jer nadam se, da će B. Kovačević napustiti svoju tezu) nadvisuje Šatobrijana po suptilnosti misli, po književnom daru i po lepoti jezika. Izabrana figura za ovu neobičnu ocenu nije mnogo srećna. U njoj nije jasno da li se Šatobrijanova proza u poređenju sa prozom prote Matije ocenjuje brojem nižim za jednu četvrtinu (4:3), ili se proza »Memoara« s onu stranu groba« svodi jednostavno na najobičniju, najvulgarniju, najrašireniju detelinu od tri lista, dok se Protina izjednačuje sa neobičnom retkom, još i srećnom, detelinom od četiri lista.

Nikola Banaišević

*) Daničić ovo mesto pogrešno prevodi, sudeći po drukčijem staroslovenskom i latinskom prevodu Vulgata u kojoj, da nju citiramo, stoji logičnije: et in platea parabant cathedram mihi (i na ulici nameštahu mi stolicu). Daničić se poveo za ruskim i nemačkim prevodima u kojima je ovo mesto pogrešno.

15 DANA

aktuelnosti

Nastavak sa 2. strane

NEKOLIKO REČI CITAOCIMA

VEĆ DUŽE VREMENA dobijamo pisma od čitalaca iz raznih gradova u kojima se žale da u kioscima ne mogu da dobiju »Književne novine«. U neke gradove, kao na primer u Bihac, »Književne novine« uopšte ne dolaze; u neke druge stiže i suviše mali broj primeraka. Mnogi naši čitaoci iz Beograda obraćaju se našim revizorskom odeljenju tražeći brojeve koje nisu mogli da dobiju u kioscima. Istovremeno, preduzeće za rasturanje štampe vraća veliki broj prime-

raka »Književnih novina« i to upravo onda kada ih čitaoci najviše traže. I iz nekih drugih mesta, kao na primer iz Gline, vraćaju se neraspakovani paketi »Književnih novina«. Jedan čitalac iz Zajčara interesovao se da li je naš list prestao da izlazi, kao što ga je obavestio prodavac novina, ili izlazi redovno kao što se može zaključiti iz oglasa objavljenih u »Politici« i »Borbu«. U Zajčaru je čak rečeno da je protiv našeg lista intervenisano »odozgo« — da se ne prodaje!

Teško je pretpostaviti zbog čega preduzeće za rasturanje štampe nerado rastura ne samo naš list, nego sve kulturne publikacije. Verovatno je da, s obzirom na nisku cenu i mali

tiraž, revizori nisu materijalno dovoljno zainteresovani za plasman »Književnih novina«. Procenat koji oni dobijaju nije nizak, ali ni suma koja im se obračuna nije visoka. Nesхватljivo je onda samo to zašto se ne prodaju brojevi koje čitaoci traže! Jer, dešavalo se u nekoliko mahova da revizori u Beogradu obavestavaju naše čitaoce da bi mogli da prodaju i više primeraka, ali ih ne dobijaju. U Kruševcu, Kragujevcu i još nekim gradovima u Srbiji isti je slučaj. U letnjim mesecima to se isto ponavljalo u Dubrovniku, odakle su mnogi čitaoci pisali tražeći primerke »Književnih novina«.

Iskustva naših pretpoljnika govore da je pretpolj na najsigurniji način da se do »Književnih novina« blagovremeno dođe. Zbog toga se na ovaj način obraćamo čitaocima pozivajući ih da pretpolj om obezbeđe pouzdanje i redovnije primanje lista. Podsećamo ih da novac treba dostaviti na žiro-račun 608-1-208-1, sa tačno i čitko naznačenom adresom i uz napomenu »za« »Književne novine«.

Naša današnja kriza

Nastavak na 2. strani

stvarnost kao sistem disponovanosti, usavršenosti i opredmećivanja. Tako se vulgarnom rasuđivanju čini nekako čudno i šokantno, o osnova tehnike govori mnogo više Hegelova »loša beskrajanost«, Kondorseova »perfektnost«, Kantovo učenje o sredstvu i svrsi, Marksova analiza kapitala, nego najsystematskija studija tehnologije i tehničkih ispitivanja i otkrića. Coveka ne ugrožavaju mašine, Porobljavajuća prevlast tehnike nad ljudima ne znači pobunu mašina protiv ljudi; u toj tehničkoj terminologiji ljudi samo nejasno shvataju opasnost koja im preti ako se tehnički razum poistoveti sa razumom uopšte, ako tehnički razum zavlada ljudskom stvarnošću toliko da sve netehničko, nedisponantno, neproračunljivo i nemanipulativno postavi protiv sebe i protiv čoveka kao ne-razum.

Moderni socijalizam je nezamisliv bez razvijene tehnike i razvijenog tehničkog napretka i bez socijalizacije proizvodnih sredstava. Ali, oba ta osnovna znaka i sve dalje značajne crte mogu se okrenuti protiv socijalizma, tj. mo-

gu degenerisati i odigrati sasvim suprotnu ulogu ako socijalizam izgubi svoj istorijski smisao i ne bude sposoban da sve te elemente pretvori u konkretnu totalnost. Istorijski smisao socijalizma je oslobođenje čoveka i socijalizam ima istorijsko opravdanje samo dok je revolucionarna i oslobođajuća alternativa; alternativa prema bedi, iskorišćavanju, tlačanju, nepravdi, laži i mistifikaciji, neslobodi i nedostojanstvu i ponižavanju.

Teškoće modernog socijalizma XX veka su u tome što privremeno nije sposoban ni teoretski, a time još manje praktično, da shvati, harmonizaciju i koordinira svoju ulogu u oslobođajuće istorijske alternative u odnosu na: društva gladi i nasilja u zemljama Azije, Afrike i Latinske Amerike; u odnosu na društva obilja i komfora u kapitalistički najzrelijim zemljama Evrope i Severne Amerike; u odnosu na društva u zemljama srednje i istočne Evrope, u kojima su izvršene radikalne društvene promene i čije revolucionarne mogućnosti ni izdaleka nisu iskorpljene.

Ako socijalizam ponovo i iz osnova ne raz-

jasni svoj smisao u tim promenjenim odnosima, može se lako dogoditi da prestane da igra ulogu revolucionarne i oslobođajuće alternative i postane, u odnosu na vapijuće negativnosti zemalja u razvoju, i u odnosu na konformnu pozitivnost najzreljih kapitalističkih zemalja, samo tobožnja alternativa: znači te opasnosti su se već ispoljile kako u paroli »dostići i prestići Ameriku«, tako i u realnoj egzistenciji društva, koje je samo zamenilo sistem sveopšte trgovine (prevlast novca i kapitala) sistemom sveopšte manipulativnosti (prevlast neograničene birokratske moći).

Svaki praktičan korak koji nas oslobađa od tog začudujućeg konglomerata birokratizma i vizantizma, od one nakazne simbioze države i paganske crkve, licemerija i fanatizma, ideologije i vere, birokratskog sivila i masovne histereje, ima očigledno veći značaj negoli najhvalisavije proklamacije o slobodi. Ali ti minimalni koraci, kojima se odričemo političkih zločina ne mogu zakloniti ili odstraniti hitnost osnovnih pitanja kojih se još nismo dotakli — a bez kojih je socijalizam kao revolucionarna alternativa ljudi XX veka nezamisliv — bez novog postavljanja pitanja: ko je čovek i šta je istina, šta je život i šta je vreme, kakva je osnova tehnike i nauke, šta je smisao revolucije?

Prevela B'serka Rafajčić